

V*

11. 11. 11.
11. 11. 11.
11. 11. 11.

1411

1411

NALUS MAHA-BHARATI EPISODIUM.

TEXTUS SANSCRITUS CUM INTERPRETATIONE
LATINA ET ANNOTATIONIBUS CRITICIS

CURANTE

FRANCISCO BOPP,

DR., PROFESSORE PUBL. ORDIN. ACAD. REG. BORUSS. SOCIO
ORDINARIO, INSTIT. REG. AMSTELOD. SODALI, SOCIETT.
REG. ASIAT. PARIS. ET LONDIN. SOCIO.

ALTERA EMENDATA EDITIO.

BEROLINI.

PROSTAT IN LIBRARIA FR. NICOLAI.
MDCCCXXXII.

EX OFFICINA ACADEMICA.

2000

1000

1000

1000

1000

1000

PRAEFATIO.

Pulcherrimum, maximum, et apud Indos celeberrimum hoc Mahā-Bhārati episodum in tertiā immensi, centum millia slōcorum continentis, poëmatis parte invenitur, *Vanaparvan* inscriptā. Ibi *Vrihadaseus* sapiens *Yudhischthiro* — cui e ludi conditione, quo *Sacunis*, pro *Duryôdhano* talos jaciens, eum vicerat, duodecim anni cum fratribus in sylva erant peragendi — Nali regis historiam narrat, quā eum consoletur, ostendatque, item illum talorum ludo spoliatum regno, majorem laborem majoremque aerumnā olim subiisse, denique tamen regnum et uxorem recuperasse. Quam grata indigenis haec sit fabula, recentiorum carminum, quibus idem tractatur argumentum, multitudo aperte demonstrat. Imprimis *Nalodayi* mentio est facienda, *Calidāso* adscripti poëmatis, cujus novam editionem cum prima

a*

istius artificiosi carminis interpretatione nuper curavit Ferdinandus Benary. Aliud huc pertinens carmen est *Naischadha* dictum, etsi illud non ad finem perducit Nali et Damayantiae historiam, sed viginti duobus suis libris nonnisi ea amplectitur, quae quinque prioribus poëta noster cecinit. Tamulica etiam lingua episodii nostri fabulam tractans poëma exhibet, quod doctus Kindersley Anglice vertit. (*) Ut stili differentiae breve demus specimen, locum eligimus, quo anseres Damayantiae de Nalo nuntium afferunt. Quod in Mahâ-Bhârato quattuor *slôcis* enarratur (L. I. sl. 27. et sq.) id ita exprimit *Câlidâsus* (ed. Ben. p. 8. 9.):

श्रीसङ्काशा 'स्य अस्य त्वम् भैमि नलस्य शशिनिकाशास्यस्य ।
अरिलोकाशास्यस्य यदि भार्या स्याः कुमारिकाशास्यस्य ॥

„*Sriae* similis es, illius tu, Bhaimia! Nali, lunae-similem-faciem *habentis*,
inimicorum-hominum-spei-extinctoris, si uxor
es, a puellis-desiderandi.”

Ex Tamulico vertit Kindersleyus:

(*) In libro *Specimen of Hindoo Literature* inscripto.

"Oh, daughter of Beem-Rajah! who art thyself the very ecstasy of
 "love; dazzling as a bright dagger suddenly unsheathed, mark our words: —
 "As no woman can compare to you, so be assured no mortal is worthy to
 "possess such a treasure, except the matchless Nella-Rajah; each of you is
 "alone worthy of the other. Know, lovely maid, that through all the
 "earth, there is no country that we have not frequented; no prince with
 "whose character we are not intimately acquainted, and yet we repeat,
 "that Nella-Rajah alone deserves to be the happy possessor of your beauty.
 "But why should we enlarge on the subject; he must be yours. Recollect
 "we are birds of Daiver-land, we are of course incapable of suffering our-
 "selves to be seduced by any consideration to speak deceitfully. A dis-
 "interested regard for both of you solely occasions our interference; why
 "should you fall into the possession of any other Rajah, who could not
 "sufficiently prize the blessing? In such hands you would be thrown away,
 "like a fragrant nosegay in the paws of a monkey. In this earthly world
 "do not women seek a desirable husband, with long prayers, fastings and
 "pilgrimages? But yet these would never procure one so lovely, so power-
 "ful as Nella-Rajah. He is beautiful as the god of love, the only difference
 "indeed between them is, that the one has a substantial body, the other
 "none: nay, Munmoden, to possess such a person, would undergo a pil-
 "grimage of ages. The blessings of Veeshnoo and Shivven are upon him.
 "His mien is majestic as the moon at its full; he is bright and powerful as
 "Shivven; he is the favourite of Letchmy; — but the goddess of eloquence
 "herself is unequal to do justice to his perfections; how then shall I attempt
 "to delineate them? All nations acknowledge him only worthy to be so-
 "vereign of the world; him, whose power is equal to the great keepers of
 "the eight corners of the earth. The very gods glory in his prowess. Oh
 "Tummaintee! that King was certainly introduced into the world for
 "some peculiar purposes. Hitherto he had been a stranger to love, but
 "when he heard of your charms, he then became indeed enamoured. His
 "strength, when roused, is terrible as a tempest; famous for truth and
 "justice, he proves himself a lion against oppressive kings: his worth is
 "the delightful theme of the most abstracted *reeshees* and pilgrims. He is
 "adorned with spotless purity. Throughout his kingdom he has levelled

the inequalities of the earth, and rendered it a flat and smooth circle; he governs the whole with the unerring and irresistible justice of the divine Shuckrum. Not a prince exists on earth, that does not acknowledge himself his tributary. Unhappy the woman who aspiring to such a partner should fail of success: you, however, cannot fear; you are worthy such a bridegroom. Nay, Munmoden and his spouse Ruttee, perceiving how adapted your charms are to the perfections of Nella-Rajah, will be jealous of your future mutual bliss; yes, Munmoden will envy him; he who with his sugar-cane bow subdues the world, and with his magic power enchants all mankind. Indeed, it may be now said, that there are two gods of love. Thus much for your satisfaction, but of the precise period, when you will be united to him, we must confess ourselves ignorant.

Srîhârschi carminis liber tertius, centum et triginta quinque *slôcos* continens, quorum interpretatio aptum heic locum habere nequit, totus de Damayantiae et anserum colloquio agit, ubi ad amorem illius excitandum, magnâ eloquentiâ Nali virtutes collaudant anseres.

Quod ad metrum episodii nostri, et, paucis exceptis, totius Mahâ-Bhârati attinet, observari liceat, *slôcos* vel carmen dividendia membra, quattuor octo syllabarum versus ab auctoribus Indicis haberi. (*) Ita legitur in Râmâyano: पदिष् चतुर्भिः संयुक्तम् इदं वाक्यं समाक्षरैः । „E versibus quattuor compositus est

---

(*) Vide *Asiat. Res.* vol. XI. *On Sanscrit and Pracrit poetry.*

hic sermo parem syllabarum numerum habentibus.¹ Horum versuum duo semper conjuncti scribuntur, neque unquam absolvitur oratio in fine prioris *Pādi*, cujus finalis littera etiam euphonicā necessitudine ad sequentis *Pādi* initialem litteram trahitur, ita ut pausa nonnisi in fine *semislōci*, tum in hoc, tum in majoribus metris, incidat. Quam ob rem non sine causa forsā *semislōcum*, vel quod una editionis nostrae amplectitur linea, non pro disticho sed pro uno sedecim syllabis constante versu habeas, qui caesurā est in medio divisus. Notetur tamen omnia Indorum carmina in *slōcos*, e duabus aequalibus compositos partibus, esse sejuncta, quorum singulae in quibusdam nimis sunt longae, quam ut sine haesitatione pro uno versu eas habueris. Exemplum demus primum *Mēghadūti* slōcum, cujus utrumque semislōcorum dimidium aequalibus conficitur pedibus: (*) कश्चित् कान्ताविरुद्गुरुणा स्वाधिकारप्रमत्तः शयिना स्तङ्गमितमहिमा वर्षभोग्येन भर्तुः । यक्षश्चक्रे जनकतनयास्नानपुण्योदकेषु स्निग्धच्छायातरुषु वसतिं रामगिर्याश्रमेषु ॥ „Quidam

(*) Vocalis brevis positione ante duas consonantes, *Anusvārā*, *Visargu* et semivocalibus non exceptis, productam reddit syllabam.

Yacschus auctoritate ebrius, domini sui gravi exsecratione ab amata separatus, per annum, dignitate privatus, puras aquas, in quibus *Dschanaci* filia (*Sita*) se lavit, dilectam umbram praebentesque arbores habentibus habitabat in *Râmagiris* sedibus solitariis." In carminibus homoeoteleuticis non semislôcus cum semislôco sed prius semislôci dimidium, vel hemistichium si ita velis, cum altero constituit *rimum*. Ita in *Ghatakarpâro* primus est slôcus: निचितङ् खम्
उपेत्य नीरदैः प्रियहीनाहृदयावनीरदैः । सलिलैर् निहितं
रजः क्षितौ रविचन्द्राव् अपि नो पलक्षितौ ॥ „Tectum est
coelum aggressis nubibus, amato privatae *feminae*
cordis fundum lacerantibus. Aquis sedatus est pulvis in terra, sol et luna etiam non conspiciuntur." Maxima vero libertate fruitur semislôcus noster epicus, quem apte in quattuor tetrasyllabos diviseris pedes, quorum ultimus fere semper est Dijambus, si quidem syllaba brevis, in quam saepissime versus exit, hoc loco propter pausam et consuetum rhythmum longa aestimatur. In pede secundo consuetissimi sunt antispastus vel primus epitritus, praeter quos tamen admittitur fere quivis alius pes quattuor

syllabarum; evitantur tantummodo, id quod recte monuit Schlegelius, dijambus et paeon secundus, „scilicet ne similes evadant clausulae.” Nonnulla tamen dijambi h.l. exempla ostenderunt Ewaldus (*) et Stenzlerus (**). Pedes primus et secundus remoti sunt ab omni certitudine, ita ut nullus ibi praevaleat rhythmus; evitatum tamen in pede tertio esse dijambum recte observavit Ewaldus, scilicet ne cum sequente ultimo pede plane conveniat ille. Sed exempla etiam hujus pedis ex *Rāmāyano* affert Stenzlerus satis multa. In primo pede rarissimi sunt Choriambus et Paeon quartus.

Quum in majoribus carminibus epicis non raro accidat, ut imparem semislôcorum numerum exhibeat cantus; codices mss. in numerandis *slocis* jungendisque eorum membris valde variant; aliis hoc aliis illo loco *slocum* vel trium versuum vel unius exhibentibus, aut in cantus fine simplici posito semislôco; plerumque sine ullo sententiae respectu, quâ in *slocis* genuinis alterum cum altero *sloci* dimidio

---

(*) *Über einige ältere Sanscrit-Metra. Götting. 1827. p. 11.*

(**) *Specimen Vāivarta - Purāni p. 9.*

cohaerere solet. In codicibus bengalicis litteris scriptis quos consului, non numerati sunt *slôci*, sed finis tantummodo semislôci signo | est indicatus. Hanc ob rem in hac altera editione, sicut in episodiis, quae inscripta „*Diluvium* etc.” (Berolini apud Dümmlerum) edidi, id ita constitui, ut semper eo loco, quem aptissimum putarem vel unâ vel tribus lineis compositum *slôcum* reciperem, interdum etiam *semislôcum* suspectum ejicerem, de quibus in annotationibus rationem reddidi. Codices, unus Parisiensis, reliqui Londinenses, quibus collatis textum edidi, sunt hi: 1) Duo scholiis carentes super palmae foliis distincte bengalicis litteris scripti, alter *Par.* in bibliotheca regia Parisiensi, alter *J.* ex Jonesii libris. 2) Tres Nîlacanthi scholiis instructi, *dêvanâgaricis* litteris scripti: *a)* *C.n.* ex H. T. Colebrookii libris, in bibliotheca Societatis Indiae servatis; *b)* *W.* ejusdem bibliothecae; *c)* *H.*, quem primo Alex. Hamiltonus, deinde hodiernus ejus possessor Gr. Ch. Haughtonius benevole mihi concesserunt. 3) Tres alii *dêvanâgaricis* scripti codices, qui ad emendandam priorem editionem maximae mihi fuerunt utilitati: *a)* *C.a.*,

in bibliotheca Societatis Indicae, ex H. T. Colebrookii libris, Tschaturbhudschi scholiis instructus; *b) Pu.* iisdem cum scholiis, quem Gr. Ch. Haughtonius ex Puna acceptum humanissime usui mihi tradidit. *c) Ud.* in bibliotheca Societatis regiae Asiaticae, dono Jacobi Tod, qui ex Udayapuro eum in Europam attulit. Caret iste scholiis, et modo Nilacanthi modo Tschaturbhudschi lectiones confirmat, interdum etiam meliores exhibet. Qui iisdem scholiis instructi sunt codices, in lectionibus notatu dignis fere semper inter se consentiunt. Bengalici sine commentario codices saepius cum TSCHAT. quam cum NIL. conveniunt. Ex utrisque scholiis in annotationibus dedi excerpta, quae, ubi magni non sunt momenti, tamen lectionem confirment, quam scholiastae ante oculos habuerunt.

In verbis, quae in codd. mss. omnia in unum sunt scripta, omnino separandis, rationes secutus sum, quas in Grammaticae meae editione Latina (Berol. apud Ferdinandum Dümmler) r. 30. b. exposui. Ita tamen, ut *Anusvāram* finalem ibi tantum posuerim, ubi proprium habet sonum et certis eu-

phoniae regulis praescribitur. Pro *Anusvâra* impropria vel vicaria aut न् litteram servavi, aut illam scripsi nasalem litteram, in quam न्, ut organo sequentis litterae se accomodet, transire debuit. In prioris editionis hujus episodii (Londini 1819) scripturâ id praecipue reprehendo, quod voces *Anusvâra* terminata, vel genuinâ vel impropriâ, cum sequente voce non conjunxi. Intendi enim tunc tempore vocabula quae euphonicam inter se habent rationem, in unum trahere. Scribendum fuerit igitur धन्विनांश्चैः, non धन्विनां श्चैः, परंयत्नं, non परं यत्नं, quia *Anusvâra* genuina his locis jubetur sequente sibilante vel semivocali. Porro scribendum fuerit दमयंतीदिमंदात्तंदमनंच, quia haec verba valent दमयन्तीन्दमन्दान्तन्दमनञ्च; continent enim न् et ञ् litteras *Anusvârâ* vicariâ expressas, et ex euphoniae legibus positas pro न् finali.

Textum originale in versione quantum potui verbo tenus reddidi, ut iis qui in discenda lingua Sanscrita ante alia scripta hoc adierint episodium, majori et faciliori sit usui. Doctas observationes de prioribus tredecim libris benigne mihi tradide-

runt A. W. Schlegelius et Fr. Rosenius — prior ante alter post priorem fasciculum in lucem editum — quas, ubi me convicerunt, in annotationibus laudavi. Vocabula hujus aliorumque e Mahā-Bhārato editorum episodiorum et fragmentorum explicavi in Glosario meo (Berol. apud Ferdinandum Dümmler). Praeterea non superflua apparebit tironibus, praesertim iis qui praeceptoris auxilio caruerint, introductio in grammaticam heic appositā, quā primi libri voces adjectis numeris, qui ad grammaticae meae regulas mittunt, illustrantur.

बृहदश्व उवाच 76^b. et 455. —

Sloc. 1. आसीद् 365, 56. a) — राज्ञा 224. — नलो 76^a. — बली 222. — गुणी 75. d) — इष्टे 91, 75. d) — रूपवान् 218. — अश्वकोविदः 75. a). —

Sloc. 2. अतिष्ठन् 326, 58. — मनुजेन्द्राणाम्, मनुज + इन्द्र 36, 94^a. — मूर्ध्नि 224. et annot. — उपर्य 37. — सर्वेषाम् 266. 6. — आदित्य 76^b. —

Sloc. 3. वेदविष् ह्ये 61. — अक्षप्रियः 75. c) — महान् 220. —

Sloc. 4. संयतेन्द्रियः, सम् + यत + इन्द्रियः 69. — रक्षिता 120, 179. —

- Sloc. 5. तथै 'वा' 'सीद्' = तथा एवा आसीद् 35, 36. — स
77. — अप्रज्ञः, अ + प्रज्ञा 663, 664. —
- Sloc. 6. अकरोत् 383. — सुसमाहित 608. — अभ्यगच्छद्
327. —
- Sloc. 7. तं 69. — तोषयामास 457, 459. 4) — वित् 56. 6. —
राजिन्द्र, राजन् + इन्द्र 67. —
- Sloc. 8. सभार्याय 668. — वरन् 68. — ददौ 438. — कन्या-
रत्नम् 68. — कुमारिण्य् च 65. — महायशाः 681;
230. —
- Sloc. 10. श्रिया 166. — प्राप 459. 1). —
- Sloc. 11. पर्यपासच् ab आस् c. परि + उप 61, v. annotat.
p. 196. —
- Sloc. 12. सखीमध्ये ऽन... 38. —
- Sloc. 13. तादृग् 74. —
- Sloc. 14. मानुषेष् 37. —
- Sloc. 15. नलश्च 75. 6) — भवि 166. — अभवत् 326. —
- Sloc. 16. तस्याः 266. 4. — पुनः 72. a) —
- Sloc. 17. अदृष्टकामो ऽभूत् 76^b), 412. — शृण्वतोः a श्रु (pro
श्रु) 381, 218. — व्यवर्धत a वृध् c. वि. 326. —
- Sloc. 18. अशक्नुवन् 381, 593. — धारयितुं 339, 640. —
वन आ 38. —
- Sloc. 19. ददर्श 435. — जग्राह 431, 368. 2) — पक्षिणाम्
94^a). —
- Sloc. 20. व्याजहार (हृ c. वि + आ) 436. — हन्तव्यो 623. —
करिष्यामि 484, 485. —

- Sloc. 21. मंस्यति (मन्) v. addenda ad r. 92. —
 Sloc. 22. समुत्पत्य 635. — अगमंस् 417, 65. —
 Sloc. 23. गत्वा 95, 632. — निपेतुस् 439. —
 Sloc. 24. दृष्ट्वा 98, 632. — ग्रहीतुः 640. — त्वरमाणो 'प
 94^a), 36. —
 Sloc. 25. हंसा 78. —
 Sloc. 26. अब्रवीत् 352. —
 Sloc. 28. भवेथा 310, 78. — जन्म 224. —
 Sloc. 29. दृष्टवन्तो 621, 218. —
 Sloc. 32. उक्त्वा 632. — न्यवेदयत् 516. —
-

...

...

॥ श्रीमद्भागवते नलोपाख्यानम् ॥

NALUS

MAHÁBHÁRATI EPISODIUM.

वृहदश्व उवाच

असीद् राजा नलो नाम वीरसेनसुतो बली ।
उपपन्नो गुणैर् इष्टे द्रुपवान् अश्वकोविदः ॥ १ ॥
अतिष्ठन् मनुजेन्द्राणाम् मूर्ध्नि देवपतिर् इव ।
उपर्य् उपरि सर्वेषाम् आदित्य इव तेजसा ॥ २ ॥
ब्रह्मण्यो वेदविच् कूरो निषधेषु महीपतिः ।
अक्षप्रियः सत्यवादी महान् अक्षौहिणीपतिः ॥ ३ ॥
इप्सितो वरनारीणाम् उदारः संयतेन्द्रियः ।
रक्षिता धन्विनां श्रेष्ठः साक्षाद् इव मनुः स्वयम् ॥ ४ ॥

LIBER PRIMUS.

Vrihadashva dixit:

1. Fuit rex, Nalus nomine, Virasēni-filius validus, l praeditus virtutibus
2. optatis, formosus, equorum-peritus. ॥ Stabat hominum-regum in fronte, Deorum-dominus veluti, l super super omnibus, sol veluti
3. splendore; ॥ religiosus, Vedorum-gnarus, heros, in Nischadhis terrae-dominus, l talorum-amicus, veridicus, magnus exercitus-dominus; ॥
4. exoptatus egregiarum-feminarum, eximius, frenatis-sensibus, l servator,

तथै 'वा' 'सीद् विदर्भेषु भीमो भीमपराक्रमः ।
 शूरः सर्वगुणैर् युक्तः प्रजाकामः स चा 'प्रजः ॥ ५ ॥
 स प्रजार्थे परं यत्नम् अकरोत् सुसमाहितः ।
 तम् अभ्यगच्छद् ब्रह्मर्षिर् दमनो नाम भारत ॥ ६ ॥
 तं स भीमः प्रजाकामस् तोषयामास धर्मवित् ।
 महिष्या सह राजेन्द्र सत्कारेण सुवर्चसम् ॥ ७ ॥
 - तस्मै प्रसन्नो दमनः सभार्याय वरन् ददौ ।
 कन्यारत्नञ्च कुमारांश्च च त्रीन् उदारान् महायशाः ॥ ८ ॥
 दमयन्तीन् दमन् दान्तन् दमनञ्च च सुवर्चसम् ।
 उपपन्नान् गुणैः सर्वैर् भीमान् भीमपराक्रमान् ॥ ९ ॥
 दमयन्ती तु द्वयेण तेजसा यशसा श्रिया ।

5. sagittariorum optimus, perinde ut Manus ipse. ॥ Ita quoque fuit in Vidarbhis Bhimus timendā-vi, i heros, omnibus-virtutibus junctus,
6. progeniei-cupidus, isque privatus-progenie. ॥ Iste progeniei-causā eximium nisum fecit perintentus. i Eum adiit *brahmanicus*-sapiens,
7. Damanus nomine, Bhārate! ॥ Hunc ille Bhimus progeniei-cupidus exhilaravit officiorum-gnarus, i cum conjuge, regum-princeps! hos-
8. pitio persplendidum. ॥ Ei propitius Damanus cum-conjuge (ei) gratiam impertiit, i puellarum-margaritam, puerosque tres eximios, magnam-gloriam habens: ॥ Damayantiam, Damum, Dāntum, Damanum-que persplendidum, i praeditos virtutibus omnibus, timendos, ti-

सौभाग्येन च लोकेषु यशः प्राप सुमध्यमा ॥ १० ॥

अथ तां वयसि प्राप्तिं दासीनां समलङ्कृतम् ।

शतं शतं सखीनाञ् च पर्युपासच्च हृचीम् इव ॥ ११ ॥

• तत्र स्म राजते भैमी सर्वाभरणभूषिता ।

सखीमथ्ये ऽनवद्याङ्गी विस्युत् सौदामिनी यथा ॥ १२ ॥

• अतीव वृषसम्पन्ना श्रीर इवा यतलोचना ।

न देवेषु न यक्षेषु तादृग् वृषवती द्यौचित् ॥ १३ ॥

मानुषेष् अपि चा न्येषु दृष्टपूर्वा यथा श्रुता ।

चित्तप्रमाथिनी बाला देवानाम् अपि सुन्दरी ॥ १४ ॥

नलश्च च नरशार्दूलो लोकेष् अप्रतिमो भुवि ।

कन्दर्प इव वृषेण मूर्तिमान् अभवत् स्वयम् ॥ १५ ॥

10. mendā-vi. ॥ Damayantia autem formā, splendore, gloriā, venustate, 1 fortunāque in mundis famam adepta est pulchro-medio corpore prae-

11. dita. ॥ At eam, aetate contactā, servae ornatae 1 centum, centum

12. amicaeque circumsedebant, Satschiam veluti. ॥ Ibi splendebat Bhaimia omnibus-ornamentis-decorata, 1 in amicarum-medio, pulchra-membra

13. habens, fulgur veluti; ॥ maxime pulchritudine-praedita, Sria veluti longos-oculos habens. 1 Non inter Deos, non inter Yacschos talis for-

14. mosa uspiam, ॥ inter homines etiamque alios visa-antē, vel audita; 1 ani-

15. mos-quatiens puella, Deorum etiam, pulchra. ॥ Nalusque virorum-princeps inter homines incomparabilis in terra, 1 Candarpus veluti formā,

तस्याः समीपे तु नलम् प्रशंसुः कुतूहलात् ।
 नैषधस्य समीपे तु दमयन्तीम् पुनः पुनः ॥ १६ ॥
 तयोर् अदृष्टकामो ऽभूत् शृण्वतोः सततं गुणान् ।
 अन्योन्यम् प्रति कौन्तेय स व्यवर्धत हृच्छयः ॥ १७ ॥
 अशक्नुवन् नलः कामन् तदा धारयितुं कदा ।
 अन्तःपुरसमीपस्थे वन आस्ते रह्यो गतः ॥ १८ ॥
 स ददर्श ततो हंसान् जातद्वयपरिष्कृतान् ।
 वने विचरतान् तेषाम् एकञ् जग्राह पक्षिणाम् ॥ १९ ॥
 ततो ऽन्तरीक्षगो वाचं व्याजहार नलन् तदा ।
 हृत्तव्यो ऽस्मि न ते राजन् करिष्यामि तव प्रियम् ॥ २० ॥
 दमयन्तीसकाशे त्वाङ् कथयिष्यामि नैषध ।

-
16. corporeus erat ipse. ॥ In illius propinquitate Nalum celebrabant cum
 voluptate; ॥ in Naischadhi propinquitate vero Damayantiam iterum ite-
 17. rum. ॥ Eorum non-visi-amor factus est, audientium semper virtutes, ॥
 18. alterius-alterum adversus, Cauntêye! hoc crescebat desiderium. ॥ Im-
 potens Nalus amorem tum sustinendi corde, ॥ gynaeceo-vicinâ in silvâ
 19. sedet, clam profectus; ॥ is vidit dehinc anseres auro-ornatos; ॥ in silva
 20. ambulantium horum unam cepit avem. ॥ Deinde volucris sermonem
 dixit Nalo tum: ॥ occidenda sum non a te, rex! faciam tibi carum; ॥
 21. in Damayantiae-praesentia te memorabo, Naischadhe! ॥ ut quam te

यथा तद् अन्यम् पुरुषन् न सा मंस्यति कर्हिचित् ॥ २१ ॥
 एवम् उक्तस् ततो हंसम् उत्ससर्ज महीपतिः ।
 ते तुं हंसाः समुत्पत्य विदर्भान् अगमंस् ततः ॥ २२ ॥
 विदर्भनगरीङ् गत्वा दमयन्त्यास् तदा 'न्तिके ।
 निपेतुस् ते गरुत्मतः सा दर्श च तान् गणान् ॥ २३ ॥
 सा तान् अद्भुतद्वयान् वै दृष्ट्वा सखीगणावृता ।
 कृष्टा ग्रहीतुङ् खगमांस् त्वरमाणो 'पचक्रमे ॥ २४ ॥
 अथ हंसा विससृपुः सर्वतः प्रमदावने ।
 एकैकशस् तदा कन्यास् तान् हंसान् समुपाद्रवन् ॥ २५ ॥
 दमयन्ती तु ये हंसं समुपाधावद् अन्तिके ।
 स मानुषीङ् गिरङ् कृत्वा दमयन्तीम् अथा 'ब्रवीत् ॥ २६ ॥

-
22. alium virum non ea cogitatura sit unquam. ॥ Sic compellatus deinde anserem dimisit terrae-dominus. । Illi vero anseres, postquam evolaverant, in Vidarbhos iverunt deinde. ॥ Vidarbha-nagarim profecti, Damayantiā tum coram । delapsi sunt hi alites; illa viditque has turbas. ॥ Ea has miranda-forma praeditas postquam conspexerat, amicarum-turbā-circumdata, । laeta captare volucres festinans incepit. ॥
 23. Tum anseres dispersi sunt quoquoversus in voluptaria-silva. । Singulatim tum puellae istos anseres accurrerunt. ॥ Damayantia vero quem anserem accurrit coram, । is, humana voce facta, Damayantiam

दमयन्ति नलो नाम निषधेषु महीपतिः ।

अश्विनोः सदृशो रूपे न समास् तस्य मानुषाः ॥ २७ ॥

तस्य वै यदि भार्या त्वम् भवेया वरवर्णिनि ।

सफलान् ते भवेज् जन्म रूपज् चे दं सुमध्यमे ॥ २८ ॥

वयं हि देवगन्धर्वमानुषोरगराक्षसान् ।

दृष्टवन्तो न चा स्माभिरू दृष्टपूर्वस् तथाविधः ॥ २९ ॥

त्वज् चा पि रत्नान् नारीणान् नरेषु च नलो वरः ।

विशिष्टाया विशिष्टेन सङ्गमो गुणवान् भवेत् ॥ ३० ॥

एवम् उक्ता तु कंसेन दमयन्ती विशाम् पते ।

अब्रवीत् तत्र तं कंसन् त्वम् अप्य् एवन् नले वद ॥ ३१ ॥

तथे 'त्य् उक्ता ण्डजः कन्यां विदर्भस्य विशाम् पते ।

27. tum allocutus est: ॥ Damayantia! Nalus nomine in Nischadhis terrae-
dominus, 1 Asvinorum similis formā, non similes ejus homines. ॥

28. Hujus certe si uxor tu esses, venusta! 1 cum-fructu tua esset nativitas,

29. formaque haec, pulchro-medio corpore praedita! ॥ Nos enim Deos-
Gandharvos-homines-serpentes-Rācschasos 1 tuiti, neque a nobis

30. visus-ante talis. ॥ Tuque etiam margarita feminarum, inter virosque
Nalus decus; 1 egregiae cum egregio congressus excellens esset. ॥

31. Sic compellata vero ab ansere Damayantia, Visorum domine! 1 dixit

32. ibi anseri: Tu etiam sic Nalo dic. ॥ «Ita;» sic fatus ovo-natus ad

पुनरु आगम्य निषधान् नले सर्वन् न्यवेदयत् ॥ ३२ ॥

॥ इति नलोपाख्याने प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

~~~~~

वृहदश्व उवाच

दमयन्ती तु तच्च कृत्वा वचो हंसस्य भारत ।

ततः प्रभृति न स्वस्था नलम् प्रति बभूव सा ॥ १ ॥

ततश्च चित्तापरा दीना विवर्णवदना कृशा ।

बभूव दमयन्ती तु निःश्वासपरमा तदा ॥ २ ॥

ऊर्ध्वदृष्टिर् ध्यानपरा बभूवो न्यस्तदर्शना ।

filiam Vidarbhi, Visorum-domine! | rursus aggressus in Nischadhos,
Nalo omnia denuntiavit. ||

~~~~~

LIBER SECUNDUS.

Vrihadasyus dixit:

1. Damayantia vero, hoc audito sermone anseris, Bhârâte! | abhinc in
2. posterum non apud se, Nalum vërsus erat ea. || Deinde cogitationi-
addicta, misera, pallido-ore, macera | erat Damayantia, suspirationi-
3. addicta tum. || Sursum-adspectum habens, meditabunda, erat demens-

पाण्डुवर्णा क्षणेना 'थ कृच्छ्याविष्टचेतना ॥ ३ ॥
 न शय्यासनभोगेषु रतिं विन्दति कर्हिचित् ।
 न नक्तन् न दिवा शेते हा हे 'ति रुदती पुनः ॥ ४ ॥
 ताम् अस्वस्थान् तदाकारां सख्यस् ता जशुर इङ्गितैः ।
 ततो विदर्भपतये दमयत्याः सखीजनः ॥ ५ ॥
 न्यवेदयत् ताम् अस्वस्थान् दमयन्तीन् नरेश्वरे ।
 तच् कृत्वा नृपतिरू भीमो दमयन्तीसखीगणात् ॥ ६ ॥
 चिन्तयामास तत् कार्यं सुमदत् स्वां सुताम् प्रति ।
 किमर्थन् दुहिता मे ऽद्य ना 'तिस्वस्थे 'व लक्ष्यते ॥ ७ ॥
 स समीक्ष्य महीपालः स्वां सुताम् प्राप्तयौवनाम् ।
 अपश्यद् आत्मना कार्यन् दमयत्याः स्वयंवरम् ॥ ८ ॥

-
- visu, I pallido-colore confestim tum, desiderio-affectam-mentem ha-
 4. bens; II non in somno-sessione-cibo voluptatem invenit unquam, I non
 5. nocte, non die dormit, heu! heu! sic (exclamans) flens rursus. II Eam
 non-sui-compotem, tali-aspectu, amicae illae cognoverunt e gestibus. I
 6. Deinde Vidarbhorum-domino Damayantiae amicarum-turba II decla-
 ravit eam non-sui-compotem Damayantiam ob hominum-dominum. I
 Hoc postquam audierat rex Bhimus e Damayantiae-amicarum-turba, II
 7. consideravit id negotium pergrave suam filiam circa: I «Quamobrem
 8. filia mea hodie non valde-sui-compos veluti videtur?» II Is tuitus
 terrae-custos suam filiam contactâ-adolescenciâ praeditam, I vidit a

स सन्निमन्त्रयामास महीपालान् विशाम् पतिः ।
 अन्वीयताम् अयं वीराः स्वयंवर इति प्रभो ॥ ९ ॥
 श्रुत्वा तु पार्थिवाः सर्वे दमयत्याः स्वयंवरम् ।
 अभिज्ञमुस् ततो भीमं राजानो भीमशासनात् ॥ १० ॥
 हस्त्यश्चरथघोषेण पूरयन्तो वसुन्धराम् ।
 विचित्रमाल्याभरणैर् वलैर् दृश्यैः स्वलङ्कृतैः ॥ ११ ॥
 तेषाम् भीमो महाब्राह्मः पार्थिवानाम् महात्मनाम् ।
 यथार्हम् अकरोत् पूजान् ते ऽवसंसु तत्र पूजिताः ॥ १२ ॥
 एतस्मिन् एव काले तु सुराणाम् ऋषिसत्तमौ ।
 अटमानौ महात्मानाव् इन्द्रलोकम् इतो गतौ ॥ १३ ॥
 नारदः पर्वतश्चै व महाप्राज्ञौ महाव्रतौ ।

9. se faciendam Damayantiae liberam-mariti electionem. ॥ Is invitavit terrae-custodes Visorum dominus: । «adeatur haec, heroës! mariti
10. electio;» sic, domine! ॥ Postquam audierant vero reges, omnes Damayantiae mariti electionem, । adierunt deinde Bhimum reges, Bhimi-
11. jussu; ॥ elephantorum-equorum-currum-strepitu implentes terram, । variorum-sertorum-ornamenta habentibus cum exercitibus spectandis,
12. perornatis. ॥ Horum Bhimus magna-brachia habens regum magnanimatorum. । sicut-dignum, fecit honorem. Illi habitabant ibi hono-
13. rati, ॥ Hoc tempore vero Deorum sapientium-optimi । vadentes
14. magnanimi, in Indri-mundum hinc profecti; ॥ Nâradas Parvatusque

देवराजस्य भवनं विविशति सुपूजितौ ॥ १४ ॥

ताव् अर्चयित्वा मधवा ततः कुशलम् अव्ययम् ।

पप्रच्छा 'नामयञ् चा पि तयोः सर्वगतं विभुः ॥ १५ ॥

नारद उवाच

आवयोः कुशलन् देव सर्वत्रगतम् ईश्वर ।

लोके च मधवन् कृत्स्ने नृपाः कुशालिनो विभो ॥ १६ ॥

वृहदश्व उवाच

नारदस्य वचः श्रुत्वा पप्रच्छ बलवृत्रहा ।

धर्मज्ञाः पृथिवीपालास् त्यक्तजीवितयोधिनः ॥ १७ ॥

शस्त्रेण निधनङ् काले ये गच्छन्त्य् अपराशुखाः ।

-
- nempe, magni-sapientes, magna-devotione praediti; | Deorum-re-
15. gis palatium intrarunt perhonorati. || Eos, post honorationem, Ma-
ghavan deinde felicitatem exitii-expertem | interrogavit, salutemque
etiam eorum quoquoersus-profectam, dominus. ||

Nārādus dixit:

16. In nobis salus, Deus! quoquoersus-profecta, domine! | in mundo-
que, Maghavan! toto reges salvi, domine! ||

Vrihadasvus dixit:

17. Nāradi sermone audito, interrogavit Bali- et Vritri-occisor: | Of-
18. ficiorum-gnari terrae-custodes, postpositā-vitā-pugnantes, || telo
in occasum in tempore qui eunt non-averso-ore; | hic mundus,

अयं लोको ऽक्षयस् तेषां यथै 'व मम कामधुक् ॥ १५ ॥
 वा नु ते क्षत्रियाः शूरा न हि पश्यामि तान् अहम् ।
 आगच्छतो महीपालान् दयितान् अतिथीन् मम ॥ १६ ॥
 एवम् उक्तस् तु शक्रेण नारदः प्रत्यभाषत ।
 शृणु मे मधवन् येन न दृश्यन्ते महीक्षितः ॥ २० ॥
 विदर्भराज्ञो दुहिता दमयन्ती 'ति विश्रुता ।
 वृषेण समतिक्रान्ता पृथिव्यां सर्वयोषितः ॥ २१ ॥
 तस्याः स्वयंवरः शक्र भविता नचिराद् इव ।
 तत्र गच्छन्ति राजानो राजपुत्राश्च च सर्वशः ॥ २२ ॥
 तां रत्नभूतां लोकस्य प्रार्थयन्तो महीक्षितः ।
 काङ्क्षन्ति स्म विशेषेण बलवृत्रनिपूदने ॥ २३ ॥

-
19. exitii-expers, *est* eorum sicut mei Cāmadhuc; ॥ ubine *sunt* Cshatriyi, heroes? non enim video eos ego । advenientes terrae-custodes,
 20. dilectos hospites meos. ॥ Sic compellatus a Sacro, Nārādus respon-
 21. dit: । Audi a me, Maghavan! cur non conspiciantur reges: ॥ Vidar-
 bhorum-regis filia, «Damayantia,» sic celebrata, । formā superans
 22. *est* in terrā omnes-feminas; ॥ hujus libera-mariti electio, Sacre!
 23. erit brevi. । Illuc eunt reges regum-filii-que omnino. ॥ Illam, *quae*
 margaritā-est mundi, appetentes terrae-domini । desiderant praecipue,
 24. Bali- *et* Vritri-occisor! ॥ Dum hoc narrabatur vero, mundi-custo-

दत्तस्मिन् कथ्यमाने तु लोकपालाश्च साग्निकाः ।
 आजग्मुर देवराजस्य समीपम् अमरोत्तमाः ॥ २४ ॥
 ततस् ते श्रुश्रुवुः सर्वे नारदस्य वचो महत् ।
 श्रुत्वा च वा ब्रुवन् दृष्ट्वा गच्छामो वयम् अप्य उत ॥ २५ ॥
 ततः सर्वे महाराज संगणाः सहवाहनाः ।
 विदर्भान् अभिजग्मुस् ते यतः सर्वे महोदितः ॥ २६ ॥
 नलो ऽपि राजा कौन्तेय श्रुत्वा राज्ञां समागमम् ।
 अभ्यगच्छद् अदीनात्मा दमयन्तीम् अनुव्रतः ॥ २७ ॥
 अथ देवाः पथि नलन् ददशुर भूतले स्थितम् ।
 साक्षाद् इव स्थितम् मूर्त्या मन्मथं रूपसम्पदा ॥ २८ ॥
 तन् दृष्ट्वा लोकपालास् ते आजमानं यथा रविम् ।

-
- des, cum-Agni *conjuncti* । adierunt Deorum-regis propinquitatem, im-
 25. mortalium-excellentissimi. ॥ Tum ii audiebant cuncti Nāradi sermonem
 magnum. । Postquam audierant etiamque, dixerunt laeti: Imus nos quo-
 26. que. ॥ Deinde omnes, magne-rex! cum-comitatu, cum-vehiculis । Vi-
 27. darbhos adierunt ii, ubi cuncti terrae-domini. ॥ Nalus quoque rex,
 Cauntēye! audito regum congressu, । adiit laeto-animo, Damayantiae
 28. addictus. ॥ At Dii in via Nalum viderunt in terrae-superficie stan-
 tem, । perinde ut stantem cum corpore Manmathum, formae-prae-
 29. stantiā. ॥ Eum tuiti mundi-custodes isti fulgentem sicut solem, ।

तस्युर विगतसङ्कल्पा विस्मिता रूपसम्पदा ॥ २९ ॥

ततो ऽन्तरिक्षे विष्टभ्य विमानानि दिवौकसः ।

अब्रुवन् नैषधं राजन् अवतीर्य नभस्तलात् ॥ ३० ॥

भो भो नैषध राजिन्द्र नल सत्यव्रतो भवान् ।

अस्माकङ् कुरु साहाय्यन् दूतो भव नरोत्तम ॥ ३१ ॥

॥ इति नलोपाख्याने द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

वृहदश्व उवाच

तेभ्यः प्रतिज्ञाय नलः करिष्य इति भारत ।

अथै तान् परिप्रच्छ कृताञ्जलिर् उपस्थितः ॥ १ ॥

30. steterunt expertes-consilii, stupefacti formae-praestantiâ. ॥ Deinde in aëre postquam inhibuerant currus coelicolae, † dixerunt Naischa-

31. dho, o rex! postquam descenderant ex aëris-spacio: ॥ Heus! heus! Naischadhe! regum-princeps! Nale! veritati-addictus es tu; † nobis fac auxilium, nuntius esto, virorum-excellentissime!

LIBER TERTIUS.

Vrihadasvus dixit:

1. Iis pollicitus Nalus, «faciam,» sic, Bhârâte! † tum eos interrogavit,

के वै भवन्तः कश्चिद् वा 'सौ यस्या' 'हन् दूत इप्सितः ।
 किञ्च च तद् वो मया कार्यञ्च कथयध्वं यथातथम् ॥ २ ॥
 एवम् उक्ते नैषधेन मघवान् अभ्यभाषत ।
 अमरान् वै निबोध्या 'स्मान् दमयत्यर्थम् आगतान् ॥ ३ ॥
 अहम् इन्द्रो ऽयम् अग्निश्च तथैवा 'यम् अपाम् पतिः ।
 शरीरान्तकरोऽनृणां यमो ऽयम् अपि पार्थिव ॥ ४ ॥
 त्वं वै समागतान् अस्मान् दमयत्यै निवेदय ।
 लोकपाला महेन्द्राद्याः समायाति दिदक्षवः ॥ ५ ॥
 प्राप्तुम् इच्छन्ति देवास्त्वां शक्रो ऽग्निरू वरुणो यमः ।
 तेषाम् अन्यतमन् देवम् पतित्वे वरयस्व ह ॥ ६ ॥
 एवम् उक्ताः स शक्रेण नलः प्राञ्जलिर् अत्रवीत् ।

-
2. implicitis manibus adstans: ॥ Qui vos? et quis ille, cujus (ad quem mittendus) ego nuntius optatus? ॥ et quid id vobis a me faciendum?
  3. Dicite sicut veritas. ॥ Sic dicto a Naischadho, Maghavan locutus
  4. est: ॥ Immortales nosce nos, Damayantiae - causa aggressos; ॥ ego Indrus, hic Agnisque, ita quoque hic aquarum dominus; ॥ corporum-
  5. finem - faciens hominum Yamus hic quoque, rex! ॥ Tu vero aggressos nos Damayantiae denuntia: ॥ «Mundi - custodes, magnus - Indrus -
  6. et ceteri, adveniunt videndi cupidi; ॥ adipisci cupiunt Dii te, Sacrus, Agnis, Varunus, Yamus; ॥ horum unum Deum in conjugium
  7. elige.» ॥ Sic compellatus is a Sacro Nalus, implicitis - manibus,

एकार्थसमुपेतम् मान् न प्रेषयितुम् अर्ह्य ॥ ७ ॥
कथन् तु ज्ञातसङ्कल्पः स्त्रियम् उत्सहते पुमान् ।
परार्थम् ईदृशं वक्तुन् तत् क्षमन्तु महेश्वराः ॥ ८ ॥

देवा ऊचुः

करिष्य इति संश्रुत्य पूर्वम् अस्मासु नैषध ।
न करिष्यसि कस्मात् त्वं व्रज नैषध माचिरम् ॥ ९ ॥
एवम् उक्तः स देवैस् तैर् नैषधः पुनरू अब्रवीत् ।
सुरक्षितानि वेश्मानि प्रवेष्टुङ् कथम् उत्सहे ॥ १० ॥
प्रवेक्ष्यसी 'ति तं शक्रः पुनरू एवा भ्यभाषत ।
ज्ञगाम स तथे 'त्य् उक्त्वा दमयत्या निवेशनम् ॥ ११ ॥
दर्श तत्र वैदर्भी सखीगणसमावृताम् ।

8. dixit: I uno-consilio-aggressum me ne mittere velitis. ॥ Quomodo sanam-mentem habens feminae potest vir I alius-causa tale dicere? Ideo indulgento magni domini. ॥

Dii dixerunt:

9. «Faciam,» sic pollicitus ante nobis, Naischadhe! I non facies cur
10. tu? Vade, Naischadhe, sine-mora! ॥ Sic compellatus is a Diis istis,
Naischadhus rursus dixit: I Bene-custoditae sunt domus; intrare quo-
11. modo possum? ॥ «Intrabis,» sic ei Sacrus rursus etiam dixit. I Ivit
12. iste, «ita,» sic fatus, Damayantiae domum. ॥ Vidit ibi Vaidarbham
amicarum-turba-circumdatam, I valde-fulgentem corpore venustate-

देदीप्यमानां वपुषा श्रिया च वरवर्णिनीम् ॥ १२ ॥
 अतीव सुकुमाराङ्गीन् तनुमध्यां सुलोचनाम् ।
 आक्षिपन्तीम् इव प्रभां शशिनः स्वेन तेजसा ॥ १३ ॥
 तस्य दृष्ट्वै 'व ववृधे कामस् ताञ् चारुहासिनीम् ।
 सत्यञ् चिकीर्षमाणस् तु धारयामास कृच्छ्रम् ॥ १४ ॥
 ततस् ता नैषधन् दृष्ट्वा सम्भ्राताः परमाङ्गनाः ।
 आसनेभ्यः समुत्पेतुस् तेजसा तस्य धर्षिताः ॥ १५ ॥
 प्रशंसुश् च सुप्रीता नलन् ता विस्मयान्विताः ।
 न चै 'नम् अभ्यभाषन्त मनोभिस् त् अभ्यपूजयन् ॥ १६ ॥
 अहो वृषम् अहो कान्तिरू अहो धैर्यम् महात्मनः ।
 को ऽयन् देवो ऽथवा यक्षो गन्धर्वो वा भविष्यति ॥ १७ ॥

-
13. que, eximiam, ॥ maxime teneris-membris, tenui-medio, pulchris-oculis, ॥ contemnentem quasi lucem lunae ob suum splendorem. ॥
 14. Illius, postquam conspexerat nempe, crescebat amor, hanc pulchre-subridentem; ॥ veritatem perficiendi cupidus vero cohibebat amo-
 15. rem. ॥ Deinde illae, Naischadhum tuitae, commotae, praestantibus-membris praeditae, ॥ sedibus exsiluerunt, splendore ejus percussae; ॥
 16. celebrabantque perlaetae Nalum eae, admiratione-affectae, ॥ neque
 17. eum alloquebantur, mentibus vero honorabant: ॥ «Ah formam! ah splendorem! ah firmitatem magnanimit! ॥ Quis iste? Deus? an Yacschus?

न तास् तं शक्नुवन्ति स्म व्याहर्तुम् अपि किञ्चन ।
 तेजसा धर्षितास् तस्य लज्जावत्यो वराङ्गनाः ॥ १८ ॥
 अथै नं स्मयमानन् तु स्मितपूर्वा भिभाषिणी ।
 दमयन्ती नलं वीरम् अभ्यभाषत विस्मिता ॥ १९ ॥
 कस् त्वं सर्वानवद्याङ्ग मम हृच्छयवर्धन ।
 प्राप्तो ऽस्य अमरवद् वीर ज्ञातुम् इच्छामि ते ऽनघ ॥ २० ॥
 कथम् आगमनञ् चे ह कथञ् चा सि न लक्षितः ।
 सुरक्षितं हि मे वेश्म राजा चै वो ग्रशासनः ॥ २१ ॥
 एवम् उक्तस् तु वैदर्भ्या नलस् ताम् प्रत्युवाच ह ।
 नलम् मां विद्धि कल्याणि देवदूतम् इहा गतम् ॥ २२ ॥
 देवास् त्वाम् प्राप्तुम् इच्छन्ति शक्रो ऽग्निरू वरुणो यमः ।

18. Gandharvusve erit? ॥ Non eae ei poterant dicere vero quidpiam, i splendore percussae ejus, pudibundae, praestantibus-membris *prae-*
 19. *ditae*. ॥ Tum cum subridentem *quae* subriserat-prius alloquens, i
 20. Damayantia Nalo heroi dixit stupefacta: ॥ Quis tu, omnino-pul-
 chris-membris *praedite*, mei amoris-amplificator? i Aggressus es
 immortalis-instar, heros! noscere cupio te, expers-peccatorum! ॥
 21. Quomodo aditusque huc? Quomodoque es non conspectus? i
 22. bene-custodita enim mea domus, rexque etiam severo-jussu. ॥ Sic
 compellatus vero a Vaidarbhiā, Nalus ei dixit: i Nalum me nosce, exi-
 23. mia! Deorum-nuntium huc aggressum. ॥ Dii te adipisci cupiunt:

तेषाम् अन्यतमन् देवम् पतिं वरय शोभने ॥ २३ ॥
 तेषाम् एव प्रभावेन प्रविष्टो ऽहम् अलक्षितः ।
 प्रविशन्तन् न माङ् कश्चिद् अपश्यन् ना 'प्य् अवारयत् ॥ २४ ॥
 एतदर्थम् अहम् भद्रे प्रेषितः सुरसत्तमैः ।
 एतच् छुत्वा शुभे बुद्धिम् प्रकुरुष्व यथे 'च्छसि ॥ २५ ॥
 ॥ इति नलोपाख्याने तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

वृहदश्व उवाच

सा नमस्कृत्य देवेभ्यः प्रहस्य नलम् अब्रवीत् ।
 प्रणयस्व यथाश्रद्धं राजन् किङ् करवाणि ते ॥ १ ॥

- Sacrus, Agnis, Varunus, Yamus; I horum unum Deum conjugem
24. elige, pulchra! II Horum quoque praepotentiâ ingressus ego non
 conspectus; I ingredientem non me quispiam vidit, non etiam impe-
25. divit. II Hujus-causâ ego, beata! missus a Deorum-optimis; I hoc
 audito, pulchra! consilium fac sicut optas.

LIBER QUARTUS.

Vrihadasvus dixit:

1. Illa, adoratione factâ Diis, postquam subriserat, Nalo dixit: I Uxorem

अहञ् चै 'व हि यच् चा 'न्यन् ममा 'स्ति वसु किञ्चन ।
 तत् सर्वन् तव विश्रब्धं कुरु प्रणयम् ईश्वर ॥ २ ॥
 हंसानां वचनं यत् तु तन् मान् दहति पार्थिव ।
 तत्कृते हि मया वीर राजानः सन्निपातिताः ॥ ३ ॥
 यदि त्वम् भजमानाम् माम् प्रत्याख्यास्यसि मानद ।
 विषम् अग्निञ् जलं रज्जुम् आस्थास्ये तव कारणात् ॥ ४ ॥
 एवम् उक्तस् तु वैदर्भ्या नलस् ताम् प्रत्युवाच ह ।
 तिष्ठत्सु लोकपालेषु कथम् मानुषम् इच्छसि ॥ ५ ॥
 येषाम् अहं लोककृताम् ईश्वराणाम् महात्मनाम् ।
 न पादरजसा तुल्यो मनस् ते तेषु वर्तताम् ॥ ६ ॥
 विप्रियं क्व आचरन् मर्त्यो देवानाम् मृत्युम् अर्हति ।

-
2. duc, sicut-fiducia; rex! quid faciam tibi? ॥ Ego profecto enim, et quae alia mea est res ulla, ॥ ea omnis tua; speratas fac nuptias, domine!
  3. mine! ॥ Anserum sermo qui, is me urit, rex! ॥ tui causā enim a me,
  4. heros! reges sunt congregati. ॥ Si tu colentem me repudiabis, honoris-dator! ॥ venenum, ignem, aquam, funem, adibo tui causā. ॥
  5. Sic compellatus vero a Vaidarbhiā, Nalus ei respondit: ॥ Praesentibus mundi-custodibus, quomodo hominem petis? ॥ Quorum ego mundi-creatorum, dominorum magnanimorum, ॥ non pedum-pulveris
  7. similis, mens tua in his versetur. ॥ Ingratum enim agens mortalis

त्राहि माम् अनवद्याङ्गि वरयस्व सुरोत्तमान् ॥ ७ ॥
 विरजांसि च वासांसि दिव्याश्च चित्राः स्रजस् तथा ।
 भूषणानि तु मुख्यानि देवान् प्राप्य तु भुङ्क्त्व वै ॥ ८ ॥
 य इमाम् पृथिवीङ् कृत्स्नां सङ्क्षिप्य ग्रसते पुनः ।
 कृताशम् ईशान् देवानाङ् का तन् न वरयेत् पतिम् ॥ ९ ॥
 यस्य दण्डभयात् सर्वे भूतग्रामाः समागताः ।
 धर्मम् एवा नुरुध्यन्ति का तन् न वरयेत् पतिम् ॥ १० ॥
 धर्मात्मानम् महात्मानन् दैत्यदानवमर्दनम् ।
 महेन्द्रं सर्वदेवानाङ् का तन् न वरयेत् पतिम् ॥ ११ ॥
 क्रियताम् अविशङ्केन मनसा यदि मन्यसे ।
 वरुणं लोकपालानां सुहृदाक्यम् इदं शृणु ॥ १२ ॥

- Diis, mortem adit. । Serva me, pulchris-membris praedita! clige
 8. Deorum-excellentissimos. ॥ Puris-a pulvereque vestibus, coelestibus
 variis sertis ita, । ornamentisque praecipuis, Deos adepta, frueri
 9. sane. ॥ Qui hanc terram totam; postquam contraxit, devorat rursus, ।
 Hutâsum, dominum Deorum, quae hunc non eligat conjugem? ॥
 10. Cujus sceptri-timore omnes animantium-turbæ congregatae । justi-
 11. tiam certe colunt, quae hunc non eligat conjugem? ॥ Justitiae-ad-
 dicto animo praeditum, magnanimum, Daityorum-Dānavorum-con-
 tritorem, । magnum-principem omnium-Deorum; quae hunc non
 12. eligat conjugem? ॥ Fiat sine-dubitatione, mente si putas । Varunum

नैषधेनै वम् उक्ता सा दमयन्ती वचो ऽब्रवीत् ।
 समाप्नुताभ्यान् नेत्राभ्यां शोकजेना 'थ वारिणा ॥ १३ ॥
 देवेभ्यो ऽहन् नमस्कृत्य सर्वेभ्यः पृथिवीपते ।
 वृणे त्वाम् ह्येव भर्तारं सत्यम् एतद् ब्रवीमि ते ॥ १४ ॥
 ताम् उवाच ततो राजा वेपमानाङ् कृताञ्जलिम् ।
 दौत्येना 'गत्य कल्याणि कथं स्वार्थम् इहो 'त्सहे ॥ १५ ॥
 कथं क्व अहम् प्रतिश्रुत्य देवतानां विशेषतः ।
 परार्थे यत्नम् आरभ्य कथं स्वार्थम् इहो 'त्सहे ॥ १६ ॥
 एष धर्मो यदि स्वार्थो ममा 'पि भविता ततः ।
 एवं स्वार्थं करिष्यामि तथा भद्रे विधीयताम् ॥ १७ ॥
 ततो वाष्पाकुलां वाचन् दमयन्ती शुचिस्मिता ।

-
13. mundi-custodum; amici-sermonem hunc audi. ॥ A Naischadho sic compellata ea Damayantia sermonem dixit, I humectatis oculis moistitatis-nato tum humore: ॥ Diis, ego, adoratione facta omnibus, terrae-domine! I eligo te sane conjugem; veritatem hanc dico tibi. ॥
 14. stitiā-nato tum humore: ॥ Diis, ego, adoratione facta omnibus, terrae-domine! I eligo te sane conjugem; veritatem hanc dico tibi. ॥
 15. Ei dixit deinde rex, trementi, implicitas manus habenti: I Nuntii-munere postquam aggressus sum, eximia! quomodo propriam-causam hic urgeam? ॥ Quomodo enim ego pollicitus, Diis praesertim, I postquam aliorum-causā operam incepi, quomodo propriam-causam hic urgeam? ॥
 16. Hoc est officium. Si propria-causa mea quoque erit postea, I ita
 17. propriam-causam agam; sic, beata! consideretur. ॥ Deinde lacrymis-

प्रत्याहरन्ती शनकैर् नलं राजानम् अब्रवीत् ॥ १८ ॥
 उपायो ऽयम् मया दृष्टो निरपायो नरेश्वर ।
 येन दोषो न भविता तव राजन् कथञ्चन ॥ १९ ॥
 तज् चै 'व हि नरश्रेष्ठ देवाश् च 'न्द्रपुरोगमाः ।
 आयातु सहिताः सर्वे मम यत्र स्वयंवरः ॥ २० ॥
 ततो ऽहं लोकपालानां सन्निधौ त्वान् नरेश्वर ।
 वरयिष्ये नरव्याघ्र नै 'वन् दोषो भविष्यति ॥ २१ ॥
 एवम् उक्तस् तु वैदर्भ्या नलो राजा विशाम् पते ।
 आजगाम पुनस् तत्र यत्र देवाः समागताः ॥ २२ ॥
 तम् अपश्यंस् तथा "यान्तं लोकपाला महेश्वराः ।
 दृष्ट्वा चै 'नन् ततो ऽपृच्छन् वृत्तान्तं सर्वम् एव तम् ॥ २३ ॥

- conturbatum sermonem Damayantia sereno-risu । emittens lente,
19. Nalo regi dixit: ॥ Remedium hoc a me visum non-devium, hominum-
20. domine! । quo vitium non erit tibi, rex! ullo modo. ॥ Tuque nempe
enim, virorum-optime! Diique Indrum-antecedentem *habentes*, ।
21. aditote conjuncti omnes, mea ubi propria-electio. ॥ Deinde ego,
mundi-custodum in praesentia, te, hominum domine! । eligam, vi-
22. rorum-princeps! non ita vitium erit. ॥ Sic compellatus vero a Vai-
darbhia Nalus rex, Visorum domine! । adiit rursus illuc, ubi Dii
23. congressi. ॥ Eum viderunt ita adeuntem mundi-custodes, magni
domini; । tuitique, eum tum interrogarunt rem omnem nempe illam: ॥

कश्चिद् दृष्टा त्वया राजन् दमयन्ती शुचिस्मिता ।

किम् अत्रवीच् च नः सर्वान् वद भूमिपते ऽनघ ॥ २४ ॥

नल उवाच

भवद्भिर् अहम् आदिष्टो दमयत्या निवेशनम् ।

प्रविष्टः सुमहाकक्षन् दण्डिभिः स्थविरैर् वृतम् ॥ २५ ॥

प्रविशन्तञ् च मान् तत्र न कश्चिद् दृष्टवान् नरः ।

ऋते ताम् पार्थिवसुताम् भवताम् एव तेजसा ॥ २६ ॥

सख्यम् चा 'स्या मया दृष्टास् ताभिश्च चा 'प्य् उपलक्षितः ।

विस्मिताश्च चा 'भवन् सर्वा दृष्ट्वा मां विबुधेश्वराः ॥ २७ ॥

वार्ण्यमानेषु च मया भवत्सु रुचिरानना ।

माम् एव गतसङ्कल्पा वृणीति सा सुरोत्तमाः ॥ २८ ॥

24. An visa a te, rex! Damayantia sereno-risu? I Quid dixitque nobis omnibus? Fare, terrae-domine experts-peccatorum! ॥

Nalus dixit:

25. A vobis ego missus Damayantiae domum, I ingressus permagnam-por-

26. tam a custodibus senibus septam. ॥ Ingredientemque me ibi non ul-

lus tuitus homo, I praeter illam regis-filiam, vestra nempe po-

27. tentia. ॥ Amicaeque ejus a me visae, ab iisque etiam conspectus

sum; I stupefactaeque erant omnes, tuitae me, Deorum-domini! ॥

28. Descriptisque a me vobis, pulchro-ore praedita I me sane experts-

अब्रवीच् चै व माम् बाला आयातु सहिताः सुराः ।
 तया सह नख्याग्र मम यत्र स्वयंवरः ॥ २९ ॥
 तेषाम् अहं सन्निधौ तां वरयिष्यामि नैषध ।
 एवन् तव महाबाहो दोषो न भविते ति ह ॥ ३० ॥
 एतावद् एव विबुधा यथावृत्तम् उदाहृतम् ।
 मया शेषे प्रमाणान् तु भवन्तस् त्रिदशेश्वराः ॥ ३१ ॥
 ॥ इति नलोपाख्याने चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

वृहदश्व उवाच

अथ काले शुभे प्राप्ते तिथौ पुण्ये क्षणे तथा ।

29. *mentis eligit illa, Deorum-excellentissimi! ॥ Dixitque nempe mihi puella: «Adeunto conjuncti Dii, I tecum, virorum-princeps! mea ubi*
 30. *propria-electio. ॥ Eorum ego in praesentia te eligam, Naischadhe! I*
 31. *Ita tibi, magnis-brachiis praedite! vitium non erit.» Sic (dixit). ॥ Hoc sane, Dii! sicut-factum, relatum est I a me plane; auctoritas autem vos estis, Deorum-domini! ॥*

LIBER QUINTUS.

Vrihadasvus dixit:

1. At tempore fausto aggresso, die lunari puro, momento ita, I advo-

आनुहाव महीपालान् भीमो राजा स्वयंवरे ॥ १ ॥
 तच् कृत्वा पृथिवीपालाः सर्वे हृच्छयपीडिताः ।
 वरिताः समुपाजग्मुर दमयन्तीम् अभीप्सवः ॥ २ ॥
 कनकस्तम्भरुचिरन् तोरणेन विराजितम् ।
 विविशुस् ते नृपा रङ्गम् महासिंहा इवा चलम् ॥ ३ ॥
 तत्रा "सनेषु विविधेषु आसीनाः पृथिवीक्षितः ।
 सुरभिस्तग्धराः सर्वे प्रमृष्टमणिकुण्डलाः ॥ ४ ॥
 तत्र स्म पीना दृश्यन्ते वाहवः परिघोषमाः ।
 आकारवन्तः सुश्रद्धाः पञ्चशीर्षा इवो रगाः ॥ ५ ॥
 सुकेशान्तानि चाट्टणि सुनासाक्षिश्रुवाणि च ।
 मुखानि राज्ञां शोभन्ते नक्षत्राणि यथा दिवि ॥ ६ ॥

-
2. cavit terrae-custodes Bhîmus rex ad mariti electionem. ॥ Hoc au-
dito, terrae-custodes omnes, amore-vexati, ॥ festinantes adierunt,
  3. Damayantiam petentes. ॥ Aureis-columnis-splendidam, per portam,
nitidam ॥ intrarunt illi reges scenam, magni-leones veluti montem. ॥
  4. Ibi in sedibus variis sedentes terrae domini, ॥ bene-odora-serta-
  5. gerentes cuncti, c claris-gemmis-inaures habentes; ॥ ibi pingua con-
spiciebantur brachia clavarum-similitudinem habentia, ॥ formosa, per-
  6. delicata, quinque-capitibus veluti serpentes; ॥ pulchris-comis prae-
dita, venusta, pulchris-nasis-oculis-superciliisque ॥ ora regum splen-

तां राजसमितिम् पुण्यान् नागैर् भोगवतीम् इव ।
 सम्पूर्णाम् पुरुषव्याघ्रैर् व्याघ्रैर् गिरिगुहाम् इव ॥ ७ ॥
 दमयन्ती ततो रङ्गम् प्रविवेश शुभानना ।
 मुलन्ती प्रभया राज्ञाञ् चक्षूषि च मनांसि च ॥ ८ ॥
 तस्या गात्रेषु पतिता तेषान् दृष्टिर् महात्मनाम् ।
 तत्र तत्रा वसक्ता भून् न चचाल च पश्यताम् ॥ ९ ॥
 ततः सङ्कीर्त्यमानेषु राजान् नामसु भारत ।
 ददर्श भैमी पुरुषान् पञ्च तुल्याकृतीन् इह ॥ १० ॥
 तान् समीक्ष्य ततः सर्वान् निर्विशेषाकृतीन् इह ।
 सन्देहाद् अथ वैदर्भी ना भ्यजानान् नलन् नृपम् ॥ ११ ॥
 यं यं हि ददृशे तेषान् तन् तम् मेने नलन् नृपम् ।

-
7. debant astra veluti in coelo. ॥ Hunc regum-conventum purum, serpentibus Bhôgavatiam veluti, ॥ impletum virorum-principibus, tigribus
 8. montis-speluncam veluti, ॥ Damayantia tum scenam intravit pulchrum-vultum *habens*, ॥ rapiens splendore regum oculosque mentes-
 9. que. ॥ In ejus membris lapsus illorum visus magnanimorum, ॥ ibi ibi
 10. defixus erat, non se movebatque videntium. ॥ Deinde, dum celebrabantur regum nomina, Bhârâte! ॥ vidit Bhaimia viros quinque simili-
 11. formâ ibi. ॥ Eos tuita tum cunctos expertes-discriminis-formas *habentes* ibi, ॥ prae dubitatione tum Vaidarbhia non cognoscebat Nalum
 12. regem. ॥ Quem quem enim spectabat illorum, cum eum putabat

सा चिन्तयन्ती बुद्ध्या 'थ तर्कयामास भाविनी ॥ १२ ॥
 कथं हि देवान् जानीयाद् कथं विद्यान् नलन् नृपम् ।
 एवं सच्चिन्तयन्ती सा वैदर्भी भृशदुःखिता ॥ १३ ॥
 श्रुतानि देवलिङ्गानि तर्कयामास भारत ।
 देवानां यानि लिङ्गानि स्थविरेभ्यः श्रुतानि मे ॥ १४ ॥
 तानी 'ह तिष्ठताम् भूमाव् एकस्या 'पि न लक्षये ।
 सा विनिश्चित्य वद्धधा विचार्य च पुनः पुनः ॥ १५ ॥
 शरणम् प्रति देवानाम् प्राप्तकालम् अमन्यत ।
 वाचा च मनसा चै 'व नमस्कारम् प्रयुज्य च ॥ १६ ॥
 देवेभ्यः प्राञ्जलिर् भूत्वा वेपमाने 'दम् अब्रवीत् ॥ १७ ॥
 हंसानां वचनं श्रुत्वा यथा मे नैषधो वृतः ।

-
13. Nalum regem. I Ea cogitans mente tum consideravit praeclara: II « Quo-
 modo Deos noscam? quomodo noscam Nalum regem? » I Sic cogitans
 14. ea Vaidarbhia valde-afflicta, II audita Deorum insignia exploravit,
 15. o Bhârâte: I « Deorum quae insignia e senibus audita a me, II ea
 hic stantium in terra unius quoque non video. » I Ea, postquam per-
 16. penderat multum, consideraveratque iterum iterum, II refugii
 ad Deos aggressum-tempus putavit. I Voceque menteque etiam ado-
 17. ratione exhibitâ II Diis, implicitis-manibus dum erat, tremens hoc
 18. dixit: II Anserum sermone audito, sicut a me Naischadhus electus

पतिवि तेन सत्येन देवास् तम् प्रदिशन्तु मे ॥ १८ ॥
 वचसा मनसा चै 'व यथा ना 'तिचराम्य् अहम् ।
 तेन सत्येन विबुधास् तम् एव प्रदिशन्तु मे ॥ १९ ॥
 यथा देवैः स मे भर्ता विहितो निषधाधिपः ।
 तेन सत्येन मे देवास् तम् एव प्रदिशन्तु मे ॥ २० ॥
 यथे 'दं व्रतम् आरब्धन् नलस्या 'राधने मया ।
 तेन सत्येन मे देवास् तम् एव प्रदिशन्तु मे ॥ २१ ॥
 स्वज् चै 'व हृपङ् कुर्वन्तु लोकपाला महेश्वराः ।
 यथा 'हम् अभिजानीयाम् पुण्यश्लोकन् नराधिपम् ॥ २२ ॥
 निशम्य दमयत्यास् तत् करुणाम् परिदेवितम् ।
 निश्चयम् परमन् तथ्यम् अनुरागज् च नैषधे ॥ २३ ॥

est । in conjugium; per hanc veritatem Dii eum ostendunto mihi. ॥

19. Voce menteque etiam sicut non transgredior ego, । per hanc veri-
20. tatem Dii eum sane ostendunto mihi. ॥ Sicut a Diis is mihi conjux
 destinatus Nischadhorum-rex, । per hanc veritatem mihi Dii eum
21. sane ostendunto mihi. ॥ Sicut hoc votum inceptum ad Nalum co-
 lendum a me, । per hanc veritatem mihi Dii eum sane ostendunto
22. mihi. ॥ Suamque etiam formam faciunto mundi-custodes, magni-do-
 mini, । ut ego noscam Punyaslôcum hominum-regnatorem. — ॥
23. Postquam perceperant Damayantiae hunc miserandum questum, ।
24. consilium altum, veritatem, amoremque in Naischadhum, ॥ mentis-

मनोविशुद्धिम् बुद्धिञ् च भक्तिं रागञ् च नैषधे ।
 यथो 'क्तञ् चक्रिरे देवाः सामर्थ्यं लिङ्गधारणे ॥ २४ ॥
 सा 'पश्यद् विबुधान् सर्वान् अश्वेदान् स्तब्धलोचनान् ।
 कृषितस्रग्रजोद्दीनान् स्थितान् अस्पृशतः क्षितिम् ॥ २५ ॥
 हायाद्वितीयो ह्यानस्रग् रजःश्वेदसमन्वितः ।
 भूमिष्ठो नैषधश्चै 'व निमेषेण च सूचितः ॥ २६ ॥
 सा समीक्ष्य तु तान् देवान् पुण्यश्लोकञ् च भारत ।
 नैषधं वरयामास भैमी धर्मेण पाण्डव ॥ २७ ॥
 विलज्जमाना वस्त्रान्ते जग्राह 'यतलोचना ।
 स्कन्धदेशे ऽसृजत् तस्य स्रजम् परमशोभनाम् ॥ २८ ॥
 वरयामास चै 'वै 'नम् पतिवै वरवर्णिनी ।

-
- puritatem, intellectumque, cultum studiumque in Naischadhum; I si-
 25. cut dictum, fecerunt Dū satisfactionem in insignium-gestione. II Illa
 vidit Deos cunctos, expertes-sudoris, rigidos-oculos habentes, I ar-
 rectis-sertis praeditos-et pulveris-expertes, stantes non-tangentes
 26. terram. II Umbrā-geminatus, flaccidum-sertum habens, pulvere-et
 sudore-praeditus, I in terra-stans Naischadhus vero, nutationeque
 27. affectus. II Illa tuita vero hos Deos Punyaslōcumque, Bhārate! I Nai-
 28. schadhum elegit Bhaimia ex jure, Pāndave! II Pudibunda vestis-ex-
 tremo prehendit longis-oculis praedita, I in humeris deposuit ei ser-
 29. tum maxime-pulchrum, II elegitque sic eum in conjugium egregia. I

ततो हा हे 'ति सहसा मुक्तः शब्दो नराधिपैः ॥ २९ ॥
 देवैर् महर्षिभिस् तत्र साधु साधु इति भारत ।
 विस्मितैर् ईरितः शब्दः प्रशंसद्भिर् नलन् नृपम् ॥ ३० ॥
 दमयन्तीन् तु कौरव्य वीरसेनसुतो नृपः ।
 आश्वासयद् वरारोहाम् प्रहृष्टेना 'त्तरात्मना ॥ ३१ ॥
 यत् त्वम् भजसि कल्याणि पुमांसन् देवसन्निधौ ।
 तस्मान् मां विद्धि भर्तारम् एवन् ते वचने रतम् ॥ ३२ ॥
 यावच् च मे धरिष्यन्ति प्राणा देहे शुचिस्मिते ।
 तावत् त्वयि भविष्यामि सत्यम् एतद् ब्रवीमि ते ॥ ३३ ॥
 दमयन्तीन् तथा वाग्भिर् अभिनन्द्य कृताञ्जलिः ।
 तौ परस्परतः प्रीतौ दृष्ट्वा त् अग्निपुरोगमान् ।

- Deinde, ah! ah! sic subito emissus est sonus ab hominum-regnato-
30. ribus; ॥ a Diis et magnis-sapientibus ibi, bene! bene! sic, Bhârâte! ।
31. mirabundis emissus est sonus, celebrantibus Nalum regem. ॥ Dama-
yantiam vero, Cauravye! Virasêni-filius rex । solatus est insigni-
32. medio-corpore *praeditam*, cum laetâ animâ: ॥ Quia tu colis, egregia!
virum in Deorum-praesentia, । eo me scito conjugem, ita tuo ser-
33. moni deditum. ॥ Quamdiuque mei constabunt spiritus in corpore,
sereno-risu *praedita*! । tam diu tecum ero; veritatem hanc dico
34. tibi. — ॥ Damayantiam sic vocibus postquam exhilaraverat, factam-
manuum-conjunctionem *habens*, । ii alter-per-alterum laeti, tuitique

तान् एव शरणान् देवान् जग्मतुर् मनसा तदा ॥ ३४ ॥
 वृते तु नैषधे भैम्या लोकपाला महौजसः ।
 प्रहृष्टमनसः सर्वे नलाया श्रौ वरान् ददुः ॥ ३५ ॥
 प्रत्यक्षदर्शनं यज्ञे गतिञ् चा नुत्तमां शुभाम् ।
 नैषधाय ददौ शक्रः प्रियमाणाः शचीपतिः ॥ ३६ ॥
 अग्निरू आत्मभवम् प्रादाद् यत्र वाञ्छति नैषधः ।
 लोकान् आत्मप्रभांश्चै व ददौ तस्मै कुताशनः ॥ ३७ ॥
 यमस् त् अन्नरसम् प्रादाद् धर्मे च परमां स्थितिम् ।
 अपाम् पतिरू अपाम् भावं यत्र वाञ्छति नैषधः ॥ ३८ ॥
 स्रजश्चो त्तमगन्धाद्याः सर्वे च मिथुनन् ददुः ।

-
- Agnem - tanquam antecedentem habentes, | ad hos nempe in refugium.*
 35. Deos iverunt mente tunc. || Electo vero Naischadho a Bhaimia,
 mundi-custodes magno-splendore, | laetam-mentem habentes cuncti
 36. Nalo octo gratias impertierunt: || Visibilium-visum in sacrificio, gres-
 sumque excellentissimum, faustum, | Naischadho dedit Sacrus, laetus
 37. Satschiaie-conjux. || Agnis sui-existentiam dedit ubi optaret Naischa-
 dhus, | mundos proprium-splendorem habentesque etiam dedit ei Hu-
 38. tisanus. || Yamus vero cibi-gustum dedit, in virtuteque eximium sta-
 tum. | Aquarum dominus aquarum existentiam, ubi optaret Naischa-
 39. dhus, || sartaque, excellentissimum-odorem - tanquam primam virtu-
 tem habentia; cunctique par liberorum dederunt. | Gratias sic im-

वरान् एवम् प्रदाया 'स्य देवास् ते त्रिदिवङ् गताः ॥ ३१ ॥
 पार्थिवाश् च 'नुभूया 'स्य विवाहं विस्मयान्विताः ।
 दमयत्याश् च मुदिताः प्रतिजग्मुर यथागतम् ॥ ४० ॥
 गतेषु पार्थिवेन्द्रेषु भीमः प्रीतो महामनाः ।
 विवाहङ् कारयामास दमयत्या नलस्य च ॥ ४१ ॥
 उष्य तत्र यथाकामन् नैषधो द्विपदां वरः ।
 भीमेन समनुज्ञातो जगाम नगरं स्वकम् ॥ ४२ ॥
 अवाप्य नारीरत्नं तु पुण्यश्लोको ऽपि पार्थिवः ।
 रैमे सह तथा राजन् शच्ये 'व बलवृत्रहा ॥ ४३ ॥
 अतीव मुदितो राजा भ्राजमानो ऽंशुमान् इव ।
 अरञ्जयत् प्रजा वीरो धर्मेण परिपालयन् ॥ ४४ ॥

-
40. pertiti ei, Dii illi in coelum profecti sunt. ॥ Regesque, postquam viderant ejus conjugium, admiratione-affecti, ॥ Damayantiaequae, laeti
 41. redierunt sicut-adventum. ॥ Profectis regum-principibus, Bhimus laetus, magnanimus, ॥ nuptias faciendas-curavit Damayantiae Nalique. ॥
 42. Postquam habitaverat ibi ad-libidinem Naischadhus hominum excel-
 43. lentissimus ॥ a Bhimo dimissus ivit in urbem suam. ॥ Adeptus fe-
 minarum-margaritam vero Punyaslôcus etiam rex, ॥ voluptatibus fruebatur cum illa, rex! cum Satschia veluti Bali-et Vritri-occisor. ॥
 44. Maxime laetus rex, splendens solis instar, ॥ regebat subditos heros,

इति चा 'पू' अश्वमेधेन प्रयातिरु इव नाहुषः ।
 अन्यैश्च बद्धभिरु धीमान् क्रतुभिश्च चा 'सदक्षिणीः ॥ ४५ ॥
 पुनश्च रमणीयेषु वनेषु पवनेषु च ।
 दमयत्या सह नलो विजहारा मरोपमः ॥ ४६ ॥
 जनयामास च नलो दमयत्वाम् महामनाः ।
 इन्द्रसेनं सुतञ्च चापि इन्द्रसेनाञ्च केन्यकाम् ॥ ४७ ॥
 एवं स यजमानश्च विकुरंश्च च नराधिपः ।
 ररक्ष वसुसम्पूर्णां वसुधां वसुधाधिपः ॥ ४८ ॥
 ॥ इति नलोपाख्याने पञ्चमः सर्गः ॥ ५ ॥

-
45. ex jure conservans; ॥ sacrificabatque etiam Asvamêdho, Yayâtis veluti Nâhuschus, 1 aliisque multis sapiens sacrificiis apto-sacrificali-
 46. dono instructis. ॥ Iterumque in amoenis silvis hortisque 1 cum Da-
 47. mayantiâ Nalus ambulabat immortalis-similis. ॥ Genuitque Nalus e Damayantiâ magna-mente praeditus 1 Indrasênûm filiumque nempe
 48. Indrasênûmque filiam. ॥ Sic is sacrificansque ambulansque hominum-regnator 1 regebat opibus-plenam terram terrae-dominus. ॥

वृहदश्व उवाच

वृते तु नैषधे भैम्या लोकपाला महौजसः ।
 यान्तो ददशुर आयान्तन् द्वापरङ् कलिना सह ॥ १ ॥
 अथा ब्रवीत् कलिं शक्रः सम्प्रेक्ष्य बलवृत्रहा ।
 द्वापरेण सहायेन कले ब्रूहि वा यास्यसि ॥ २ ॥
 ततो ऽब्रवीत् कलिः शक्रन् दमयत्याः स्वयंवरम् ।
 गत्वा हि वरयिष्ये ताम् मनो हि मम ताङ् गतम् ॥ ३ ॥
 तम् अब्रवीत् प्रहस्येन्द्रो निवृत्तः स स्वयंवरः ।
 वृतस् तथा नलो राजा पतिर् अस्मत्समीपतः ॥ ४ ॥
 एवम् उक्तस् तु शक्रेण कलिः क्रोधसमन्वितः ।
 देवान् आमल्य तान् सर्वान् उवाचि दं वचस् तदा ॥ ५ ॥

LIBER SEXTUS.

Vrihadasvus dixit:

1. Electo vero Naischadho a Bhaimia, mundi custodes magno-splendore ।
2. euntes viderunt adeuntem Dvāparum cum Cale. ॥ Tum dixit Cali Sacrus, tuitus, Bali- et Vritri-occisor: । Cum Dvāparo comite, Calis! dic,
3. quo ibis? ॥ Deinde dixit Calis Sacro: Ad Damayantiae propriam-mariti electionem; । aggressus enim eligam eam, cor enim meum eam ingres-
4. sum est. ॥ Ei dixit cum risu Indrus: finita est illa electio; । electus
5. ab ea Nalus rex conjux, nobis-coram. ॥ Sic compellatus vero a Sacro Calis, ira-affectus, । Deos postquam salutaverat eos cunctos, dixit hunc

देवानाम् मानुषम् मध्ये यत् सा पतिम् अविन्दत ।
 तत्र तस्या भविन् न्याय्यं विपुलन् दण्डधारणम् ॥ ६ ॥
 एवम् उक्ते तु कलिना प्रत्यूचुस् ते दिवौकसः ।
 अस्माभिः समनुज्ञाति दमयन्त्या नलो वृतः ॥ ७ ॥
 का च सर्वगुणोपेतन् ना श्रयेत नलन् नृपम् ।
 यो वेद धर्मान् अखिलान् यथावच् चरितव्रतः ॥ ८ ॥
 यो ऽधीति चतुरो वेदान् सर्वान् आख्यानपञ्चमान् ।
 नित्यन् तृप्ता गृहे यस्य देवा यज्ञेषु धर्मतः ॥ ९ ॥
 अहिंसानिरतो यश्च सत्यवादी दृढव्रतः ।
 यस्मिन् दाह्यन् धृतिरू दानन् तपः शौचन् दमः शमः ॥ १० ॥
 ध्रुवाणि पुरुषव्याघ्रि लोकपालसमे नृपे ।

-
6. sermonem tunc: ॥ Deorum hominem in medio quia illa conjugem in-
 7. venit, ॥ ideo ejus sit justum magnum supplicium. ॥ Eo dicto vero a
 Gale, responderunt illi coelicolae: ॥ a nobis permissio, a Damayantia
 8. Nalus est electus. ॥ Quae vero omnibus-virtutibus-praeditum non
 propenderet in Nalam regem? ॥ qui noscit officia omnia, convenien-
 9. ter agendi studiosus; ॥ qui legit quatuor *Vēdos* totos, Akhyānum-
 tanquam quintum habentes, ॥ semper satiati in domo cujus Dii in sa-
 10. crificiis juste; ॥ clementiae-deditus qui etiam, veridicus, firma-vota
 habens, ॥ in quo probitas, constantia, munificentia, devotio, puritas,
 11. temperantia, patientia, ॥ perpetua (sunt), hominum-principe, mundi-

एवंदूषन् नलं यो वै कामयेच् हपितुङ् कले ॥ ११ ॥
 आत्मानं स शपेन् मूढो हन्याद् आत्मानम् आत्मना ।
 एवङ्गुणान् नलं यो वै कामयेच् हपितुङ् कले ॥ १२ ॥
 कृच्छ्रे स नरके मज्जेद् अगाधि विपुले रुदे ।
 एवम् उक्त्वा कलिन् देवा द्वापरञ् च दिवं ययुः ॥ १३ ॥
 ततो गतेषु देवेषु कलिर् द्वापरम् अब्रवीत् ।
 संहर्तुन् नो त्सहे कोपन् नले वत्स्यामि द्वापर ॥ १४ ॥
 भ्रंसयिष्यामि तं राज्यान् न भिम्या सह रंस्यते ।
 त्वम् अप्य् अक्षान् समाविश्व कर्तुं साहाय्यम् अर्हसि ॥ १५ ॥
 ॥ इति नलोपाख्याने षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

- custodibus-simili rege; । tali-indole *praeditum* Nalūm qui sane velit
 12. exsecrari, Calis! ॥ se ipsū iste exsecretur stultus, occidat se ipsum
 per se ipsum; । talibus-virtutibus *praeditum* Nalūm qui sane velit
 13. exsecrari, Calis! ॥ in tormentuoso iste tartaro mergatur; in profunda
 ingente palude. । Sic fati ad Calem Dii Dvāparumque, in coelum
 14. iverunt. ॥ Deinde, profectis Diis, Calis Dvāpāro dixit: । Cohibere
 15. non possum iram; in Nalo habitabo, Dvāpare! ॥ praecipitabo cum e
 regno, non cum Bhaimia voluptatibus fruetur. । Tu vero, talos in-
 gressus, facere auxilium velis. ॥

वृहदश्व उवाच

एवं स समयङ् कृत्वा द्वापरेण कलिः सह ।
 आजगाम ततस् तत्र यत्र राजा स निषधः ॥ १ ॥
 स नित्यम् अन्तरप्रेसुरं निषधेष् अवसच् चिरम् ।
 अथा 'स्य द्वादशे वर्षे ददर्श कलिर् अन्तरम् ॥ २ ॥
 कृत्वा मूत्रम् उपस्पृश्य सन्ध्याम् अन्वास्त निषधः ।
 अकृत्वा पादयोः शौचन् तत्रै नङ् कलिर् आविशत् ॥ ३ ॥
 स समाविश्य च नलं समीपम् पुष्करस्य च ।
 गत्वा पुष्करम् आदि 'दम् एहिं दीव्य नलेन वै ॥ ४ ॥
 अक्षयूते नलञ् जेता भवान् हि सहितो मया ।

LIBER SEPTIMUS.

Vrihadasvus dixit:

1. Sic is conventum postquam fecerat cum Dvâparo Calis, I adiit tum
2. illuc, ubi rex ille Naischadhus. ॥ Is semper occasionem - captans in Nisçhadhis habitabat diu. I At ejus, duodecimo anno, vidit Calis oc-
3. casionem. ॥ Qui fecerat urinam, et eam calcaverat, crepusculo, se-
4. debat Naischadhus, I non-facta pedum purificatione; hac occasione
5. eum Calis ingressus est. ॥ Is ingressusque Nalum, ad Pushearum-

निषधान् प्रतिपद्यस्व जित्वा राज्यन् नलन् नृपम् ॥ ५ ॥
 एवम् उक्तस् तु कलिना पुष्करो नलम् अभ्ययात् ।
 कलिश्चै व वृषो भूत्वा गवाम् पुष्करम् अभ्ययात् ॥ ६ ॥
 आसाद्य तु नलं वीरम् पुष्करः परवीरहा ।
 दीव्यावि 'त्य् अत्रवीद् भ्राता वृषेणे 'ति मुङ्गुर मुङ्गुः ॥ ७ ॥
 न चक्षमे ततो राजा तम् आह्वानम् महामनाः ।
 वैदर्भ्याः प्रेक्षमाणायाः पणकालम् अमन्यत ॥ ८ ॥
 हिरण्यस्य सुवर्णस्य धानयुग्यस्य वाससाम् ।
 आविष्टः कलिना द्यूते जीयते स्म नलस् तदा ॥ ९ ॥
 तम् अक्षमदसम्मत्तं सुहृदान् न तु कश्चन ।
 निवारणे ऽभवच् कृतो दीव्यमानम् अरिन्दमम् ॥ १० ॥

-
- lorum-ludo vinces tu enim, adjutus a me. । Nischadhos adipiscere,
 6. vincendo regnum, Nalum regem. ॥ Sic compellatus vero a Cale,
 Pushcarus Nalum adiit; । Calisque etiam, taurus factus boum, Push-
 7. carum adiit. ॥ Aggressus vero Nalum heroem, Pushcarus hostium-
 heroum-occisor, । «Ludamus,» sic dixit frater, «talo eximio;» sic
 8. iterum iterum. ॥ Non sustinuit tum rex provocationem magnâ-mente
 9. praeditus । Vaidarbhiâ spectante ludendi-tempus putavit ॥ de opibus,
 auro, currûs-jugo, vestibus. । Intratus a Cale in ludo vincebatur
 10. Nalus tunc. ॥ Eum, talorum-furore-dementem, amicorum non vero
 quispiam । avertendi erat potens ludentem hostium-domitorem. ॥

ततः पौरजनाः सर्वे मन्त्रिभिः सह भारत ।
 राजानन् द्रष्टुम् आगच्छन् निवारयितुम् आतुरम् ॥ ११ ॥
 ततः सूत उपागम्य दमयत्यै न्यवेदयत् ।
 एष पौरजनो देवि द्वारि तिष्ठति कार्यवान् ॥ १२ ॥
 निवेद्यतान् नैषधाय सर्वाः प्रकृतयः स्थिताः ।
 अमृषमाणा व्यसनं राज्ञो धर्मार्थदर्शिनिः ॥ १३ ॥
 ततः सा वाष्पकलया वाचा दुःखेन कर्षिता ।
 उवाच नैषधम् भैमी शोकोपहतचेतना ॥ १४ ॥
 राजन् पौरजनो द्वारि त्वान् दिदृक्षुर् अवस्थितः ।
 मन्त्रिभिः सहितः सर्वै राजभक्तिपुरस्कृतः ।
 तन् द्रष्टुम् अर्हसी त् एव पुनः पुनर् अभाषत ॥ १५ ॥

-
11. Deinde cives omnes cum consiliariis, Bhārata! I regem visum adve-
 12. nerunt, ad arcendum aegrotum. II Tum auriga, aggressus, Dama-
 yantiae denuntiavit: I haec civitas, regina! ad portam stat officiosa. II
 13. Nuntietur Naischadho: «Cuncti subditi adstantes, I non sustinentes
 14. calamitatem regis, juris-rem-cernentis.» II Deinde illa, lacrymis-
 oppressā-voce, dolore tracta, I dixit Naischadho Bhaimia moestitiā-
 15. perculso-animo: II «Rex, civitas ad portam te videndi-cupida stans, I
 cum consiliariis conjuncta omnibus, regis-cultu-ducta; I eam videre
 16. velis;» sic nempe iterum iterum dixit. II Ei tam pulchris-oculorum

तान् तथा रुचिरापाङ्गीं विलपलीन् तथाविधम् ।

आविष्टः कलिना राजा ना भ्यभाषत किञ्चन ॥ १६ ॥

ततस् ते मन्त्रिणः सर्वे ते चै व पुरवासिनः ।

ना 'यम् अस्ती' ति दुःखार्ता व्रीडिता जग्मुर आलयान् ॥ १७ ॥

तदा तद् अभवद् द्यूतम् पुष्करस्य नलस्य च ।

पुधिष्ठिर बहून् मासान् पुण्यश्लोकस् त्व अजीयत ॥ १८ ॥

॥ इति नलोपाख्याने सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥

वृहदश्व उवाच

दमयन्ती ततो दृष्ट्वा पुण्यश्लोकन् नराधिपम् ।

- angulis praeditae, lamentanti tali-modo, I intratus a Cale rex non
 17. dixit quidpiam. II Deinde illi consiliarii cuncti, illique etiam urbis-
 habitatores, I «non iste est;» sic (dicentes), dolore-afflicti, pudibundi
 18. iverunt in domicilia. II Tum ille erat ludus Pushcari Nalique, I Yu-
 dhishthire! multos menses; Punyaslocus vero vincebatur. II

LIBER OCTAVUS.

Vrihadasvus dixit:

1. Damayantia tum, tuita Punyaslocum hominum-regem I dementem-

उन्मत्तवद् अनुन्मत्ता देवने गतचित्तसम् ॥ १ ॥
 भयशोकसमाविष्टा राजन् भीमसुता ततः ।
 चिन्तयामास तत् कार्यं सुमहत् पार्थिवम् प्रति ॥ २ ॥
 सा शङ्कमाना तत्पापञ् चिकीर्षन्ती च तत्प्रियम् ।
 नलञ् च कृतसर्वस्वम् उपलभ्ये दम् अब्रवीत् ॥ ३ ॥
 वृहत्सेनाम् अतियशास् तान् धात्रीम् परिचारिकाम् ।
 हितां सर्वार्थकुशलाम् अनुरक्तां सुभाषिताम् ॥ ४ ॥
 वृहत्सेने व्रजा "मात्यान् आनाय्य नलशासनात् ।
 आचक्ष्व यद् धृतन् द्रव्यम् अवशिष्टञ् च यद् वसु ॥ ५ ॥
 ततस् ते मन्त्रिणः सर्वे विज्ञाय नलशासनम् ।
 अपि नो भागधेयं स्याद् इत्य् उक्त्वा नलम् आब्रजन् ॥ ६ ॥

-
2. quasi, non-demens, in ludo expertem-mentis, ॥ timore-moerore-affecta, rex! Bhimi-filia tum ॥ consideravit hoc negotium permagnum
 3. regem circa. ॥ Ea timens illius-vitium, facere cupidensque illius-carum, ॥ Nalumque privatum-omni-proprio cum vidit, hoc dixit ॥
 4. Vrihatsēnae pergloriosa, illi nutrici servae, ॥ bonae, omnium-re-
 5. rum-peritae, deditae, facundae: ॥ «Vrihatsēna! i, consiliariis ad-
 ductis Nali-jussu, ॥ dic quae capta res, relictasque quae gaza.» ॥
 6. Deinde illi consiliarii cuncti, cognito Nali-jussu, ॥ «etiam nostrum
 7. fatum sit,» sic locuti, Nalum adierunt. ॥ Illi quoque omnes subditi

तास् तु सर्वाः प्रकृतयो द्वितीयं समुपस्थिताः ।
 न्यवेदयद् भीमसुता न स तत् प्रत्यनन्दत ॥ ७ ॥
 वाक्यम् अप्रतिनन्दन्तम् भर्तारम् अभिवीक्ष्य सा ।
 दमयन्ती पुनरू वेश्म व्रीडिता प्रविवेश ह ॥ ८ ॥
 निशम्य सततञ् चा 'क्षान् पुण्यश्लोकपराङ्मुखान् ।
 नलञ् च कृतसर्वस्वन् धात्रीम् पुनरू उवाच ह ॥ ९ ॥
 वृहत्सेने पुनरू गच्छ वार्क्ष्यन् नलशासनात् ।
 सूतम् आनय कल्याणि मरुत् कार्यम् उपस्थितम् ॥ १० ॥
 वृहत्सेना तु तच् कृत्वा दमयत्याः प्रभाषितम् ।
 सूतम् आनाययामास पुरुषैरू आप्तकारिभिः ॥ ११ ॥
 वार्क्ष्यन् तु ततो भैमी सात्वयन् श्रद्धाया गिरा ।

-
- secundum aggressi (sunt). । Nuntiavit Bhîmi-filia; non ille hoc at-
 8. tendit. ॥ Sermonem non attendentem conjugem tuita ea, । Dama-
 9. yantia rursus domum pudibunda intravit. ॥ Cum percepit semperque
 talos a Punyaslôco-aversos, । Nalunque privatum-omni-proprio,
 10. nutrici iterum dixit: ॥ « Vrihatsêna! i iterum, ad Vârshnêyum, Nali-
 jussu; । aurigam adduc, eximia! magnum negotium est aggressum. » ॥
 11. Vrihatsêna vero, hoc audito Damayantiae dicto, । aurigam adducen-
 12. dum curavit a viris apte-agentibus. ॥ Vârshnêyo vero tum Bhaimia
 blandiens leni voce, । fata est loci-temporis-guara ad aggressum-

उवाच देशकालज्ञा प्राप्तकालम् अनिन्दिता ॥ १२ ॥
 ज्ञानीषि त्वं यथा राजा सम्यग्वृत्तः सदा त्वयि ।
 तस्य त्वं विषमस्थस्य साहाय्यञ्च कर्तुम् अर्हसि ॥ १३ ॥
 यथा यथा हि नृपतिः पुष्करेणैव जीयते ।
 तथा तथा 'स्य वै ह्यूते भूयो रागो ऽभिवर्धते ॥ १४ ॥
 यथा च पुष्करस्या 'क्षाः पतन्ति वशवर्तिनः ।
 तथा विपर्ययश्च 'पि नलस्या 'क्षेषु दृश्यते ॥ १५ ॥
 सुहृत्स्वजनवाक्यानि यथावन् न शृणोति च ।
 मम चा 'पि तथा वाक्यन् ना 'भिनन्दति मोहितः ॥ १६ ॥
 नूनम् मन्ये न दोषो ऽस्ति नैषधस्य महात्मनः ।
 यत्र मे वचनं राजा ना 'भिनन्दति मोहितः ॥ १७ ॥

-
13. tempore (conveniente) non-spreta: ॥ Noscis tu sicut rex omnino fretus
 14. semper te; I huic tu in difficultate-stanti auxilium facere velis. ॥ Ut ut
 enim rex a Pushcaro nempe vincitur, I ita illius sane in ludo plus
 15. cupido accrescit. ॥ Sicutque Pushcari tali cadunt ad arbitrium-versan-
 16. tes, I ita contrariumque etiam Nali in talis cernitur. ॥ Amicorum- et
 cognatorum-sermones convenienter non auscultatque, I meumque etiam
 17. ita sermonem non attendit stultus. ॥ Certe, credo, non vitium est
 Naischadhi magnanimi, I quod meum sermonem rex non attendit

शरणान् त्वाम् प्रपन्ना स्मि सारथे कुरु मद्वचः ।

न हि मे शुध्यते भावः कदाचिद् विनशेद् अपि ॥ १८ ॥

नलस्य दयितान् अश्वान् योजयित्वा मनोजवान् ।

इदम् आरोप्य मिथुनङ् कुन्दिनं यातुम् अर्हसि ॥ १९ ॥

मम ज्ञातिषु निक्षिप्य दारकौ स्यन्दनान् तथा ।

अश्वांश् च मान् यथाकामं वसं वा न्यत्र गच्छ वा ॥ २० ॥

दमयत्यास् तु तद् वाक्यं वार्त्तियो नलसारथिः ।

न्यवेदयद् अशेषेण नलामात्येषु मुख्यशः ॥ २१ ॥

तैः समेत्य विनिश्चित्य सो ऽनुज्ञातो महीपते ।

ययौ मिथुनम् आरोप्य विदर्भांस् तेन वाहिना ॥ २२ ॥

ह्यांस् तत्र विनिक्षिप्य सूतो रथवरज् च तम् ।

18. stultus. ॥ In refugium ad te profecta sum, auriga! fac meum-sermo-
nem; I non enim meus serenatur animus, aliquando perire possit

19. etiam. ॥ Nali caris equis junctis sicut mens-velocibus, I hoc postquam

20. imposueris par puerorum, Cundinum ire velis. ॥ Meos apud propin-
quos postquam tradideris liberos, vehiculum ita, I equosque eos, ad-

21. libidinem habitare, aliorum vadeve. ॥ Damayantiae vero hunc ser-
monem Vārshnēyus Nali-auriga I denuntiavit plane Nali-consiliariis

22. praecipuis. ॥ Cum iis congressus postquam perpenderat, is, assensum
adeptus, terrae-domine! I Ivit, par puerorum postquam imposuerat,

23. in Vidarbhos illo curru. ॥ Equos ibi postquam tradiderat auriga,

इन्द्रसेनाञ् च ताड् कन्याम् इन्द्रसेनञ् च बालकम् ॥ २३ ॥

आमल्य भीमं राजानम् आर्तः शोचन् नलन् नृपम् ।

अटमानस् ततो ऽयोध्याञ् जगाम नगरीन् तदा ॥ २४ ॥

ऋतुपर्णी स राजानम् उपतस्थे सुदुःखितः ।

भृतिम् उपययौ तस्य सारथ्येन महीपतेः ॥ २५ ॥

॥ इति नलोपाख्यानि अष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥

~~~~~

वृहदश्व उवाच

ततस् तु याति वार्ष्णेये पुण्यश्लोकस्य दीव्यतः ।

पुष्करेण कृतं राज्यं यच् चा न्यद् वसु किञ्चन ॥ १ ॥

-
- curuum-decusque illud, । Indrasênamque puellam, Indrasênumque
 24. puerulum; ॥ salutato Bhimo rege, moestus, miserans Nalum regna-
 25. torem, । vadens illinc, Ayodhyam ivit urbem tum. ॥ Rituparnum is
 regem aggressus est perafflictus, । mercedem iniit hujus, aurigatione,
 terrae-domini. ॥

~~~~~

LIBER NONUS.

Vrihadasvus dixit:

1. Deinde vero, profecto Vârshnêyo, Punyaslôci ludentis । a Pushearo

कृतराज्यन् नलं राजन् प्रहसन् पुष्करो ऽब्रवीत् ।
 द्यूतम् प्रवर्तताम् भूयः प्रतिपाणो ऽस्ति कस् तव ॥ २ ॥
 शिष्टा ते दमयन्त्य् एका सर्वम् अन्यञ् जितम् मया ।
 दमयन्त्याः पणाः साधु वर्ततां यदि मन्यसे ॥ ३ ॥
 पुष्करेणै वम् उक्तस्य पुण्यश्लोकस्य मन्युना ।
 व्यदीर्यते व कृदयन् न चै नङ् किञ्चिद् अब्रवीत् ॥ ४ ॥
 ततः पुष्करम् आलोक्य नलः परममन्युमान् ।
 उत्सृज्य सर्वगात्रिभ्यो भूषणानि महायशाः ॥ ५ ॥
 एकवासा क् अस्वीतः सुहृच्छोकविवर्धनः ।
 निश्चक्राम ततो राजा त्यक्त्वा सुविपुलां श्रियम् ॥ ६ ॥
 दमयन्त्य् एकवस्त्रा ध गच्छन्तम् पृष्ठतो ऽन्वयात् ।

-
2. *captum est regnum, et quae alia res ulla.* ॥ *Privatum-regno ad Nalum, rex! ridens Pushcarus fatus est: | ludus versetur ultra! Contrapositionem est quid tuum?* ॥ *Relicta tibi Damayantia una, omne aliud victum a me; | de Damayantia ludus, agendum! versetur, si putas.* ॥ *A Pushcaro sic compellati Punyasloci moerore | laceratum est quasi-*
  3. *tum est quid tuum?* ॥ *Relicta tibi Damayantia una, omne aliud victum a me; | de Damayantia ludus, agendum! versetur, si putas.* ॥ *A Pushcaro sic compellati Punyasloci moerore | laceratum est quasi-*
  4. *tum a me; | de Damayantia ludus, agendum! versetur, si putas.* ॥ *A Pushcaro sic compellati Punyasloci moerore | laceratum est quasi-*
  5. *cor, neque illi quidpiam dixit.* ॥ *Deinde Pushcarum intuitus Nalus, maxime-moestus, | postquam exuerat toto-corpore ornamenta magnâ-*
  6. *gloriâ praeditus,* ॥ *unâ-veste indutus, non-tectus, amicorum-moeroris-amplificator, | egressus est tum rex, qui reliquit peringentem*
  7. *felicitatem.* ॥ *Damayantia unâ-veste induta autem euntem a tergo*

स तथा वाक्यतः सार्धन् त्रिरात्रन् नैषधो ऽवसत् ॥ ७ ॥
 पुष्करस् तु महाराज घोषयामास वै पुरे ।
 नले यः सम्यग् आतिष्ठेत् स गच्छेद् वध्यताम् मम ॥ ८ ॥
 पुष्करस्य तु वाक्येन तस्य विद्वेषणेन च ।
 पौरा न तस्य सत्कारः कृतवन्तो युधिष्ठिर ॥ ९ ॥
 स तथा नगराभ्यासे सत्कारार्हो न सत्कृतः ।
 त्रिरात्रम् उषितो राजा जलमात्रेण वर्तयन् ॥ १० ॥
 पीड्यमानः क्षुधा तत्र फलमूलानि कर्षयन् ।
 प्रातिष्ठत ततो राजा दमयन्ती तम् अन्वगात् ॥ ११ ॥
 क्षुधया पीड्यमानस् तु नलो वदतिथि ऽहनि ।
 अपश्यच् ह्यकुनान् कांश्चिद् धिरण्यसदृशच्छदान् ॥ १२ ॥

-
- secuta est. I Is cum eâ foris simul tres-noctes Naischadbus habita-
 8. vit. II Pushecarus vero, magne-rex! divulgavit in urbe: I «Cum Nalo
 9. qui simul adstet, is eat in occisionem mei.» (i. e. *per me.*) II Ob
 Pushecarî vero sermonem, ejus odiûmque, I cives non illius hospitium
 10. fecerunt, Yudhishtîre! II Ille ita in urbis-vicinitate, hospitio-dig-
 nus, non hospitio acceptus, I tres-noctes moratus est rex, aquâ-solâ
 11. vivens, II afflictus fame ibi, fructus-radices avellens. I Processit
 12. deinde rex, Damayantia cum sequebatur. II Fame afflictus vero Na-
 lus post multos dies I vidit aves aliquas auro-similibus-alis. II

स चिन्तयामास तदा निषधाधिपतिरु वली ।
 अस्ति भक्ष्यो ममा 'द्या 'यं वसु चे 'दम् भविष्यति ॥ १३ ॥
 ततस् तान् परिधानेन वाससा स समावृणोत् ।
 तस्य तद् वस्त्रम् आदाय सर्वे जग्मुर विहायसा ॥ १४ ॥
 उत्पतन्तः खगा वाक्यम् एतद् आहुस् ततो नलम् ।
 दृष्ट्वा दिग्वाससम् भूमौ स्थितन् दीनम् अधोमुखम् ॥ १५ ॥
 वयम् अक्षाः सुदुर्बुद्धे तव वासो जिह्दीर्षवः ।
 आगता न हि नः प्रीतिः सवाससि गते त्वयि ॥ १६ ॥
 तान् समीक्ष्य गतान् अक्षान् आत्मानञ् च विवाससम् ।
 पुण्यश्लोकस् तदा राजन् दमयन्तीम् अथा 'ब्रवीत् ॥ १७ ॥
 येषाम् प्रकोपाद् ऐश्वर्यात् प्रच्युतो ऽहम् अनिन्दिते ।
 प्राणयात्रान् न विन्दे च दुःखितः क्षुधया न्वितः ॥ १८ ॥

13. Is cogitavit tum Naischadhorum-regnator validus: । Est cibus mihi
 14. hodie hic, gazaque haec erit. ॥ Deinde illas interulā veste is invol-
 15. vit; । ejus hac veste captā, omnes iverunt in aërem. ॥ Evolantes
 aves sermonem hunc dixerunt tum Nalo, । tuitae nudum in terrā
 16. slantem, miserum, demisso-ore: ॥ Nos tali *sumus* perinsane, tuam
 vestem capiendi cupidi । aggressi; non enim nobis gaudium, cum-
 17. veste profecto te. ॥ Hos tuitus profectos talos, se ipsumque exper-
 tem-vestis, । Punyaslōcus tunc, rex! Damayantiae deinde dixit: ॥
 18. Quorum irā e dominio lapsus ego, non-spreta! । vitae-victum non

येषां कृते न सत्कारम् अकुर्वन् मयि नैषधाः ।
 त इमे शकुना भूत्वा वासो ऽप्य् अपहरन्ति मे ॥ १९ ॥
 वैषम्यम् परमम् प्राप्तो दुःखितो गतचेतनः ।
 भर्ता ते ऽहन् निबोधे दं वचनं हितम् आत्मनः ॥ २० ॥
 एते गच्छन्ति बहवः पन्थानो दक्षिणापथम् ।
 अवन्तीम् ऋक्षवन्तञ् च समतिक्रम्य पर्वतम् ॥ २१ ॥
 एष विन्ध्यो महाशैलः पयोप्ती च समुद्रगा ।
 आश्रमाश् च महर्षीणाम् बहुमूलफलान्विताः ॥ २२ ॥
 एष पन्था विदर्भाणाम् असौ गच्छति कोशलान् ।
 अतः परञ् च देशो ऽयन् दक्षिणे दक्षिणापथः ॥ २३ ॥
 एतद् वाक्यन् नलो राजा दमयन्तीं समाहितः ।

19. invenioque, afflictus, fame affectus; ॥ quorum causā non hospitium fecerunt mihi Naischadhi; ॥ Ii hi, aves facti, vestem etiam abripiunt meam. ॥ In difficultatem eximiam profectus, afflictus, expers-mentis, ॥ conjux tuus ego; cognosce hunc sermonem salutarem tibi: ॥ Hae eunt multae viae ad meridionalem-plagam, ॥ Avantiam Ricschavantemque transgredientes montem. ॥ Hic Vindhyus magnus-mons, Payóschniaque ad mare-fluens; ॥ sedes solitariaeque magnorum-sapientum multis-radicibus-fructibus-instructae; ॥ haec via Vidarbhorum, illa it in Còsalos; ॥ illinc ulteriusque regio illa, ad meridiem, est meridionalis-plaga. ॥ Hunc sermonem Nalus rex

उवाचा 'सकृद् आतीहि भैमीम् उद्दिश्य भारत ॥ २४ ॥
 ततः सा वाष्पकलया वाचा दुःखेन कर्षिता ।
 उवाच दमयन्ती तन् नैषधः करुणं वचः ॥ २५ ॥
 उद्वेपते मे हृदयं सीदत्य् अङ्गानि सर्वशः ।
 तव पार्थिव सङ्कल्पञ् चिन्तयन्त्याः पुनः पुनः ॥ २६ ॥
 कृतराज्यं कृतद्रव्यं विवस्त्रः क्षुत्तृषान्वितम् ।
 कथम् उत्सृज्य गच्छेयम् अहन् त्वान् निर्जने वने ॥ २७ ॥
 श्रान्तस्य ते क्षुधार्तस्य चिन्तयानस्य तत् सुखम् ।
 वने धीरे महाराज नाशयिष्याम्य् अहङ् क्षमम् ॥ २८ ॥
 न च भार्यासमङ् किञ्चिद् विद्यते भिषजाम् मतम् ।
 औषधं सर्वदुःखेषु सत्यम् एतद् ब्रवीमि ते ॥ २९ ॥

-
- Damayantiae studiosus । dixit non-semel, moestus, Bhaimiae, inter
 25. monstrandum, Bhārate! ॥ Deinde illa, lacrymis-oppressâ voce, do-
 lore-tracta, । dixit Damayantia ei Naischadho miserandum sermonem: ॥
 26. Tremat mei cor, tabescunt membra omnino, । tuum, rex! consilium co-
 27. gitantis iterum iterum. ॥ Privatum-regno, privatum-opibus, orbum-
 veste, fame-siti-affectum, । quomodo relinquens abeam ego te in vacuâ-
 28. hominibus sylvâ? ॥ Defessi tui, fame-afflicti, cogitantis illam volupta-
 29. tem, । in sylvâ terribili, magne-rex! delebo ego lassitudinem. ॥ Non
 enim uxori-aequale ullum existit a medicis aestimatum । medica-
 mentum in omnibus-doloribus; veritatem hanc dico tibi. ॥

नल उवाच

एवम् एतद् यथा 'त्य त्वन् दमयन्ति सुमध्यमे ।
ना 'स्ति भार्यासमम् मित्रन् नरस्या 'तस्य भेषजम् ॥ ३० ॥
न चा 'हन् त्यक्तुकामस् त्वाङ् किमर्थम् भीरु शङ्कसे ।
त्यजेयम् अहम् आत्मानन् न चै 'वन् त्वाम् अनिन्दिते ॥ ३१ ॥

दमयत्य् उवाच

यदि मान् त्वम् महाराज न विहातुम् इहे 'च्छसि ।
तत् किमर्थं विदर्भाणाम् पन्थाः समुपदिश्यते ॥ ३२ ॥
अवैमि चा 'हन् नृपते न तु मान् त्यक्तुम् अर्हसि ।
चेतसा त् अपकृष्टेन मान् त्यजेथा महीपते ॥ ३३ ॥
पन्थानं हि ममा भीक्षाम् आख्यासि च नरोत्तम ।

Nalus dixit:

30. Ita hoc, sicut dixisti tu, Damayantia pulchro-medio-corpore! I non
31. est uxori-aequale amicum viri afflicti medicamentum. II Neque ego
deserendi-cupidus te. Quamobrem, pavida! times? I Desererem ego
me ipsum, non vero te, non-spreta! II

Damayantia dixit:

32. Si me tu, magne-rex! non deserere hic vis, I ideo quamobrem Vi-
33. darbhorum via monstratur? II Intelligo enim ego, rex! ne vero me
deserere velis! I Cum mente sane detractâ me desereres, terrae-do-
34. mine! II Viam enim meam iterum iterumque indicas, virorum-excel-

अतो निमित्तं शोकम् मे वर्धयस् अमरोपम ॥ ३४ ॥
 यदि चा 'यम् अभिप्रायस् तव ज्ञातीन् व्रजेद् इति ।
 सहिताव् एव गच्छावो विदर्भीन् यदि मन्यसे ॥ ३५ ॥
 विदर्भराजस् तत्र त्वाम् पूजयिष्यति मानद ।
 तेन त्वम् पूजितो राजन् सुखं वत्स्यसि नो गृहे ॥ ३६ ॥
 ॥ इति नलोपाख्याने नवमः सर्गः ॥ १ ॥

नल उवाच

यथा राज्यन् तव पितुस् तथा मम न संशयः ।
 न तु तत्र गमिष्यामि विषमस्यः कथञ्चन ॥ १ ॥

lentissime! I Hujus causâ moerorem meum amplificas, immortalibus-
 35. similis! II Si vero hoc consilium tuum, «ad propinquos eat;» ita; I
 36. conjuncti sane imus in Vidarbhos, si putas. II Vidarbhorum-rex ibi
 te honorabit, honoris-dator! I ab eo tu honoratus, rex! laete habi-
 tabis in nostri domo. II

LIBER DECIMUS.

Nalus dixit:

1. Sicut regnum tuo patri, ita mihi, non dubium; I non vero illuc ibo

कथं समृद्धो गत्वा 'हन् तव हर्षविवर्धनः ।
 परिच्युतो गमिष्यामि तव शोकविवर्धनः ॥ २ ॥
 इति ब्रुवन् नलो राजा दमयन्तीम् पुनः पुनः ।
 सान्त्वयामास कल्याणीं वाससो ऽर्धेन संवृताम् ॥ ३ ॥
 ताव् एकवस्त्रसंवीताव् अटमानाव् इतस् ततः ।
 क्षुत्पिपासापरिश्रान्तौ सभाद् काञ्चिद् उपेतुः ॥ ४ ॥
 तां सभाम् उपसम्प्राप्य तदा स निपधाधिपः ।
 वैदर्भ्या सहितो राजा निषसाद् महीतले ॥ ५ ॥
 स वै विवस्त्रो विकटो मलिनः पांशुगुण्ठितः ।
 दमयन्त्या सह श्रान्तः सुष्राप धरणीतले ॥ ६ ॥
 दमयत्य् अपि कल्याणी निद्रया 'पक्ता ततः ।

-
2. in difficultate - stans ullo modo. ॥ Quomodo dives postquam ivi (il-luc) ego, tui gaudii-amplificator, I miser ibo, tui moeroris-amplifi-
  3. cator? ॥ Sic dicens Nalus rex Damayantiae iterum iterum, I solatus
  4. est eximiam, vestis dimidio tectam. ॥ Ii unā-veste-induti, vaden-tes huc illuc, I fame-siti-fessi ad casam quampiam pervenerunt. ॥
  5. Ad hanc casam postquam profecti erant, tum is Nischadhorum-reg-nator, I cum Vaidarbbia conjunctus rex consedit in terrae-solo. ॥
  6. Is expers-vestis, expers-tori graminei, lutulentus, pulvere-obductus, I
  7. cum Damayantiā, fessus obdormivit in terrae-solo. ॥ Damayantia

सहसा दुःखम् आसाद्य सुकुमारी तपस्विनी ॥ ७ ॥
 सुतायान् दमयत्यान् तु नलो राजा विशाम् पते ।
 शोकोन्मथितचित्तात्मा न स्म शेते यथा पुरा ॥ ८ ॥
 स तद् राज्यापहरणं सुहृत्त्यागञ् च सर्वशः ।
 वने च तम् परिधंसम् प्रेक्ष्य चित्ताम् उपेयिवान् ॥ ९ ॥
 किन् नु मे स्याद् इदं कृत्वा किन् नु मे स्याद् अकुर्वतः ।
 किन् नु मे मरणं श्रेयः परित्यागो जनस्य वा ॥ १० ॥
 माम् इयं क्व अनुरक्तै व दुःखम् आप्नोति मत्कृते ।
 मद्विहीना त्व इयं गच्छेत् कदाचित् स्वजनम् प्रति ॥ ११ ॥
 मयि निःशंसयन् दुःखम् इयम् प्राप्स्यत्य् अनुव्रता ।
 उत्सर्गे शंसयः स्यात् तु विन्देता पि सुखं कदाचित् ॥ १२ ॥

- quoque eximia a somno capta (est) deinde । cito, dolorem aggressa,
8. tenera, pia. ॥ Dormiente Damayantiâ vero, Nalus rex, Visorum do-
9. mine! । maestitiâ-quasso-animo, non dormiebat sicut antea. ॥ Is illum regni-raptum, amicorum-relictionemque omnino, । in sylvâque hanc
10. circumcursionem intuitus, cogitationem aggressus est: ॥ Quidne mihi sit hoc faciendo? quidne mihi sit non facientis? । utrumne mihi mors
11. melior, relictio hominumve? ॥ Mihi haec enim devota certe dolorem adipiscitur mei causâ, । me-privata vero haec fieri potest ut eat ali-
12. quando familiam versus. ॥ Apud me expertem-dubii dolorem ea adipiscetur mihi devota, । in relictione dubium sit vero; fieri potest

स विनिश्चित्य बहुधा विचार्य च पुनः पुनः ।
 उत्सर्गम् मन्यते श्रेयो दमयत्या नराधिपः ॥ १३ ॥
 न चैषा तेजसा शक्या कैश्चिद् धर्पयितुम् पथि ।
 यशस्विनी महाभागा मदन्ते धम् पतिव्रता ॥ १४ ॥
 एवन् तस्य तदा बुद्धिर् दमयत्यान् न्यवर्तत ।
 कलिना दुष्टभावेन दमयत्या विसर्जने ॥ १५ ॥
 सोऽवस्त्रताम् आत्मनश्च तस्याश्च चा'ष्य' एकवस्त्रताम् ।
 चिन्तयित्वा ध्यगाद् राजा वस्त्रार्थस्या'वकर्तनम् ॥ १६ ॥
 कथं वासो विकर्तयन् न च बुध्येत मे प्रिया ।
 विचिन्त्यै'वन् नलो राजा सभाम् पर्यचरत् तदा ॥ १७ ॥
 परिधावन् अथ नल इतश्च चे'तश्च च भारत ।

13. *ut inveniat etiam gaudium alicubi.* ॥ Ille, postquam perpenderat multum consideraveratque iterum iterum, 1 relictionem putat melio-
14. *rem Damayantiae hominum-regnator.* ॥ «Non enim ea ob splendorem potest a quibuslibet opprimi in viâ, 1 gloriosa, perfortunata,
15. *mihi-devota haec conjugi-dedita.»* ॥ Sic illius tunc mens circa Damayantiam versabatur, 1 per Calem pravâ-indole, in Damayantiae
16. *relictione.* ॥ Iste vestis-defectum suiue, illius vero unius-vestis-possessionem 1 postquam cogitaverat, adiit rex vestis-dimidii abscis-
17. *sionem.* ॥ «Quomodo vestem abscindam, neque sentiat mea amata?» 1
18. *postquam cogitaverat sic Nalus rex, casam circumiit tunc.* ॥ Circum-

आससाद् सभोद्देशे विकोशङ् खड्गम् उत्तमम् ॥ १८ ॥
 तेना 'र्धं वाससश्च हित्वा निवस्य च परन्तपः ।
 सुप्तम् उत्सृज्य वैदर्भीम् प्राद्वद् गतचित्तनः ॥ १९ ॥
 ततो निवृत्तहृदयः पुनरू आगम्य तां सभाम् ।
 दमयन्तीन् तदा दृष्ट्वा रुरोद् निषधाधिपः ॥ २० ॥
 यान् न वायुर न चा 'दित्यः पुरा पश्यति मे प्रियाम् ।
 से 'यम् अद्य सभामये शेति भूमाव् अनाथवत् ॥ २१ ॥
 इयं वस्त्रावकर्तेन संवीता चारुहासिनी ।
 उन्मत्ते 'व वरारोहा कथम् बुद्ध्वा भविष्यति ॥ २२ ॥
 कथम् एका सती भैमी मया विरहिता शुभा ।

-
- currens autem Nalus hicque illicque, Bhārata! I accessit in casae-
 19. regione ad vacuum-vaginā gladium excellentissimum. II Eo dimi-
 dium vestis postquam sciderat indueratque, hostium-vexator! I dor-
 20. mientem relinquens Vaidarbham aufugit expers-mentis. II Deinde
 reverso-corde rursus aggressus ad illam casam, I Damayantiam tunc
 21. tuitus, flevit Nischadhorum-rex. II «Quam non ventus neque sol
 ante videbat meam amatam, I ea haec nunc in casae-medio dormit
 22. humi, tutore-carentis-instar. II Ea, vestis-abscissione affecta, pul-
 chre-ridens, I amens quasi, venusta, quomodo expectata erit? II
 23. Quomodo sola versans Bhaimia, a me relictā, fausta, I ambulabit in

चरिष्यति वने घोरे मृगव्यालनिषेविते ॥ २३ ॥
 आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ समरुद्धौ ।
 रक्षन्तु त्वाम् मरुताभिर्धर्मेणा सि समावृता ॥ २४ ॥
 एवम् उक्त्वा प्रियाम् भार्या वृषेणा प्रतिमाम् भुवि ।
 कलिना पक्षतज्ञानो नलः त्व आतिष्ठद् उद्यतः ॥ २५ ॥
 गत्वा गत्वा नलो राजा पुनर एति सभाम् मुहुः ।
 आकृष्यमाणः कलिना सौहृदेना वकृष्यते ॥ २६ ॥
 द्विधे व कृष्यन् तस्य दुःखितस्या भवत् तदा ।
 दोले व मुहुर् आयाति याति चै व सभाम् प्रति ॥ २७ ॥
 अवकृष्टस् तु कलिना मोहितः प्राद्ववन् नलः ।
 सुताम् उत्सृज्य ताम् भार्या विलप्य करुणाम् बद्ध ॥ २८ ॥

24. *sylvā terribili, a feris- et serpentibus-cultā?* ॥ Adityi, Vasves, Rudri, duo Asvini cum-Marutorum-turbā, 1 custodiunto te, perfortuna-
 25. *nata! virtute es tecta.»* ॥ Sic fatus ad amatam uxorem formā incomparabilem in-terrā, 1 a Cale abreptum-intellectum *habens* Nalus pro-
 26. *cessit festinans.* ॥ Profectus, profectus Nalus rex rursus it ad casam
 27. *iterum iterumque;* 1 protractus a Cale, amicitia retrahitur. ॥ Bipar-
 titum veluti cor ejus, afflicti, erat tunc; 1 oscillum veluti iterum ite-
 28. *rumque procedit, ceditque etiam casam versus.* ॥ Abstractus vero a
 Cale, amens aufugit Nalus, 1 dormientem relinquens illam uxorem,

नष्टात्मा कलिना स्पृष्टस् तत् तद् विगणयन् नृपः ।
 जगामै कां वने श्रूण्वे भार्याम् उत्सृज्य दुःखितः ॥ २१ ॥
 ॥ इति नलोपाख्याने दशमः सर्गः ॥ १० ॥

~~~~~

वृहदश्व उवाच

अपक्रान्ति नले राजन् दमयन्ती गतक्लमा ।
 अबुध्यत वरारोहा सत्त्वस्ता विजने वने ॥ १ ॥
 अपश्यमाना भर्तारं शोकदुःखसमन्विता ।
 प्राक्रोशद् उच्चैः सत्त्वस्ता महाराजे 'ति नैषधम् ॥ २ ॥
 हा नाथ हा महाराज हा स्वामिन् किञ् जहासि माम् ।

29. lamentans miserabiliter multum. ॥ Perditum-animum *habens*, a Cal-
 tactus, illud illud considerans rex, ॥ ivit, solam in sylvâ desertâ uxo-
 rem relinquens, afflictus. ॥

~~~~~

LIBER UNDECIMUS.

Vrihadasvus dixit:

1. Profecto Nalo, rex! Damayantia expers-lassitudinis ॥ experrecta est
 insigne-medium corpus *habens*, perterrita, in experte-hominum sylvâ. ॥
2. Non-videns conjugem, mocrone-dolore-affecta, ॥ acclamavit clarâ
3. voce perterrita, magne-rex! sic Naischadho, ॥ heus tutor! heus

हा कृता 'स्मि विनष्टा 'स्मि भीता 'स्मि विजने वने ॥ ३ ॥
 ननु नाम महाराज धर्मज्ञः सत्यवाग् असि ।
 कथम् उक्त्वा तथा सत्यं सुताम् उत्सृज्य माङ् गतः ॥ ४ ॥
 कथम् उत्सृज्य गतासि दत्ताम् भार्याम् अनुव्रताम् ।
 विशेषतो ऽनपकृते परिणा पकृते सति ॥ ५ ॥
 शक्यसे ता गिरः सत्याः कर्तुम् मयि नरेश्वर ।
 यास् तेषां लोकपालानां सन्निधौ कथिताः पुरा ॥ ६ ॥
 ना काले विहितो मृत्युर मर्त्यानाम् पुरुषर्षभ ।
 यत्र कान्ता त्वयो 'त्सृष्टा मुहूर्तम् अपि जीवति ॥ ७ ॥
 पर्याप्तः परिहासो ऽयम् एतावत् पुरुषर्षभ ।

-
- magne rex! heus domine! quid deseris me? I heu occisa sum!
 4. perdita sum! timida sum in desertâ sylvâ! II Nonne nempe, magne
 rex! officiorum-gnarus, veridicus es? I Quomodo, postquam dixisti,
 5. «ita verum,» dormientem relinquens me profectus es? II Quomodo
 relictâ ibis rectâ conjuge, deditâ, I praesertim non-offensione
 6. existente, per alium offensione existente? II Potes illas loquelas
 veras facere in me, hominum-domine! I quae illorum mundi-custo-
 7. dum in praesentiâ dictae olim. — II Non in non-tempore constituta
 est mors mortalium, hominum-princeps! I quia amata, a te relictâ,
 8. momentum solum vivit. — II Obtentus jocus hic est, attamen,
 hominum-princeps! I timens ego, perdifficilis-oppressu! ostende

भीता 'रुम् अतिदुर्धर्षं दर्शया 'त्मानम् ईश्वर ॥ ८ ॥

दृश्यसे दृश्यसे राजन् एष दृष्टो ऽसि नैषध ।

आवार्य गुल्मैर् आत्मानम् किम् मान् न प्रतिभाषसे ॥ ९ ॥

नृशंस वत राजेन्द्र यन् माम् एव गताम् इह ।

विलपन्तीं समागम्य ना 'श्वासयसि पार्थिव ॥ १० ॥

न शोचाम्य् अरुम् आत्मानम् न चा 'न्यद् अपि किञ्चन ।

कथन् तु भवितास्य् एक इति त्वान् नृप शोचिमि ॥ ११ ॥

कथन् तु राजंस् तृषितः क्षुधितः श्रमकर्षितः ।

सायाह्ने वृक्षमूलेषु माम् अपश्यन् भविष्यसि ॥ १२ ॥

ततः सा तीव्रशोकार्ता प्रदीप्ते 'व च मन्युना ।

इतश्च 'तश्च च रुदती पर्यधावत दुःखिता ॥ १३ ॥

9. te, domine! — ॥ Conspiceris! Conspiceris, rex! Is conspectus es, Naischadhe! ॥ Cum circumdedisti fruticibus te, quid mihi non re-
 10. spondes? ॥ Improbe! heu! regum-princeps! quod me sic profectam
 11. huc, ॥ lamentantem, congressus non solaris, rex. ॥ Non miseror ego
 me, neque aliud etiam quidquam; ॥ quomodo vero eris solus? sic
 12. te, rex! miseror. ॥ Quomodo, rex! sitiens, famelicus, lassitudine-
 captus, ॥ vespere ad arborum-radices, me non-videns, eris? ॥
 13. Deinde illa, aspero-mocrore-afflicta, flagrans velutique sollicitu-
 14. dine, ॥ hicque illicque flens circumcurrebat moesta. ॥ Modo exsilit

मुङ्गुर उत्पतति बाला मुङ्गुः पतति विह्वला ।
 मुङ्गुर आलीयते भीता मुङ्गुः क्रोशति रोदिति ॥ १४ ॥
 अतीव शोकसन्तप्ता मुङ्गुर निःश्वस्य दुःखिता ।
 उवाच भैमी निःश्वस्य रुदत्य् य पतिव्रता ॥ १५ ॥
 यस्या भिशापाद् दुःखार्तो दुःखं विन्दति नैषधः ।
 तस्य भूतस्य नो दुःखाद् दुःखम् अप्य् अधिकम् भवेत् ॥ १६ ॥
 अपापचेतसम् पापो य एवञ्च कृतवान् नलम् ।
 तस्माद् दुःखतरम् प्राप्य जीवत् असुखजीविकाम् ॥ १७ ॥
 एवन् तु विलपन्ती सा राज्ञो भार्या महात्मनः ।
 अन्वेषमाणा भर्तारं वने श्वापदसेविते ॥ १८ ॥
 उन्मत्तवद् भीमसुता विलपन्ती ततस् ततः ।

-
- puella, modo cadit perturbata, | modo tabescit timida, modo clamat,
 15. flet. || Maxime moerore-usta, postquam iterum iterumque suspira-
 verat afflicta, | dixit Bhaimia cum gemitu flens tum conjugī-de-
 16. dita: || Per cujus execrationem dolore-afflictus dolorem invenit
 Naischadhus, | huic animanti nostro dolore dolor quoque superior
 17. sit. || Non-pravā-mente praeditum pravus qui sic reddidit Nalum, |
 18. quam hoc dolorosius nactus, vivito carentem-gaudio vitam. || Sic
 vero lamentans illa regis conjux magnanimi, | quaerens conjugem in
 19. sylvā a feris-cultā, || amentis-instar Bhīmi-filia, lamentans iterum

हा हा राजन् इति मुहुर् इतश्च चे तश्च च धावति ॥ १९ ॥
 ताड् क्रन्दमानाम् अत्यर्थं कुरुरीम् इव वाशतीम् ।
 करुणाम् बद्ध शोचन्तीं विलपन्तीम् मुहुर् मुहुः ॥ २० ॥
 सहसा भ्यागताम् भैमीम् अभ्यासपरिवर्तिनीम् ।
 जग्राहा जगरो ग्राहो महाकायः क्षुधान्वितः ॥ २१ ॥
 सा ग्रस्यमाना ग्राहेण शोकेन च परिप्लुता ।
 ना त्मानं शोचति तथा यथा शोचति नैषधम् ॥ २२ ॥
 हा नाथ माम् इह वने ग्रस्यमानाम् अनाथवत् ।
 ग्राहेणा नैन विज्ञाने किमर्थं ना नुधावसि ॥ २३ ॥
 कथम् भविष्यसि पुनर् माम् अनुस्मृत्य नैषध ।
 शापान् मुक्तः पुनर् लब्धा बुद्धिर् चेतो धनानि च ॥ २४ ॥

- iterumque, I «heu! heu! rex!» sic *exclamans* iterum iterumque, huc-
 20. que illucque currit. II Eam flentem supra-modum, haliacetus veluti
 ululantem, I miserabiliter multum querentem, lamentantem iterum
 21. iterum, II subito aggressam Bhaimiam, in propinquitate-circumeun-
 22. tem, I cepit serpens magno-corpore, fame-affectus. II Ea dum ca-
 pitur a serpente, moeroreque circumfusa, I non se ipsam miseratur
 23. ita, sicut miseratur Naischadhum: II «O tutor! ad me hic in sylvâ
 captam, tutore-carentem-veluti, I a serpente hoc in desertâ, quam-
 24. obrem non accurris? II Quomodo eris, rursus me postquam recor-
 datus fueris, Naischadhé? I execratione solutus, rursus adeptus in-

श्रान्तस्य ते क्षुधार्तस्य परिग्लानस्य नैषध ।
 कः श्रमं राजशार्दूल नाशयिष्यति ते ऽनघ ॥ २५ ॥
 ततः कश्चिन् मृगव्याधो विचरन् गहने वने ।
 आक्रन्दमानां संश्रुत्य ज्विना भिससार ह ॥ २६ ॥
 तान् तु दृष्ट्वा तथा ग्रस्ताम् उरगेना घतेक्षणां ।
 त्वरमाणो मृगव्याधः समभिक्रम्य वेगतः ॥ २७ ॥
 मुखतः पाठयामास शस्त्रेण विशितिं च ।
 निर्विचेष्टम् भुजगन् तं विशस्य मृगजीविनः ॥ २८ ॥
 मोक्षयित्वा स तां व्याधः प्रक्षाल्य सलिलेन च ।
 समाश्वास्य कृताहाराम् अथ पप्रच्छ भारत ॥ २९ ॥
 कस्य त्वम् मृगशावान्ति कथञ्च या भ्यागता वनम् ।

-
25. tellectum, mentem, divitiasque? ॥ Fesso tibi, fame-afflicto, languore confecto, Naischadhe! ॥ quis lassitudinem, regum-princeps! delebit
 26. tibi, expers-peccatorum? ॥ Deinde quispiam venator, ambulans in densa sylva, ॥ flentem postquam audiverat, cum velocitate advenit. ॥
 27. Eamque tuitus ita captam a serpente longis-oculis praeditam, ॥ festi-
 28. nans venator, aggressus velociter, ॥ in conspectu perforavit sagittâ acutâ ॥ non-renitentem serpentem illum. Occidendo feris-
 29. vivens ॥ postquam solverat hic illam venator, abluerat aquâque, ॥
 30. consolatus instructam-cibo, tum interrogavit, o Bhârâte: ॥ Cujus es

कथञ् चे 'दम् मरुत् कृच्छ्रम् प्राप्तवत्य् असि भाविनि ॥ ३० ॥
 दमयन्ती तथा तेन पृच्छमाना विशाम् पते ।
 सर्वम् एतद् पथावृत्तम् आचक्षते ऽस्य भारत ॥ ३१ ॥
 ताम् अर्धवस्त्रसंवीताम् पीनश्रोणिपयोधराम् ।
 सुकुमारानवद्याङ्गीम् पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ॥ ३२ ॥
 अरालपद्मनयनान् तथा मधुरभाषिणीम् ।
 लक्षयित्वा मृगव्याधः कामस्य वशम् ईयिवान् ॥ ३३ ॥
 ताम् एवं श्लक्ष्णाया वाचा लुब्धको मृडुपूर्वया ।
 सान्त्वयामास कामार्तिस् तद् अबुध्यत भाविनी ॥ ३४ ॥
 दमयन्त्य् अपि तन् दुष्टम् उपलभ्य पतिव्रता ।
 तीव्ररोषसमाविष्टा प्रज्ज्वाले 'व मन्युना ॥ ३५ ॥

-
- tu, dorcadis-vituli-oculis *praedita*! quomodoque aggressa sylvam? ।
 31. quomodoque ad hanc magnam miseriam profecta es, egregia? ॥ Da-
 mayantia sic ab illo interrogata, Visorum domine! । omne illud sicut-
 32. factum enarravit ei, Bhârâte! ॥ Eam dimidiâ-veste-indutam, turgi-
 dis-femoribus-*et* mammis *praeditam*, । teneris-pulchris-membris,
 33. plenae-lunae-simili-vultu, ॥ curvis-ciliis-*praeditos* oculos *haben-*
tem, tam dulce-loquentem, । tuitus venator, in amoris-potestatem
 34. profectus est. ॥ Eam itaque leni voce venator suaviter-incipiente ।
 35. solatus est amore-afflictus; hoc intellexit egregia. ॥ Damayantia vero,
 hunc improbum postquam comprehenderat, conjugii-devota, । acri-

स तु पापमतिः क्षुद्रः प्रधर्षयितुम् आतुरः ।
 दुर्धर्षान् तर्कयामास दीप्ताम् अग्निशिखाम् इव ॥ ३६ ॥
 दमयन्ती तु दुःखार्ता पतिराज्यविनाकृता ।
 अतीतवाक्ये काले शशपि नं रुषान्विता ॥ ३७ ॥
 यथा 'हन् नैषधाद् अन्यम् मनसा पि न चिन्तये ।
 तथा 'धम् पतताड् क्षुद्रः परासुर मृगजीविनः ॥ ३८ ॥
 उक्तमात्रे तु वचने तथा स मृगजीविनः ।
 व्यसुः पपात मेदिन्याम् अग्निदग्ध इव हुमः ॥ ३९ ॥
 ॥ इति नलोपाख्यान एकादशः सर्गः ॥ ११ ॥

36. irā - capta flagrabat quasi indignatione. ॥ Ille vero pravam - mentem habens, vilis, opprimendi impotens, ॥ difficilem - oppressu considera-
 37. vit, fulgentem ignis - flammæ instar. ॥ Damayantia vero dolore - af-
 flicta, conjuge - regno - orbata, ॥ præterito - loquelæ - conveniente
 38. tempore, exsecrata est illum irā - affecta: ॥ «Sicut ego Naischadho
 alium mente quoque non cogito, ॥ ita hic cadito vilis inanimis ve-
 39. nator.» ॥ Dicto soloque sermone, ita ille venator ॥ inanimis cecidit
 in terrā igne - combusta veluti arbor. ॥

वृहदथ उवाच

सा निरुत्य मृगव्याधम् प्रतस्थे कमलेक्षणा ।
 वनम् प्रतिभयं शून्यञ्च किल्लिकागणानादितम् ॥ १ ॥
 सिंहद्वीपिरुव्याघ्रमहिषर्क्षगणैर्युतम् ।
 नानापक्षिगणाकीर्णम् ह्येहतस्करसेवितम् ॥ २ ॥
 शालवेणुधवाश्वत्थतिङ्गुदेङ्गुदकिंशुकैः ।
 अर्जुनारिष्टसञ्जनं स्यन्दनैश्च सशात्मकैः ॥ ३ ॥
 जम्ब्याम्रलोध्रखदिरसालवित्रसमाकुलम् ।
 पद्मकामलेकप्लक्षकदम्बोदुम्बरावृतम् ॥ ४ ॥
 वदरीविल्वसञ्जनं न्यग्रोधैश्च समाकुलम् ।

LIBER DUODECIMUS.

Vrihadasvus dixit:

1. Illa, postquam occiderat ferarum-venatorem, processit loto (similibus)-oculis praedita | in sylvam terribilem, desertam, a gryllorum-
2. turbis-personitam, || leonum-pardorum-ruruum-tigrium-bubalorum-ursorum-turbis instructam, | variarum-avium-turbis-plenam,
3. a Mlêtschis-et furibus-cultam, || sâlis-vénibus-dhavis-asvatthis-tîngudis-ingudis-cinsucis, | ardschunis-arischtis-tectam, syandanis-
4. que cum-sâlmacis, || dschambîbus-âmris-lôdhîris-khadiris-sâlis-vêtris-plenam, | padmacis-âmalacis-placschis-cadamhis-udumbaris-
5. instructam, || vadariis-vilvis-tectam, nyagrôdhisque-plenam, | pri-

प्रियालतालवर्जूरदूरीतकीविभीतकैः ॥ ५ ॥

नानाधातुशतैर् नद्वान् विविधान् अपि चा चलान् ।

निकुञ्जान् परिसङ्घुष्टान् दरीशू चा हुतदर्शनाः ॥ ६ ॥

नदीः सरांसि वापीशू च विविधांशू च मृगद्विजान् ।

सा बहून् भीमदूपांशू च पिशाचोरगराक्षसान् ॥ ७ ॥

पल्वलानि तडागानि गिरिकूटानि सर्वशः ।

सरितो निर्गारांशू चैव दर्शा हुतदर्शनान् ॥ ८ ॥

यूथशो ददृशे चात्र विदर्भाधिपनन्दिनी ।

महिषांशू च वराहांशू च ऋक्षांशू च वनपन्नगान् ॥ ९ ॥

तेजसा यशसा लक्ष्म्या स्थित्या च परया युता ।

वैदर्भी विचरत्य् एका नलम् अन्वेषती तदा ॥ १० ॥

-
6. *yālis - tālis - khardschūris - haritacibus - vibhūtacis.* ॥ Variorum-metal-
lorum-centenis instructos varios etiamque montes, 1 virgulta circum-
7. sonita, specusque miros-visu, ॥ amnes, stagna, lacusque, variasque
feras-et aves, 1 illa, multos terribili-formaque Pisātschos-serpentes-
8. Rācschasos, ॥ paludes, piscinas, montium-cacumina omnino, 1 flu-
9. mina, catarractasque, videbat, miras-visu; ॥ gregatim videbatque ibi
Vidarbhorum-regnatoris-filia 1 bubalosque, aprosque, ursosque et
10. sylvae-serpentes. ॥ Splendori, gloriae, felicitati, constantiaeque exi-
miae juncta 1 Vaidarbhia, ambulans sola, Nalum quaerens tunc, ॥

ना विभ्यत् सा नृपसुता भैमी तत्रा थ कस्यचित् ।
 दारुणाम् अटवीम् प्राप्य भर्तृव्यसनपीडिता ॥ ११ ॥
 विदर्भतनया राजन् विललाप सुदुःखिता ।
 भर्तृशोकपरीताङ्गी शिलातलम् अथा श्रिता ॥ १२ ॥
 व्यूहोरस्क महाबाहो नैषधानाञ् जनाधिप ।
 क्व नु राजन् गतो ऽसी ह त्यक्त्वा मां विजने वने ॥ १३ ॥
 अश्वमेधादिभिर् वीर क्रतुभिर् भूरिदक्षिणैः ।
 कथम् इदृशं नरव्याघ्र मयि मिथ्या प्रवर्तसे ॥ १४ ॥
 यत् त्वयो 'क्तान् नरश्रेष्ठ मत्समक्षम् महायुते ।
 स्मर्तुम् अर्हसि कल्याण वचनम् पार्थिवर्षभ ॥ १५ ॥
 यच् चो 'क्तं विदुर्गैर् हंसैः समीपे तव भूमिप ।

-
11. non timebat ea regis-filia Bhaimia ibi a quoquam. । In horribilem
 12. sylvam profecta, conjugis-calamitate-vexata, ॥ Vidarbhorum-filia,
 rex! lamentabatur perafflicta, । de conjuge-moerore-affectis-mem-
 13. bris, ad rupis-superficiem tum aggressa: ॥ Solido-pectore, magnis-
 brachiis, Nischadhorum regnator! । quone, rex! profectus es, hic
 14. relictâ me in desertâ sylvâ? ॥ Asvamêdho-et aliis, heros! sacrificiis
 multa-dona sacrificalia habentibus, । quomodo, postquam sacrificasti,
 15. virorum-princeps! in me fallaciter agis? ॥ Qui a te dictus, virorum-
 optime, in meo conspectu, magno-splendore praedite, । recordari
 16. velis, eximie! sermonem, regum-princeps! ॥ Et quod dictum a vo-

मत्समक्षं यद् उक्तञ्च तद् अवेक्षितुम् अर्हसि ॥ १६ ॥
 चत्वार एकतो वेदाः साङ्गोपाङ्गाः सविस्ताराः ।
 स्वधीता मनुजव्याघ्र सत्यम् एकङ् किलै कतः ॥ १७ ॥
 तस्माद् अर्हसि शत्रुघ्न सत्यङ् कर्तुन् नरेश्वर ।
 उक्तवान् असि यद् वीर मत्सकाशे पुरा वचः ॥ १८ ॥
 हा वीर ननु नामा हम् इष्टा किल तवा नध ।
 अस्याम् अटव्याङ् घोरायाङ् किम् मान् न प्रतिभाषसे ॥ १९ ॥
 भक्षयत्य् एष मां रौद्रो व्यात्तास्यो दारुणाकृतिः ।
 अरण्यराट् क्षुधाविष्टः किम् मान् न त्रातुम् अर्हसि ॥ २० ॥
 न मे तद् अन्या काचिद् धि प्रिया स्ती त्य् अब्रवीः सदा ।
 ताम् ऋताङ् कुरु कल्याण पुरो त्ताम् भारतीन् नृप ॥ २१ ॥

-
- lucibus anseribus in propinquitate tuâ, terrae-regnator! 1 in meo
 17. conspectu quod dictumque, hoc respicere velis. ॥ Quatuor unice
V'di cum-Angis-et Upângis, extensi, 1 bene-perfecti, hominum-
 18. princeps! veritas est una profecto unice. ॥ Ideo velis, hostium-occisor!
 verum facere, hominum domine, 1 fatus es quem, heros! in meâ-
 19. praesentiâ olim sermonem. ॥ O heros! nonne nempe ego amata pro-
 fecto tua, pure-a peccatis? 1 In hac sylvâ terribili quid mihi non
 20. respondes? — ॥ Devorat hic me atrox, diducto-ore, horrendâ-for-
 21. mâ 1 sylvae-rex fame-captus; quid me non servare vis? ॥ «Non mihi
 te alia quaequam cara est;» sic dixisti semper; 1 hanc veram fac, exi-

उन्मत्तां विलपन्तीम् माम् भार्याम् इष्टान् नराधिप ।
 ईप्सिताम् ईप्सितो नाथ किम् मान् न प्रतिभाषसे ॥ २२ ॥
 कृशान् दीनां विवर्णाञ् च मलिनां वसुधाधिप ।
 वस्त्रार्थप्रावृताम् एकां विलपन्तीम् अनाथवत् ॥ २३ ॥
 यूथभ्रष्टाम् इवै 'काम् मां हरिणीम् पृथुलोचनाम् ।
 न मानयसि माम् आर्य रुदन्तीम् अरिर्कर्मण ॥ २४ ॥
 महाराज महारणे अहम् एकाकिनी सती ।
 दमयन्त्य् अभिभाषे त्वाम् किम् मान् न प्रतिभाषसे ॥ २५ ॥
 कुलशीलोपसम्पन्न चारुसर्वाङ्गदर्शन ।
 ना 'द्य त्वाम् प्रतिपश्यामि गिराब् अस्मिन् नरोत्तम ॥ २६ ॥
 वने चा 'स्मिन् महाधोरे सिंहव्याघ्रनिषेविते ।

-
22. mie! olim dictam loquelam, rex! ॥ Dementi, lamentanti mihi, uxori
 amatae, hominum-regnator! ॥ desideratae desideratus, tutor! quid mihi
 23. non respondes? ॥ Macram, miseram, pallidamque, lutulentam, terrae-
 regnator! ॥ vestis-dimidio-indutam, solam, lamentantem tutore-ca-
 24. rentis-instar, ॥ a grege-separatam veluti solam, me, cervam magnis-
 oculis, ॥ non honoras me, venerande! flentem, hostium-vexator! ॥
 25. Magne-rex, in magnâ-sylvâ ego unica versans ॥ Damayantia alloquor
 26. te; quid mihi non respondes? ॥ Genere *nobili*-bonâ indole-praedite,
 cum pulchro-omnium-membrorum-aspectu, ॥ nonne hodie te video
 27. in monte hoc, virorum-excellentissime? ॥ in sylvâque hac perterri-

शयानम् उपविष्टं वा स्थितं वा निषधाधिप ॥ २७ ॥
 प्रस्थितं वा नरश्रेष्ठ मम शोकविवर्धन ।
 कन् नु पृच्छामि दुःखार्ता तदर्थे शोककर्षिता ॥ २८ ॥
 कच्चिद् दृष्टस् त्वया 'रणे सङ्गत्ये' ह नलो नृपः ।
 को नु मे कथयेद् अयं वने ऽस्मिन् विष्ठितन् नृपम् ॥ २९ ॥
 अभिवृषम् महात्मानम् परव्यूहविनाशनम् ।
 यम् अन्वेषसि राजानन् नलम् पद्मनिभेक्षनम् ॥ ३० ॥
 अयं स इति कस्या 'द्य श्रोष्यामि मधुराङ्ग गिरम् ।
 अरण्यराङ्ग अयं श्रीमांश्च चतुर्दंष्ट्रो महाहनुः ॥ ३१ ॥
 शार्दूलो ऽभिमुखो ऽभ्येति व्रजाम्बु एनम् अशङ्किता ।
 भवान् मृगाणाम् अधिपस् त्वम् अस्मिन् कानने प्रभुः ॥ ३२ ॥

- ribili, a leonibus-tigribus-cultâ, | iacentem, sedentemve, stantemve,
 28. Nischadhorum-regnator! || procedentemve, virorum-optime! mei
 moeroris-amplificator? | Quemne interrogem dolore-afflicta tui-
 29. causâ moerore-attenuata: || «An visus a te in sylvâ fortuito hic
 Nalus rex?» — | Quisne mihi indicabit hodie in sylvâ hac versan-
 30. tem regem || formosum, magnanimum, hostium-turbæ-destructo-
 31. rem? | «Quem quaeris regem Nalum loto-similibus-oculis, || hic iste;»
 sic cujus hodie audiam dulcem vocem? — | Sylvae-rex hic, felix,
 32. quatuor-dentibus, magnis-maxillis, || tigris adverso-ore advenit,
 accedo ad eum non-pavens. | «Tu es ferarum rex, tu in hac sylvâ

विदर्भराजतनयान् दमयन्ती 'ति विद्धि माम् ।
 निषधाधिपतेर् भार्यान् नलस्या मित्रघातिनः ॥ ३३ ॥
 पतिम् अन्वेपतीम् एकाङ् कृपणां शोककर्षिताम् ।
 आश्वासय मृगेन्द्रे 'ह यदि दृष्टस् त्वया नलः ॥ ३४ ॥
 अथवा 'रणनृपते नलं यदि न शंससि ।
 माङ् खादय मृगश्रेष्ठ दुःखाद् अस्माद् विमोचय ॥ ३५ ॥
 श्रुत्वा 'रणे विलपितम् ममै ष मृगराद् स्वयम् ।
 धात्वा एताम् मृदुसलिलान् आपगां सागरङ्गमाम् ॥ ३६ ॥
 इमं शिलोच्चयम् पुण्यं शृङ्गेरु बहुभिर् उच्छ्रितैः ।
 विराजद्भिर् दिविस्पृग्भिर् नैकवर्णैर् मनोहरैः ॥ ३७ ॥
 नानाधातुसमाक्रीर्णं विविधोपलभूषितम् ।

-
33. dominus; ॥ Vidarbhorum-regis-filiam, «Damayantia», sic scito me, ।
 34. Nischadhorum-regis uxorem, Nali, inimicorum-occisoris, ॥ conjugem quaerentem, solam, miserandam, moerore-tractam. । Consolare
 35. me, ferarum-rex! hic si visus a te Nalus; ॥ aut, sylvae-domine! Nal-
 lum si non indicas, । me devora, ferarum-optime! moerore hoc
 36. solve.» ॥ Audito in sylvā lamento meo, hic ferarum-rex ipse । it
 37. ad hunc clarā-lymphā amnem ad mare-fluentem. ॥ Hunc montem
 purum cacuminibus multis erectis, । splendentibus, coelum-tangen-
 38. tibus, multicoloribus, cor-rapientibus, ॥ variorum-metallorum-ple-

अस्या 'रणस्य महतः केतुभूतम् इवो 'त्थितम् ॥ ३८ ॥
 सिंहशार्दूलमातङ्गवरार्द्धमृगायुतम् ।
 पतात्रिभिर् वक्रविधैः समन्ताद् अनुनादितम् ॥ ३९ ॥
 किंशुकाशोकवकुलपुन्नागैर् उपशोभितम् ।
 कर्णिकारधवल्लक्षैः सुपुष्पैर् उपशोभितम् ॥ ४० ॥
 सरिद्धिः सविहङ्गाभिः शिखरैश् च समाकुलम् ।
 गिरिराजम् इमन् तावत् प्रक्ष्यामि नृपतिम् प्रति ॥ ४१ ॥
 भगवन् अचलश्रेष्ठ दिव्यदर्शनविश्रुत ।
 शरण्य वक्रकल्याण नमस् ते ऽस्तु महीधर ॥ ४२ ॥
 प्रणमि त्वा भिगम्या 'हं राजपुत्रीन् निबोध माम् ।
 राज्ञः सुपां राजभार्यान् दमयन्ती ति विश्रुताम् ॥ ४३ ॥

- num, Varils-gemmis-ornatum, I. hujus sylvae magnae vexillum-existens
 39. quasi erectum, II. leonibus-tigribus-elephantis-apris-ursis-dorcadibus-
 40. instructum, I. ab avibus multigenis undique personitum, II. cinsucis-
 asócis - vaculis - punnágis exornatum, I. carnicáris - dhacis - placschis
 41. pulchirós-flores habentibus exornatum, II. fluviorum cum-volucris,
 cacuminumque plenum: I. montium-regem hunc nunc interrogabo
 42. de hominum-domino: II. Excellens, montium-optime, coelesti-aspectu-
 celebrate, I. refugium praebens, multum-praeclare, salutatio tibi
 43. esto, mons! II. saluto te aggressa ego; regis-filiam nosce me, I. re-
 44. gis nūrum, regis-uxorem, «Damayantia,» sic celebratam. II. Vidar-

विदर्भराजा धिपतिः पिता मम महारथः ।

भीमो नाम क्षितिपतिश्च चातुर्वर्ण्यस्य रक्षिता ॥ ४४ ॥

राजसूयाश्चमेधानाङ् क्रतूनान् दक्षिणावताम् ।

आहृता पार्थिवश्रेष्ठः पृथुचार्वक्षितेक्षणाः ॥ ४५ ॥

ब्रह्मण्यः साधुवृत्तश्च सत्यवाग् अनसूयकः ।

शीलवान् वीर्यसम्पन्नः पृथुश्रीर्धर्मविच् कुचिः ॥ ४६ ॥

सम्यग् गोप्ता विदर्भानान् निर्जितारिणाः प्रभुः ।

तस्य मां विद्धि तनयाम् भगवंस् त्वाम् उपास्थिताम् ॥ ४७ ॥

निषधेषु महाशीलश्चशुरो मे नरोत्तमः ।

गृहीतनामा विख्यातो वीरसेन इति स्म ह ॥ ४८ ॥

तस्य राज्ञः सुतो वीरः श्रीमान् सत्यपराक्रमः ।

-
45. bhorum-rex regnator pater meus, magnus-heros, । Bhîmus nomine, terrae-dominus, quatuor-tribuum servator, ॥ Râdschasûyorum-As-
 46. vamêdhorum sacrificiorum donis sacrificialibus praeditorum । appa-
 47. rator, regum-optimus, magnis-pulchris-veneratis-oculis, ॥ religio-
 sus, bonâ-vitâque, veridicus, non-maledicus, । bonâ indole, fortitu-
 48. dine-praeditus, magnâ-felicitate, officiorum-gnarus, purus, ॥ omnino
 49. custos Vidarbhorum, victam-hostium-turbam habens dominus; । hujus
 me scito filiam, excellens! te aggressam. ॥ In Nischadhis, magne-
 mons! socer meus virorum-excellentissimus, । captum-nomen ha-
 49. bens, celebratus, Virasênus, sic nominatus; ॥ hujus regis filius, he-

क्रमप्राप्तम् पितुः स्वं यो राज्यं समनुशास्ति ह ॥ ४९ ॥
 नलो नामा रिहा श्यामः पुण्यश्लोक इति श्रुतः ।
 ब्रह्मण्यो वेदविद् वाग्मी पुण्यकृत् सोमपो ऽग्निमान् ॥ ५० ॥
 यथा दाता च योद्धा च सम्यक् चैव प्रशासिता ।
 तस्य माम् अचलश्रेष्ठ विद्धि भार्याम् इहा गताम् ॥ ५१ ॥
 त्यक्तश्रियम् भर्तृहीनाम् अनाथां व्यसनान्विताम् ।
 अन्वेषमाणाम् भर्तारन् तं वै नरवरोत्तमम् ॥ ५२ ॥
 खम् उल्लिखद्भिर् एतैर् हि त्वया शृङ्गशतैर् नृपः ।
 कश्चिद् दृष्टो ऽचलश्रेष्ठ वने ऽस्मिन् दारुणे नलः ॥ ५३ ॥
 गजिन्द्रविक्रमो धीमान् दीर्घबाहुर् अमर्षणः ।

-
- ros, felix, vere-fortis, | successione-impetratum patris suum qui re-
 50. gnum regit, || Nalus nomine, hostium-occisor, niger, Punyaslôcus,
 sic auditus, | religiosus, *Vêdorum*-gnarus, facundus, pura-agens, as-
 51. clepiadis acidæ *succum*-bibens, ignis studiosus; || sacrificator, dator-
 que, pugnatorque, omninoque etiam regnator; | hujus me, montium-
 52. optime! scito uxorem, huc aggressam, || relictâ-felicitate, conjuge-
 privatam, carentem-tutore, calamitate-affectam, | quaerentem con-
 53. jugem, illum nempe virorum-egregiorum-excellentissimum. || In
 aërem *se* erigentibus his a te cacuminum-centenis rex | an visus,
 54. montium-optime! in sylvâ hac terribili Nalus? || Elephantorum-
 principis-fortitudine *praeditus*, sapiens, longis-brachiis, vehemens, |

विक्रान्तः सत्यवाग् वीरो भर्ता मम महायशाः ॥ ५४ ॥
 निषधानाम् अधिपतिः कश्चिद् दृष्टस् त्वया नलः ।
 किम् मां विलपन्तीम् एकाम् पर्वतश्रेष्ठ विह्वलाम् ॥ ५५ ॥
 गिरा ना "श्वासयस्य् अद्य स्वां सुताम् इव दुःखिताम् ।
 वीर विक्रान्त धर्मज्ञ सत्यसन्ध महीपते ॥ ५६ ॥
 यद्य् अस्य् अस्मिन् वने राजन् दर्शया "त्मानम् आत्मना ।
 कदा सुस्निग्धगम्भीराज् जीमूतस्वनसन्निभाम् ॥ ५७ ॥
 श्रोष्यामि नैषधस्या 'हं वाचन् ताम् अमृतोपमाम् ।
 वैदर्भी 'त्य् एव विस्पष्टां शुभां राज्ञो महात्मनः ॥ ५८ ॥
 आम्नायसारिणीम् ऋद्धीम् मम शोकविनाशिनीम् ।
 भीताम् आश्वासय माज् च नृपते धर्मवत्सल ॥ ५९ ॥

-
55. fortis, veridicus, heros, conjux meus magnâ-gloriâ, ॥ Nischadhorum regnator an visus a te Nalus? ॥ Quid me querentem, solam, montium-
 56. optime! conturbatam ॥ voce non consolaris nunc, tuam filiam veluti afflictam? — ॥ Heros (Nale), fortis, officiorum-gnare, vera-promissa
 57. habens, terrae-domine! ॥ si es in hac sylvâ, rex! ostendè te per te! ॥
 58. Quando persuaviter-profundam, nobis-sono-similem ॥ audiam Naischadhi ego vocem illam amrito-parem, ॥ «Vaidarbhiâ!» sic nempe
 59. manifestam, faustam, regis magnanimi, ॥ Védorum-essentiâ praeditam, uberem, mei moeroris-deletricem? — ॥ Timidam consolare me,
 60. rex! virtutis-amice! ॥ Sic illa ad illum montium-optimum fata

इति सा तड् गिरिश्रेष्ठम् उक्त्वा पार्थिवनन्दिनी ।
 दमयन्ती ततो भूयो जगाम दिशम् उत्तराम् ॥ ६० ॥
 सा गत्वा त्रीन् अहोरात्रान् ददर्श परमाङ्गना ।
 तापसारण्यम् अतुलन् दिव्यकाननदर्शनम् ॥ ६१ ॥
 वशिष्ठभृग्वत्रिसप्तैस् तापसैर् उपशोभितम् ।
 नियतैः संयताहारैर् दमशौचसमन्वितैः ॥ ६२ ॥
 अन्नक्षैर् वायुभक्षैश् च पत्राहारैस् तथै व च ।
 जितेन्द्रियैर् महाभागैः स्वर्गमार्गदिदृक्षुभिः ॥ ६३ ॥
 बल्कलाजितसंवीतैर् मुनिभिः संयतेन्द्रियैः ।
 तापसाध्युषितं रम्यन् ददर्शा असमण्डलम् ॥ ६४ ॥
 नानामृगगणैर् जुष्टं शाखामृगगणायुतम् ।

- regis-filia, । Damayantia tum plus ivit plagam septentrionalem ver-
 61. sus. ॥ Ea, postquam iverat tres dies-et noctes, vidit eximia-femina ।
 anachoretarum-sylvam incomparabilem coelestis-luci-aspectu prae-
 62. ditam ॥ Vasischtho-Bhrigui-Atri-paribus anachoretis ornatum, ।
 63. cohibitis, cohibito-victu, temperantiā-puritate-pracditis, ॥ aquā-
 vescentibus, vento-vescentibusque, folia-tanquam cibum habentibus
 ita etiāque, । oppressos-sensus habentibus, perfortunatis, coeli-
 64. vīam-videndi cupidis, ॥ vestibus e libro confectis-et pellibus-indutis
 anachoretis cohibitis-sensibus; । ab anachoretis-habitatum amoenum
 65. vidit sedium solitiarum-orbem, ॥ a variarum-ferarum-turbis cul-

तापसैः समुपेतञ् च सा दृष्ट्वै 'व समाश्रयसत् ॥ ६५ ॥
 सुभ्रूः सुकेशी सुश्रोणी सुकुचा सुद्विजानना ।
 वर्चस्विनी सुप्रतिष्ठा स्वसितायतलोचना ॥ ६६ ॥
 सा विवेशा "श्रमपदं वीरसेनसुतप्रिया ।
 योषिद्रत्नम् महाभागा दमयन्ती तपस्विनी ॥ ६७ ॥
 सा 'भिवाद्य तपोवृद्धान् विनयावनता स्थिता ।
 स्वागतन् त इति प्रोक्ता तैः सर्वैस् तापसैश् च सा ॥ ६८ ॥
 पूजाञ् चा 'स्या यथान्यायङ् कृत्वा तत्र तपोधनाः ।
 आस्यताम् इत्य् अथो "चुस् ते ब्रूहि किङ् करवामहे ॥ ६९ ॥
 तान् उवाच वरारोहा कच्चिद् भगवताम् इह ।

-
- tum, simiarum-turbis-instructum, l ab anachoretis visitatumque. Illa,
 66. postquam viderat nempe, respiravit. ॥ Pulchris-superciliis *praedita*,
 pulchris-comis, pulchris-femoribus, pulchris-mammis, pulchros-
 dentes *habente* ore, l splendens, percelebris, pulchris-nigris-longis-
 67. oculis *praedita*, ॥ illa intravit sedium solitariarum-locum Virasêni-
 filii-amata, l seminarum-margarita, perfortunata, Damayantia pia. ॥
 68. Ea, inclinato corpore postquam salutaverat devotionis-divites, cum
 modestiâ-inclinata stabat. l «Salutatio tibi!» sic compellata *est* ab
 69. illis cunctis anachoretis ea; ॥ honorationemque ejus sicut-convenientia
 postquam fecerant ibi devotionis-divites, l «Sedeatur,» sic tum dixe-
 70. runt illi, «dic, quid faciamus?» ॥ Illis dixit pulchrum-medium cor-

तपस्य अग्निषु धर्मेषु मृगपक्षिषु चा नद्याः ॥ ७० ॥
 कुशलं वो महाभागाः स्वधर्मचरणेषु च ।
 तैर उक्ता कुशलम् भद्रे सर्वत्रे ति यशस्विनि ॥ ७१ ॥
 ब्रूहि सर्वानवद्याङ्गि का त्वद् किञ् च चिकीर्षसि ।
 दृष्ट्वै 'व ते परं वृषन् द्युतिञ् च परमाम् इह ॥ ७२ ॥
 विस्मयो नः समुत्पन्नः समाश्वासिहि मा शुचः ।
 अस्या 'रणस्य देवी त्वम् उताहो ऽस्य महीभृतः ॥ ७३ ॥
 अस्याश् च नद्याः कल्याणि वद सत्यम् अनिन्दिते ।
 सा ब्रवीत् तान् ऋषीन् ना 'हम् अरण्यस्या 'स्य देवता ॥ ७४ ॥
 न चा 'प्य् अस्य गिरिर् विप्रा नै 'व नद्याश् च देवता ।
 मानुषीम् मां विजानीत यूयं सर्वे तपोधनाः ॥ ७५ ॥

- pus habens: An fortunatis hic* । in devotione, ignibus, officiis,
 71. *feris-avibusque, o puri-a peccatis!* ॥ *salus vobis, perfortunati!* in
vestrorum-officiorum-efflectionibusque? । Ab illis dictum *est* ei: "Sa-
 72. *lus, beata! ubique,*" sic, "gloriosa! ॥ *dic, omnibus-pulchris-membris*
praedita, quae es tu? quidque facere cupis? । *videndo sane tuam exi-*
 73. *miam formam, splendoremque eximium hic,* ॥ *admiratione nobis orta*
est; respira, ne moere! । *An hujus sylvae dea tu? an hujus montis,* ॥
 74. *hujusve amnis, fortunata? Dic veritatem, non-spretam!*" । Illa dixit his
 75. *sapientibus: Non ego sylvae hujus sum dea,* ॥ *neque etiam hujus*
montis, Brāhmani! non etiam amnisque dea; । humanam me scite

विस्तरेणा भिधास्यामि तन् मे शृणुत सर्वशः ।
 विदर्भेषु महीपालो भीमो नाम महीपतिः ॥ ७६ ॥
 तस्य मान् तनयां सर्वे जानीत द्विजसत्तमाः ।
 निषधाधिपतिर् धीमान् नलो नाम महायशः ॥ ७७ ॥
 वीरः सङ्ग्रामजिद् विद्वान् मम भर्ता विशाम् पतिः ।
 देवताभ्यर्चनपरो द्विजातिजनवत्सलः ॥ ७८ ॥
 गोप्ता निषधवंशस्य महातेजा महाबलः ।
 सत्यवान् धर्मवित् प्राज्ञः सत्यसन्धो ऽरिमर्दनः ॥ ७९ ॥
 ब्रह्मण्यो देवतपरः श्रीमान् परपुरञ्जयः ।
 नलो नाम नृपश्रेष्ठो देवराजसमद्युतिः ॥ ८० ॥
 मम भर्ता विशालाक्षः पूर्णेन्दुवदनो ऽरिहा ।

76. vos cuncti, o devotionis-divites! ॥ Fusc referam, id a me audite
 plane: ॥ In Vidarbhis terrae-custos est Bhimus nomine, terrae-do-
 77. minus; ॥ hujus me filiam cuncti scite, Brāhmanorum-optimi! ॥ Ni-
 78. schadhorum-regnator, sapiens, Nalus nomine, magnā-gloriā, ॥ heros,
 in pugnā-victor, gnarus, meus conjux est Visorum dominus, ॥ Deo-
 79. rum-cultui-addictus, Brāhmanorum-genti-amicus, ॥ custos Nischā-
 dhorum-generis, magno-splendore, magnā-vi, ॥ veridicus, officio-
 rum-gnarus, intelligens, vera-promissa habens, hostium-contritor, ॥
 80. religiosus, Diis-addictus, felix, hostium-oppidorum-expugnator, ॥ Nalus
 81. nomine, regnatorum-optimus, Deorum-regi-similis-splendore, ॥ meus

आहृता क्रतुमुख्यानां वेदवेदाङ्गपारगः ॥ ८१ ॥

सपत्नानाम् मृधे हृता रविसोमसमप्रभः ।

स कैश्चिन् निकृतिप्रज्ञैर् अनार्यैर् अकृतात्मभिः ॥ ८२ ॥

आहूय पृथिवीपालः सत्यधर्मपरायणः ।

देवनकुशलैर् जिह्मैर् जितो राज्यं वसूनि च ॥ ८३ ॥

तस्य माम् अवगच्छधम् भार्यां राजर्षभस्य वै ।

दमयन्ती ति विख्याताम् भर्तुर् दर्शनलालसाम् ॥ ८४ ॥

सा वनानि गिरींश्चै व सरांसि सरित्सु तथा ।

पल्वलानि च सर्वाणि तथा रण्यानि सर्वशः ॥ ८५ ॥

अन्वेषमाणा भर्तारन् नलं रणविशारदम् ।

महात्मानञ् कृतास्त्रञ् च विचरामी ह दुःखिता ॥ ८६ ॥

-
- conjux magnis-oculis, plenae-lunae similem-vultum habens, hostium-occisor, I apparator sacrificiorum-praecipuorum, Vêdos-Vêdângos-
 82. perlegens, II hostium in pugnâ occisor, soli-et lunae-similem splendo-
 rem habens, I is a quibusdam improbitatis-mentem habentibus, non-
 83. venerandis, scelestis, II post provocationem, terrae-custos, veritatis-et
 virtutis-studiosus, I ludi-peritis, pravis, victus est et regnum divitiae-
 84. que; II hujus me scite uxorem regum-principis, I «Damayantia,» sic
 85. nominatam, conjugis visum-desiderantem. II Haec (i. e. ego) sylvas,
 montesque etiam, stagna, flumina ita, I paludesque omnes, ita lucos
 86. omnino, — II quaerens conjugem Nalum, pugnae-peritum, I magna-

कच्चिद् भगवतां रम्यन् तपोवनम् इदन् नृपः ।
 भवेत् प्राप्तो नलो राजा निषधानाञ् जनाधिपः ॥ ८७ ॥
 यत्कृते ऽहम् इदन् दुर्गम् प्रपन्ना भृशदारुणम् ।
 वनम् प्रतिभयङ् घोरं शार्दूलमृगसेवितम् ॥ ८८ ॥
 यदि कैश्चिद् अहोरात्रैर् न द्रक्ष्यामि नलन् नृपम् ।
 आत्मानं श्रेयसा योक्ष्ये देहस्या 'स्य विमोचनात् ॥ ८९ ॥
 को नु मे जीवितेना 'र्थस् तम् ऋते पुरुषर्षभम् ।
 कथम् भविष्याम्य् अद्या 'हम् भर्तृशोकाभिपीडिता ॥ ९० ॥
 तथा विलपन्तीम् एकाम् अरण्ये भीमनन्दिनीम् ।
 दमयन्तीम् अथो "चुस् ते तापसाः सत्यदर्शिनिः ॥ ९१ ॥
 उदर्कस् तव कल्याणि कल्याणो भविता शुभे ।

87. nimum, gnarum-armorumque, — peragro hic afflicta. ॥ An excel-
 sorum amoenam in devotionis-sylvam hanc princeps ॥ sit profectus,
 88. Nalus rex, Nischadhorum-regnator, ॥ cujus-causâ ego hanc inviam
 profecta *sum* valde-horrendam ॥ in sylvam, timendam, terribilem, a
 89. tigribus-*et* dôrcadibus-cultam? ॥ Si intra aliquos dies-*et* noctes
 non videbo Nalum regem, ॥ me felicitati jungam, a corpore hoc per
 90. liberationem. ॥ Quæne mihi cum vitâ res illo sine hominum-prin-
 cipe? ॥ Quomodo existam nunc ego ob conjugem-moerore-afflicta? ॥
 91. Sic querenti, soli in sylvâ Bhîmi-filiae ॥ Damayantiae, tum dixerunt
 92. illi anachoretæ veritatem-cernentes: ॥ Tempus futurum tibi, eximia!

त्रयम् पश्यामस् तपसा क्षिप्रन् द्रक्ष्यसि निषधम् ॥ १२ ॥
 निषधानाम् अधिपतिन् नलं रिपुनिपातिनम् ।
 भैमि धर्मभृतां श्रेष्ठन् द्रक्ष्यसे विगतज्वरम् ॥ १३ ॥
 विमुक्तं सर्वपापेभ्यः सर्वरत्नसमन्वितम् ।
 तद् एव नगरम् भूयः प्रशासतम् अरिन्दमम् ॥ १४ ॥
 द्विषताम् भयकर्तारं सुहृदां शोकनाशनम् ।
 पतिन् द्रक्ष्यसि कल्याणि कल्याणाभिजनन् नृपम् ॥ १५ ॥
 एवम् उक्त्वा नलस्ये 'ष्टाम् महिषीम् पार्थिवात्मजाम् ।
 तापसा ऽन्तर्हिताः सर्वे साग्निहोत्राश्चमास् तदा ॥ १६ ॥
 सा दृष्ट्वा महद् आश्चर्यं विस्मिता क्व अभवत् तदा ।
 दमयत्य् अनवद्याङ्गी वीरसेननृपसुषा ॥ १७ ॥

eximium erit, pulchra! । Nos videmus per devotionem; cito videbis

93. Naischadhum, ॥ Nischadhorum regnatorem, Nalum, hostium - occiso-
rem, । Bhaimia! jus-sustinentium optimum videbis, expertem - diffi-

94. cultatis, ॥ solutum omnibus-peccatis, omnibus-gemmis-praeditum, ।

95. illam quoque urbem porro regentem, hostis-domitorem, ॥ inimico-
rum timoris-creatorem, amicorum moeroris-exstinctorem, । conju-

96. gem videbis, eximia! eximia-familia regem. ॥ Sic fati ad Nali ama-
tam uxorem, regis-filiam, । anachoretæ evanuerunt cuncti cum-igni

97. sacro-et-sedibus solitariis tunc. ॥ Illa, tuita magnum miraculum,
stupefacta erat tunc । Damayantia pulchris-membris, Viraseni-regis-

किन् नु स्वप्नो मया दृष्टः को ऽयं विधिर् इहा भवत् ।
 क्व नु ते तापसाः सर्वे क्व तद् आश्रममण्डलम् ॥ १८ ॥
 क्व सा पुण्यजला रम्या नदी द्विजनिषेविता ।
 क्व नु ते ह नगा कृद्याः फलपुष्पोपशोभिताः ॥ १९ ॥
 ध्यात्वा चिरम् भीमसुता दमयन्ती शुचिस्मिता ।
 भर्तृशोकपरा दीना विवर्णवदना भवत् ॥ १०० ॥
 सा गत्वा 'था पराम् भूमिं वाष्पसन्दिग्धया गिरा ।
 विललापा शुपूर्णाक्षी दृष्ट्वा शोकरून् ततः ॥ १०१ ॥
 उपगम्य तरुश्रेष्ठम् अशोकम् पुष्पितं वने ।
 पल्लवापीडितं कृद्यं विहङ्गैर् अनुनादितम् ॥ १०२ ॥
 अहो वता यम् अगमः श्रीमान् अस्मिन् वनात्तरे ।

-
98. *nurus.* ॥ «An somnium a me visum? Quae haec fors hic fuit? I
 Ubine illi anachoretæ cuncti? Ubi ille sedium solitiarum-orbis? ॥
 99. Ubi ille purâ-lymphâ amoenus amnis ab avibus-cultus? I Ubine
 100. illae arbores jucundae, fructibus-floribusque-ornatae?» ॥ Meditata diu
 Bhîmi-filia Damayantia sereno-risu, I de conjugè-moerori-dedita,
 101. misera, pallido-vultu erat. ॥ Ea profecta tum in aliam regionem,
 lacrymis-obrutâ voce I quæta est *cum* lacrymarum-plenis-oculis,
 102. tuita *Asôcum*-arborem tum, ॥ aggressa arborum-optimam, *Asôcum*
 florentem in sylvâ, I gemmis-ornatam, jucundam, ab avibus perso-
 103. nitam: ॥ «Eheu! proh! haec arbor felix in hoc sylvae-medio I

आपीडैर् बहुभिर् भाति श्रीमान् पर्वतराड् इव ॥ १०३ ॥
 विशोकाड् कुरु माड् क्षिप्रम् अशोक प्रियदर्शन ।
 वीतशोक भयावाधड् कश्चित् त्वन् दृष्टवान् नृपम् ॥ १०४ ॥
 नलन् नामा रिमर्दनन् दमयत्याः प्रियम् पतिम् ।
 निषधानाम् अधिपतिन् दृष्टवान् असि मे प्रियम् ॥ १०५ ॥
 एकवस्त्रार्थसंव्रीतिं सुकुमारतनुवचम् ।
 व्यसनेना "दितं वीरम् अरण्यम् इदम् आगतम् ॥ १०६ ॥
 यथा विशोका गच्छेयम् अशोकनग तत् कुरु ।
 सत्यनामा भवा शोक अशोकः शोकनाशनः ॥ १०७ ॥
 एवं सा शोकवृक्षन् तम् आर्ता वै परिगम्य कृ ।
 जगाम दारुणतरन् देशम् भैमी वराङ्गना ॥ १०८ ॥

104. sertis multis splendet, felix montis-rex veluti. ॥ Expertem-mocro-

ris fac me cito, *Asōce* jucundo-aspectu! I. Vitasōce, timore-non-

105. vexatum an tu tuitus regem, ॥ Nalum nomine, hostium-contritorem,

Damayantiae amatum conjugem? I Nischadhorum regnatorem *an*

106. tuitus es, meum amatum, ॥ unius-vestis-dimidio-indutum, tenerā-

tenni-cute, I calamitate afflictum heroem, sylvam hanc aggres-

107. sum? ॥ Ut expers-moeroris abeam, *Asōce*-arbor, hoc fac! I Vero-

108. nomine esto, *Asōce! Asōcus* tanquam moeroris-extinctor.» ॥ Sic

109. ea *Asōcum*-arborem illam afflicta sane circumgressa, I ivit in terribi-

सा ददर्श नगान् नैकान् नैकांश् च सरितस् तथा ।
 नैकांश् च पर्वतान् रम्यान् नैकांश् च मृगपक्षिणः ॥ १०९ ॥
 कन्दरांश् च नितम्बांश् च नदींश् चा द्रुतदर्शनाः ।
 ददर्श तान् भीमसुता पतिम् अन्वेपती तदा ॥ ११० ॥
 गत्वा प्रकृष्टम् अधानन् दमयती शुचिस्मिता ।
 ददर्शा थ महासार्थं हस्त्यश्चरथसङ्कुलम् ॥ १११ ॥
 उत्तरन् तन् नदीं रम्याम् प्रसन्नसलिलां शुभाम् ।
 सुशान्ततोयां विस्तीर्णां रुदिनीं वेतसैर् वृताम् ॥ ११२ ॥
 प्रोदुष्टाङ् क्रौञ्चकुरैश् चक्रवाकोपकूजिताम् ।
 कूर्मग्राहकापाकीर्णां विपुलद्वीपशोभिताम् ॥ ११३ ॥
 सा दृष्ट्वै व महासार्थन् नलपत्नी यशस्विनी ।

109. liorem regionem Bhaimia eximia - femina. ॥ Ea vidit arbores multas,
 multosque annes ita, ॥ multosque montes amoenos, multasque feras -
 110. et aves, ॥ specusque, collesque, fluminaque mira - visu; ॥ videbat ea
 111. Bhimi - filia conjugem quaerens tunc. ॥ Postquam iverat per protractam
 viam Damayantia sereno - risu, ॥ vidit tum magnum - comitatum
 112. mercatorium, elephantorum - equorum - currum - plenum, ॥ ultra eum,
 amnem amoenum, clara - lymphâ, faustum, ॥ perplacidâ - aquâ praedi-
 113. tum extensum fluvium, veltasis circumdatum, ॥ personitum a cuculis -
 et haliaeetis, ab anatibus - circumsonitum, ॥ testudinum - serpentum -
 114. piscium - plenum, magnis - insulis - ornatum, ॥ Illa tuita ita magnum -

उपसर्प्य वरारोहा जनमध्यं विवेश ह ॥ ११४ ॥
 उन्मत्तवृषा शोकार्ता तथा वस्त्रार्धसंवृता ।
 कृशा विवर्णा मलिना पांशुधस्तशिरोरुहा ॥ ११५ ॥
 तान् दृष्ट्वा तत्र मनुजाः केचिद् भीताः प्रडुदुवुः ।
 केचिच् चित्तापरास् तस्युः केचित् तत्र प्रचुक्रुशुः ॥ ११६ ॥
 प्रहसन्ति च ताड् केचिद् अभ्यसूयन्ति चा 'परे ।
 अकुर्वन्त दयाड् केचित् पप्रच्छुश् चा 'पि भारत ॥ ११७ ॥
 का 'सि कस्या 'सि कल्याणि किं वा मृगयसे वने ।
 त्वान् दृष्ट्वा व्यथिताः स्मे 'ह कश्चित् त्वम् असि मानुषी ॥ ११८ ॥
 वद सत्यं वनस्या 'स्य पर्वतस्या 'थवा दिशः ।
 देवता त्वं हि कल्याणि त्वां वयं शरणाड् गताः ॥ ११९ ॥

- comitatum Nali-uxor gloriosa, | aggressa pulchro-medio corpore
115. *praedita* hominum-medium intravit, || *cum* demente-formâ, moe-
 rore-afflicta, ita vestis-dimidio-induta, | macra, pallida, lutulenta,
 116. *pulvere-obrutos-capillos habens.* || Eam tuiti ibi homines, alii ti-
 mido aufugiebant, | alii cogitationi-dediti stabant, alii ibi exclama-
 117. bant, || irridentque eam alii, maledicuntque alii, | exercebant mise-
 118. ricordiam alii, interrogabantque etiam, Bhârâte: || Quae es, cujus es,
 eximia? Quidve quaeris in sylvâ? | Te tuiti perturbati sumus hic.
 119. An tu es humana? || Dic veritatem! Sylvae hujus, an montis, an
 120. plagae | dea tu o eximia? Ad te nos in refugium profecti. || An

यक्षी वा राक्षसी वा त्वम् उताहो ऽसि सुराङ्गना ।
 सर्वथा कुरु नः स्वस्ति रक्ष चा 'स्मान् अनिन्दिते ॥ १२० ॥
 यथा यं सर्वथा सार्थः क्षेमो शीघ्रम् इतो व्रजेत् ।
 तथा विधत्स्व कल्याणि यथा श्रेयो हि नो भवेत् ॥ १२१ ॥
 तथो क्ता तेन सार्थेन दमयन्ती नृपात्मजा ।
 प्रत्युवाच ततः साधी भर्तृव्यसनपीडिता ॥ १२२ ॥
 सार्थवाहञ् च सार्थञ् च जना ये तत्र केचन ।
 युवस्थविरवालाश् च सार्थस्य च पुरोगमाः ॥ १२३ ॥
 मानुषीम् मां विजानीत मनुजाधिपतेः सुताम् ।
 नृपसुषां राजभार्याम् भर्तृदर्शनलालसाम् ॥ १२४ ॥
 विदर्भराण् मम पिता भर्ता राजा च नैषधः ।

-
- Yacshia an Râcshasia tu es, an es divina-femina? । Omnimodo
 121. fac nobis salutem, tuereque nos, non-spreta! ॥ Ut hic plane co-
 mitatus incolumis cito hinc eat, । sic constitue, eximia! ut felici-
 122. tas nempe nobis sit. ॥ Sic compellata ab illo comitatu, Damayantia
 regis-filia । respondit tum, bona, conjugis-calamitate-afflicta, ॥
 123. comitatus-ducique, comitatuque, homines qui ibi ulli, । juvenes-
 124. senes-puerique, comitatusque praecessores, (iis respondit): ॥ Hu-
 manam me scite, hominum-regnatoris filiam, । regis-nurum, regis-
 125. uxorem, conjugis-visum-desiderantem. ॥ Vidarbhorum-rex meus

नलो नाम महाभागस् तम् मार्गाम्य् अपराजितम् ॥ १२५ ॥
 यदि जानीथ नृपतिङ् क्षिप्रं शंसत मे प्रियम् ।
 नलम् पुरुषशार्दूलम् अमित्रगणसूदनम् ॥ १२६ ॥
 ताम् उवाचा नवग्याङ्गी सार्यस्य महतः प्रभुः ।
 सार्यवाहः शुचिरू नाम शृणु कल्याणि मद्वचः ॥ १२७ ॥
 अहं सार्यस्य नेता वै सार्यवाहः शुचिस्मिते ।
 मनुष्यन् नलनामानन् न पश्यामि यशस्विनि ॥ १२८ ॥
 कुञ्जरद्वीपिमहिषशार्दूलर्जमृगान् अपि ।
 पश्याम्य् अस्मिन् वने कृत्स्ने क्व् अमनुष्यनिपेविते ॥ १२९ ॥
 ऋते त्वाम् मानुषीम् मर्त्यन् न पश्यामि महावने ।
 तथा नो यक्षराड् अद्य मणिभद्रः प्रसीदतु ॥ १३० ॥

'pater est, conjux rexque Naischadhus, | Nalus nomine, perfortuna-
 126. tus; cum quaero invictum. || Si scitis regem, cito indicate meum
 amatum, | Nalum, hominum-principem, inimicorum-turbae-occi-
 127. sorem. || Ei dixit pulchris-membris praeditae comitatus magni do-
 minus, | mercator, Sutschis nomine: «Audi, eximia! meum-sermo
 128. nem! || Ego sum comitatus dux mercator, sereno-risu praedita! |
 129. hominem Nali-nomen habentem non video, gloriosa! || Elefantos-
 pardos-bubalos-tigres-ursos-dorcadés quoque | video in hac sylvâ
 130. totâ, non-ab hominibus-cultâ. || Praeter te humanam, hominem
 non video in magnâ-sylvâ. | Ita nobis Xacschorum-rex nunc Ma-

सा 'ब्रवीद् वणिजः सर्वान् सार्थवाहज् च तन् ततः ।
 क्व नु यास्यति सार्थी ऽयम् एतद् आख्यातुम् अर्हसि ॥१३१॥

सार्थवाह उवाच

सार्थी ऽयज् चेदिराजस्य सुबाहोः सत्यदर्शिनः ।
 क्षिप्रज् जनपदङ् गता लाभाय मनुजात्मजे ॥ १३२ ॥
 ॥ इति नलोपाख्याने द्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥

~~~~~

वृहदश्व उवाच

सा तच् कृत्वा 'नवद्याङ्गी सार्थवाहवचस् तदा ।
 जगाम सह तेनै 'व सार्थेन पतिलालसा ॥ १ ॥

131. nibhadrus faveto." ॥ Illa dixit mercatoribus cunctis, comitatus-ducique illi tum: । Quone ibit comitatus hic? id indicare velis. ॥

Comitatus-dux dixit:

132. Comitatus hic Tschêdis-regis, Subâhuis veritatem-cernentis, । cito in terram ibit, lucri causâ, hominis-filia! ॥

~~~~~

LIBER DECIMUS TERTIUS.

Vrihadasvus dixit:

1. Illa hunc postquam audierat pulchris-membris praedita comitatus-ducis-sermonem tunc, । ivit cum hoc nempe comitatu, conjugem-

अथ काले वहुतिथे वने महति दारुणे ।
तडागं सर्वतोभद्रम् पद्मसौगन्धिकम् महत् ॥ २ ॥
ददश्रुर वणिजो रम्यम् प्रभूतयवसेन्धनम् ।
वहुपुष्पफलोपेतन् नानापक्षिनिषेवितम् ॥ ३ ॥
निर्मलस्वादुसलिलम् मनोहारि सुशीतलम् ।
सुपरिश्रान्तवाहास् ते निवेशाय मनो दधुः ॥ ४ ॥
सम्मते सार्थवाहस्य विविश्रुर वनम् उत्तमम् ।
उवास सार्थः स महान् वेलाम् आसाद्य पश्चिमाम् ॥ ५ ॥
अथा धरात्रसमये निःशब्दस्तिमिते तदा ।
सुप्ते सार्थे परिश्रान्ते हस्तिग्रूथम् उपागमत् ॥ ६ ॥
पानीयार्थं गिरिनदीम् मदप्रस्रवणाविलाम् ।

-
2. desiderans. ॥ At post tempus multum in sylvâ magnâ, terribili l lacum
  3. undique - faustum, lotis - bene odorum, magnum ॥ viderunt mercatores, amoenum, multo - gramine - et ligno, l multis-floribus-et-fructibus-prae-
  4. ditum, a variis - avibus - cultum, l clarâ - dulci - aquâ, cor - rapientem, perfrigidum. l Perdefessos - equos habentesque illi ingressui animum ad-
  5. bibuerunt. ॥ Assensu comitatus - ducis intrarunt sylvam excellentissi-
  6. mam. l Pernoctavit comitatus ille magnus, ripam aggressus occidenta-
  7. lem. ॥ At mediae - noctis - tempore, tacito - et humido tunc, l dormiente
  7. comitatu defesso, elephantorum - grex accessit, ॥ aquae - causâ, ad mon-
  - tanum - amnem temporum suoriam succi - fluxu - turbidum. l Tum vidit

अथा पश्यत सार्थन् तं सार्थजान् सुबहून् गजान् ॥ ७ ॥
 ते तान् ग्राम्यगजान् दृष्ट्वा सर्वे वनगजास् तदा ।
 समाद्रवन्त वेगेन जिघांसन्तो मदोत्कटाः ॥ ८ ॥
 तेषाम् आपततां वेगः करिणान् दुःसहो ऽभवत् ।
 नगाग्राद् इव शीर्णानां शृङ्गाणाम् पतताड् क्षितौ ॥ ९ ॥
 स्यन्दताम् अपि नागानाम् मार्गा नष्टा वनोद्वैः ।
 मार्गं संरुध्य संसुप्तम् पद्मिन्याः सार्थम् उत्तमम् ॥ १० ॥
 स तम् ममर्द सहसा चिष्टमानम् महीतले ।
 हाहाकारम् प्रमुञ्चतः सार्थिकाः शरणार्थिनः ॥ ११ ॥
 वनगुल्मांश् च धावन्तो निद्रान्धा बहवो ऽभवन् ।
 केचिद् दन्तैः करैः केचित् केचित् पद्भ्यां कृता गजैः ॥ १२ ॥

8. comitatum illum, et comitatus-natos permultos elephantos. ॥ Isti istos mansuetos-elephantos tuiti cuncti sylvae-elephanti tunc, 1 accurrerunt cum velocitate, occidendi cupidi, ebrietate-ebrii. ॥ Horum accurrentium impetus elephantorum difficilis-sustentu fuit, 1 e montis-
10. vertice veluti eruptorum cacuminum labentium in terram. ॥ Currentibus autem elephantis, viae dirutae sunt arboribus. 1 Viâ obstructâ,
11. dormientem lotorum-lacus comitatum excellentissimum ॥ ille grex illum contrivit cito, non-renitentem, in terrae-solo. 1 Heu-heu-
12. sonum edentes mercatores, refugium-petentes, ॥ ad sylvae-fruticesque currentes, somno-caeci multi erant. 1 Alii dentibus, probos-

निहतोष्ट्राश् च वडुलाः पदातिजनसङ्कुलाः ।
 भयाद् आधावमानाश् च परस्परहतास् तदा ॥ १३ ॥
 धारान् नादान् विमुञ्चन्तो निपेतुर धरणीतले ।
 वृक्षेषु आरुह्य संख्याः पतिता विषमेषु च ॥ १४ ॥
 एवम् प्रकारैर वडुभिर् दैवेना "क्रम्य दृष्टिभिः ।
 राजन् विनिहतं सर्वं समृद्धं सार्धमण्डलम् ॥ १५ ॥
 आरावः सुमहांश् चा "सीत् त्रैलोक्यभयकारकः ।
 एषो ऽग्निर उत्थितः कटस् त्रायधन् धावता धुना ॥ १६ ॥
 रत्नराशिर विशोणी ऽयड् गृह्णीधड् किम् प्रधावथ ।
 सामान्यम् एतद् द्रविणान् न मिथ्या वचनम् मम ॥ १७ ॥
 एवम् एवा भिभापन्तो विद्रवन्ति भयात् तदा ।

-
13. cidibus alii, alii pedibus occisi *sunt* ab elephantis. ॥ Occisos-came-
 los *habentesque* multi, pedestribus-hominibus-admixti, 1 timore cur-
 14. rentesque, alter-per alterum-occisi *sunt* tunc. ॥ Terribiles clamores
 edentes ceciderunt in terrae-solum, 1 in arbores enisi perturbati,
 15. lapsi *sunt* in iniquisque locis. ॥ Sic modis multis, fato aggressis ab
 16. elephantis, 1 rex! occisus *est* totus opulentus comitatus-orbis. ॥ Tu-
 multus permagnusque erat, trium mundorum-timorem-faciens, 1 «hic
 17. ignis ortus acrimnosus, servate vos, currite nunc! ॥ Gemmarum-
 cumulas contritus hic; sumite! Quid aufugitis? 1 Communis *est* haec
 18. gaza; non falsus sermo meus!» ॥ Sic nempe acclamantes currunt

पुनरू एवा भिधास्यामि चित्तयधं सकातराः ॥ १८ ॥
 तस्मिंस् तथा वर्तमाने दारुणे जनसङ्घे ।
 दमयन्ती च वुबुधे भयसत्त्वस्तमानसा ॥ १९ ॥
 अपश्यद् वैशसन् तत्र सर्वलोकभयङ्करम् ।
 अदृष्टपूर्वन् तद् दृष्ट्वा बाला पद्मनिभेक्षणा ॥ २० ॥
 संसत्तावदनाश्वासा उत्तस्थौ भयविह्वला ।
 ये तु तत्र विनिर्मुक्ताः सार्थात् केचिद् अविक्षताः ॥ २१ ॥
 ते ऽब्रुवन् सहिताः सर्वे कस्ये 'दङ् कर्मणः फलम् ।
 नूनन् न पूजितो ऽस्माभिरू मणिभद्रो महायशाः ॥ २२ ॥
 तथा यक्षाधिपः श्रीमान् न वै वैश्रवणः प्रभुः ।
 न पूजा विघ्नकर्तृणाम् अथवा प्रथमङ् कृता ॥ २३ ॥

-
19. timore tunc. । «Iterum sane memorabo; cogitate stulti!» ॥ Hac ita
 versante terribili hominum-clade, । Damayantia experrecta est, ti-
 20. more-perterritâ-mente; ॥ vidit caedem ibi totius-mundi-timorem-
 facientem. । Non-conspectum-antea hoc tuita puella loto-similibus-
 21. oculis ॥ compresso-ore-expers-halitus surrexit timore-commota. ।
 22. Qui vero ibi servati e comitatu, aliqui illaesi, ॥ hi dixerunt con-
 juncti cuncti: «Cujus hic facti fructus? । certe non cultus a nobis
 23. Manibhadrus magnâ-gloriâ, ॥ ita Yacshorum-rex felix non cultus
 sane, Vaisravanus dominus. । Non veneratio est interruptionem..

शकुनानाम् फलं वा 'थ विपरीतम् इदन् ध्रुवम् ।
 ग्रहा न विपरीतास् तु किम् अन्यद् इदम् आगतम् ॥ २४ ॥
 अपरे त् अत्रुवन् दीना जातिद्रव्यविनाकृताः ।
 या 'साव् अद्य महासार्थे नारी क्त्वा उन्मत्तदर्शना ॥ २५ ॥
 प्रविष्टा विकृताकारा कृत्वा त्रपम् अमानुषम् ।
 तये 'यं विहृता पूर्वम् माया परमदारुणा ॥ २६ ॥
 राक्षसी वा ध्रुवं यक्षी पिशाची वा भयङ्करी ।
 तस्याः सर्वम् इदम् पापन् ना 'त्र कार्या विचारणा ॥ २७ ॥
 यदि पश्येम ताम् पापां सार्थघ्नीन् नैकदुःखदाम् ।
 लोटभिः पांशुभिश् चै 'व तृणैः काष्ठैश् च मुष्टिभिः ॥ २८ ॥
 अवश्यम् एव हन्याम सार्थस्य किल कृत्यकाम् ।

24. facientium, aut primum facta. — ॥ Avium fructus aut adversus hic certe. — । Planetæ non adversi forte? Quod aliud est hoc eventum?» — ॥ Alii vero dixerunt miseri, familiâ-opibus-orbati: ।
 26. «Quæ illa hodie magnum-comitatum femina demente-visu ॥ ingressa, deformi-aspectu, factâ formâ non-humanâ, । ab eâ hæc constitutæ sunt antea præstigiæ maxime-terribiles; ॥ Râcshasiave certe, Yacshiave, Pisatschiave timorem-faciens, । huic omne hoc peccatum,
 28. non in eo facienda dubitatio. ॥ Si videremus hanc improbam, comitatus-necatricem, multos-dolores-dantem, । glebis, pulveribusque
 29. etiam, arundinibus, lignisque, pugnis, ॥ certe sane occideremus, co-

दमयन्ती तु तच्च ह्रुत्वा वाक्यन् तेषां सुदारुणम् ॥ २९ ॥

ह्रीता भीता च संविग्ना प्राद्वद् यत्र काननम् ।

आशङ्कमाना तत् पापम् आत्मानम् पर्यदेवयत् ॥ ३० ॥

अहो ममो परि विधेः संरम्भो दारुणो महान् ।

ना नुबध्नाति कुशलङ् कस्ये दङ् कर्मणाः फलम् ॥ ३१ ॥

न स्मराम्य् अशुभङ् किञ्चित् कृतङ् कस्यचिद् अपि ।

कर्मणा मनसा वाचा कस्ये दङ् कर्मणाः फलम् ॥ ३२ ॥

नूनञ् जन्मान्तरकृतम् पापम् आपतितम् महत् ।

अपश्चिन्नाम् इमाङ् कष्टाम् आपदम् प्राप्तवत्य् अहम् ॥ ३३ ॥

भर्तृराज्यापहरणं स्वजनाच्च च पराजयः ।

भर्त्रा सह वियोगश्च च तनयाभ्याञ् च विच्युतिः ॥ ३४ ॥

mitatus profecto vexatricem.» । Damayantia vero, hoc audito sermone

30. illorum perterribili, ॥ pudibunda, timidaque, perterrita, aufugit ubi

31. sylva. । Timens illud peccatum, se lamentata est: ॥ «Eheu! me super
fati ira est terribilis, magna. । Non durat fortuna. — Cujus hic

32. facti fructus? ॥ Non recordor iniquum ullum factum alicui exi-

33. guum quoque, । facto, mente, voce. Cujus hic facti fructus? ॥ Certe
in vitā-aliā-commissum peccatum allapsum magnum! । ad infinitum

34. hoc aerumnosum infortunium profecta sum ego: ॥ conjugis-regni-
raptus, a cognatisque separatio । a conjugē disjunctioque, a liberisque

निर्नाथता वने वासो वहुव्यालनिषेविते ।
 अथा 'परिद्युः सम्प्राप्ते कृतशिष्टजनास् तदा ॥ ३५ ॥
 देशात् तस्माद् विनिष्क्रम्य शोचन्ते वैशसङ् कृतम् ।
 भ्रातरम् पितरम् पुत्रं सखायञ् च नराधिप ॥ ३६ ॥
 अशोचत् तत्र वैदर्भी किन् नु मे दुष्कृतङ् कृतम् ।
 यो ऽपि मे निर्जने ऽरण्ये सम्प्राप्तो ऽयञ् जनार्णवः ॥ ३७ ॥
 स कृतो कृत्तियूथेन मन्दभाग्यान् ममै 'व तत् ।
 प्राप्तव्यं सुचिरन् दुःखन् नूनम् अद्या 'पि वै मया ॥ ३८ ॥
 ना 'प्राप्तकालो म्रियते श्रुतं वृद्धानुशासनम् ।
 यान् ना 'हम् अद्य मृदिता कृत्तियूथेन दुःखिता ॥ ३९ ॥
 न ह्य् अद्वैवङ् कृतङ् किञ्चिन् नराणाम् इह विद्यते ।

35. separatio, || tutoris-privatio, in sylvâ habitatio a multis-serpentibus-cultâ.» I At postero die aggresso, occisorum-reliqui-homines tunc, ||
 36. e regione hac egressi, lugent caedem factam, I fratrem, patrem,
 37. filium, amicumque, hominum-regnator! — || Querebatur ibi Vaidarbhia: «Quodne a me peccatum commissum? I quod nempe mihi
 38. in desertâ sylvâ congressum hoc hominum-mare, || id occisum ab elephantorum-grege; adversâ fortunâ meâ certe hoc. I Adipiscendus
 39. perlongus dolor certe nunc quoque a me. || «Non non-aggressum-tempus habens moritur;» auditum senum-dictum; I quam ob rem non
 40. ego hodie contrita sum ab elephantorum-grege, afflicta. || Non enim

न च मे बालभावे ऽपि किञ्चित् पापकृतञ्च कृतम् ॥ ४० ॥
 कर्मणा मनसा वाचा यद् इदन् दुःखम् आगतम् ।
 मन्ये स्वयंवरकृते लोकपालाः समागताः ॥ ४१ ॥
 प्रत्याख्याता मया तत्र नलस्या र्थाय देवताः ।
 नूनन् तेषाम् प्रभावेन वियोगम् प्राप्तवत्य् अहम् ॥ ४२ ॥
 एवमादीनि दुःखार्ता सा विलप्य वराङ्गना ।
 प्रलापानि तदा तानि दमयन्ती पतिव्रता ॥ ४३ ॥
 कृतशिष्टैः सह तदा ब्राह्मणैर् वेदपारगैः ।
 अगच्छद् राजशार्दूल चन्द्रलेखे 'व शारदी ॥ ४४ ॥
 गच्छन्ती सा चिराद् बाला पुरम् आसादयन् महत् ।
 सायाह्ने चेदिराजस्य सुत्राहोः सत्यदर्शिनः ॥ ४५ ॥

-
- expers-fati factum ullum hominum hic existit. I Non tamen a me
 41. in infantiâ quoque ullum peccatum commissum, II facto, mente,
 voce, quod hic dolor aggressus. I Puto, mariti electionis-causâ
 42. mundi-custodes aggressi II repudiati a me ibi Nali causâ Dii; I
 43. certe horum praepotentiâ disjunctionem aggressa ego.» II Sic-incipientibus dolore-afflicta ea lamentata excellentissima femina I la-
 44. mentis tunc illis, Damayantia conjugii-devota II cum occisorum-re-
 liquis tunc Brâhmanis *Vêdos*-perlegentibus I ivit, regum princeps!
 45. lunae-virga veluti nova. II Iens ea brevi femina ad urbem accessit
 magnam, I vespere, Tschêdis-regis, Subahuis veritatem-cernentis. II

अथ वस्त्रार्धसंवीता प्रविवेश पुरोत्तमम् ।
 तां विह्वलाङ् कृशान् दीनाम् मुक्तकेशीम् अमार्जिताम् ॥४६॥
 उन्मत्ताम् इव गच्छन्तीम् ददृशुः पुरवासिनः ।
 प्रविशन्तीन् तु तान् दृष्ट्वा चेदिराजपुरीन् तदा ॥४७॥
 अनुजग्मुस् तत्र बाला ग्रामिपुत्राः कुतूहलात् ।
 सा तैः परिवृता गच्छत् समीपं राजवेश्मनः ॥४८॥
 ताम् प्रासादगता पश्यद् राजमाता जनैर् वृताम् ।
 धात्रीम् उवाच गच्छै नाम् आनये ह ममा त्तिकम् ॥४९॥
 जनेन क्लिश्यते बाला दुःखिता शरणार्थिनी ।
 तादृग् द्रुपज् च पश्यामि विद्योतयति मे गृहम् ॥५०॥
 उन्मत्तवेशा कल्याणी श्रीर् इवा यतलोचना ।

-
46. Deinde vestis-dimidio-induta intravit urbium-excellentissimam. ।
 Eam perturbatam, macram, miseram, solutis-comis, non-purifica-
 47. tam, ॥ dementem veluti euntem, viderunt urbis-habitatores; । in-
 48. trantem vero eam tuiti Tschèdis-regis-urbem tunc, ॥ sequebantur
 ibi pueri, vicanorum-filii, cum voluptate. । Illa ab his circumdata
 49. ivit in propinquitatem regis-domus. ॥ Eam in palatii superficiem-
 profecta vidit regis-mater ab hominibus septam. । Nutrici dixit: «I,
 50. illam adduc huc in meam propinquitatem, ॥ ab hominibus vexatur
 femina, afflicta, refugio-egena; । talis forma autem, video, splenden-
 51. tem reddit meam domum; ॥ insanā-veste induta eximia, Sria veluti

सा जनं वारयित्वा तम् प्रासादतलम् उत्तमम् ॥ ५१ ॥
 आरोप्य विस्मिता राजन् दमयन्तीम् अपृच्छत ।
 एवम् अप्य् असुखाविष्टा विभर्षि परमं वपुः ॥ ५२ ॥
 भासि विद्युद् इवा श्रेषु शंस मे का सि कस्य वा ।
 न हि ते मानुषं रूपम् भूषणैर् अपि वर्जितम् ॥ ५३ ॥
 असहाया नरेभ्यश् च नो द्विजस्य अमरप्रभे ।
 तच् कृत्वा वचनन् तस्या भैमी वचनम् अब्रवीत् ॥ ५४ ॥
 मानुषीम् मां विजानीहि भर्तारं समनुव्रताम् ।
 सैरन्ध्रीञ् जातिसम्पन्नाम् भुजिष्याङ् कामवासिनीम् ॥ ५५ ॥
 फलमूलाशनाम् एकां यत्रसायम्प्रतिश्रयाम् ।
 असङ्ख्येयगुणो भर्ता माञ् च नित्यम् अनुव्रतः ॥ ५६ ॥

- longis-oculis *praedita*.» । Illa, homines postquam arcuerat illos, pala-
 52. tii-superficiem pulcherrimam ॥ postquam ascendere fecerat, stupe-
 facta, rex! Damayantiam interrogavit: । «Sic quoque dolore-capta ge-
 53. ris eximium corpus, ॥ nites fulgur veluti in nubibus; dic mihi, quae es,
 cujusve? । non enim tibi humana forma, ornamentis quanquam orbata. ॥
 54. Experts-comitum ab hominibus non times, immortalium-splendore
praedita?» । Hoc audito sermone illius, Bhaimia sermonem dixit: ॥
 55. «Humanam me nosce, conjugii devotam, । opificem genere *nobili*-prae-
 56. ditam, famulam ad arbitrium-habitantem, ॥ fructibus-radicibus-ves-
 centem, solam, ubi-vesper-domum *habentem*. । Innumerabilibus-vir-

भक्ता 'हम् अपि तं वीरञ् हृषि 'वा 'नुगता पथि ।
 तस्य दैवात् प्रसङ्गो ऽभूद् अतिमात्रं स्म देवने ॥ ५७ ॥
 द्यूते स निर्जितश्चै 'व वनम् एक उपेयिवान् ।
 तम् एकवसनं वीरम् उन्मत्तम् इव विह्वलम् ॥ ५८ ॥
 आश्वासयन्ती भर्तारम् अहम् अप्य् अगमं वनम् ।
 स कदाचिद् वने वीरः कस्मिंश्चित् कारणान्तरे ॥ ५९ ॥
 नुत्परीतस् तु विमनास् तद् अप्य् एकं व्यसर्जयत् ।
 तम् एकवसनन् नग्नम् उन्मत्तवद् अचेतनम् ॥ ६० ॥
 अनुव्रजन्ती वङ्गला न स्वपामि निशास् तदा ।
 ततो वङ्गतिथे काले सुताम् उत्सृज्य माङ् वचिन् ॥ ६१ ॥
 वाससो ऽर्धम् परिच्छिद्य त्यक्तवान् माम् अनागसम् ।

-
57. tutibus praeditus est conjux, mihique semper devotus; || colensque
 ego quoque illum heroem umbra veluti secuta in viâ. | Huic fato
 58. amor fuit supra-modum erga ludum, || in ludo is victus autem sylvam
 solus aggressus. | Eum unâ-veste indutum, heroem, dementem quasi,
 59. perturbatum, || consolans conjugem ego quoque ivi in sylvam. | Iste
 60. aliquando in sylvâ heros, quâpiam causae-occasione, || fame-affectus
 nempe, expers-mentis, illam quoque unam dimisit. | Eum unâ-veste
 61. indutum, nudum, demens-veluti expertem-mentis || sequens, multas
 non dormio noctes tunc. | Deinde post multum tempus dormientem
 62. in relinquendo me alicubi, || vestis dimidium postquam absciderat, de-

तम् मार्गमाणा भर्तारन् दृश्यमाना दिवानिशम् ॥ ६२ ॥
 सा 'हृद् कमलगर्भाभम् अपश्यती हृदि प्रियम् ।
 न विन्दाम्य् अमरप्रख्यम् प्रियम् प्राणेश्वरम् प्रभुम् ॥ ६३ ॥
 ताम् अश्रुपरिपूर्णाक्षीं विलपतीन् तथा वद्ध ।
 राजमाता 'ब्रवीद् आर्ताम् भैमीम् आर्ततरा स्वयम् ॥ ६४ ॥
 वसस्व मयि कल्याणि प्रीतिरू मे परमा त्वयि ।
 मृगयिष्यन्ति ते भद्रे भर्तारम् पुरुषा मम ॥ ६५ ॥
 अपि वा स्वयम् आगच्छेत् परिधावन् इतस् ततः ।
 इहै 'व वसती भद्रे भर्तारम् उपलप्स्यसे ॥ ६६ ॥
 राजमातुर वचः श्रुत्वा दमयती वचो ऽब्रवीत् ।
 समयेनो 'त्सहे वस्तुन् त्वयि वीरप्रजायिनि ॥ ६७ ॥

-
- seruit me expertem-peccatorum. । Eum quaerens conjugem, uror
 63. die-et nocte. ॥ Ipsa ego sicut loti-calyx-splendentem non-videns
 in corde dilectum, । non invenio immortalibus-similem, dilectum
 64. vitae-dominum excelsum.» ॥ Ei lacrymis-impletos-oculos habenti,
 lamentanti ita multum, । regis-mater dixit, tristi Bhaimiae, tristior
 65. ipsa: ॥ Habita apud me, eximia! gaudium mihi summum in te. ।
 66. Quaerent tuum, beata! conjugem homines mei, ॥ etiamve ipse ad-
 veniat, circumcurrens hic et illic. । Hic sane habitans, beata! conju-
 67. gem adipisceris. ॥ Regis-matris sermone audito, Damayantia sermo-
 nem dixit: । Sub conditione possum habitare apud te, heroum-ge-

उच्छिष्टन् नै व भुञ्जीयान् न कुर्याम् पादधावनम् ।
 न चा हम् पुरुषान् अन्यान् प्रभाषेयङ् कथञ्चन ॥ ६८ ॥
 प्रार्थयेद् यदि माङ् कश्चिद् दण्डास् ते स पुमान् भवेत् ।
 वध्यश्च ते ऽसकृन् मन्द इति मे व्रतम् आहितम् ॥ ६९ ॥
 भर्तुर अन्वेषणार्थन् तु पश्येयम् ब्राह्मणान् अहम् ।
 यद् एवम् इह कर्तव्यं वत्स्याम्य् अहम् अशंसयेम् ॥ ७० ॥
 अतो ऽन्यथा न मे वासो वर्तते हृदये क्वचित् ।
 ताम् प्रहृष्टेन मनसा राजमाते दम् अब्रवीत् ॥ ७१ ॥
 सर्वम् एतत् करिष्यामि दिद्या ते व्रतम् ईदृशम् ।
 एवम् उक्त्वा ततो भैमीं राजमाता विशाम् पते ॥ ७२ ॥
 उवाचे दन् इहितरं सुनन्दान् नाम भारत ।

-
68. nitrix; || relictum ne nempe edam, ne faciam pedibus-cursum, |
 69. neque ego viros alios alloquar ullo modo. || Petat si me quispiam,
 puniendus a te iste vir sit, | occidendusque a te saepius stultus; sic
 70. a me votum est positum. || Conjugis investigationis-causâ vero vi-
 deam Brâhmanos ego. | Si ita hic faciendum, habitabo ego, sine-
 71. dubio; || quam ita aliter non mihi habitatio versatur in corde ali-
 72. cubi. | Ei laeto animo regis-mater hoc dixit: || Omne hoc faciam;
 proh felicitatem, tibi est votum tale! | Sic fata, deinde, ad Bhaimiam
 73. regis-mater, Visorum domine! || dixit hoc filiae, Sunandae nomine,

सैरन्ध्रीम् अभिजानीष्व सुनन्दे देवद्विपिणीम् ॥ ७३ ॥

वयसा तुल्यताम् प्राप्ता सखी तव भवत् इयम् ।

एतया सह मोदस्व निरुद्धिममनाः सदा ॥ ७४ ॥

ततः परमसंकुष्टा सुनन्दा गृहम् आगमत् ।

दमयन्तीम् उपादाय सखीभिः परिवारिता ॥ ७५ ॥

॥ इति नलोपाख्याने त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥

~~~~~

वृहदश्व उवाच

उत्सृज्य दमयन्तीन् तु नलो राजा विशाम् पते ।

दर्श दान् दक्षन्तम् महान्तङ् गह्वने वने ॥ १ ॥

-
- Bhârâte: । Opificem nosce, Sunanda! divina-formâ *praeditam*! ॥
 74. Aetate ad aequalitatem profecta, amica tua esto ea; । cum hac lae-
 75. tare, expers-perterriti-animi semper. ॥ Deinde maxime-laeta Su-
 nanda domum adiit, । Damayantiam tollens ab amicis circumdata. ॥

~~~~~

LIBER DECIMUS QUARTUS.

Vrihadasvus dixit:

1. Relictâ Damayantiâ vero, Nalus rex, Visorum-domine! । vidit ig-
2. nem flagrantem magnum in densâ sylvâ. ॥ Ibi audivit clamorem,

तत्र शुश्राव शब्दं वै मध्ये भूतस्य कस्यचित् ।
 अभिधाव नले 'त्य् उच्चैः पुण्यश्लोके 'ति चा 'सकृत् ॥ २ ॥
 मा भैरू इति नलश्चो 'क्ता मध्यम् अग्नेः प्रविश्य तम् ।
 ददर्श नागराजानं शयानङ् कुण्डलीकृतम् ॥ ३ ॥
 स नागः प्राञ्जलिरू भूत्वा विपमानो नलन् तदा ।
 उवाच मां विद्धि राजन् नागङ् कर्कोटकन् नृप ॥ ४ ॥
 मया प्रलब्धो महर्षिरू नारदः स महातपाः ।
 तेन मन्युपरीतिन शप्तो ऽस्मि मनुजाधिप ॥ ५ ॥
 तिष्ठ त्वं स्यावर् इव यावद् एव नलः क्वचित् ।
 इतो नेता हि तत्र त्वं शापान् मोक्ष्यसि मत्कृतात् ॥ ६ ॥
 तस्य शापान् न शक्तो ऽस्मि पदाद् विचलितुम् पदम् ।

- in medio, animantis cujuspian: । «Accurre, Nale!» sic clarâ voce,
 3. «Punyasloce!» sicque iterum iterumque. ॥ «Ne time!» sic Na-
 lusque fatus, medium ignis ingressus illud, । vidit serpentum-re-
 4. gem, jacentem, annulum-factum. ॥ Hic serpens, implicitis manibus
 dum erat, tremens Nalo tum । dixit: Me nosce, rex! serpentem Car-
 5. cõtacum, regnator! ॥ A me deceptus est magnus-sapiens Nâradas, ille
 magnus-anachoreta; । ab eo, irâ-affecto, execratione affectus sum,
 6. o hominum-regnator: ॥ «Sta tu, immobilis veluti, donec nempe Na-
 lus aliquando । hinc ducet; in hoc tu ab execratione evades a me
 7. factâ.» ॥ Illius execratione non potens sum pede movendi pedem. ।

उपदेक्ष्यामि ते श्रेयस् त्रातुम् अर्हति माम् भवान् ॥ ७ ॥
 सखा च ते भविष्यामि मत्समो ना स्ति पन्नगः ।
 लघुश् च ते भविष्यामि शीघ्रम् आदाय गच्छ माम् ॥ ८ ॥
 एवम् उक्त्वा स नागिन्द्रो बभूवा ङ्गुष्ठमात्रकः ।
 तङ् गृहीत्वा नलः प्रायाद् देशन् दावविवर्जितम् ॥ ९ ॥
 आकाशदेशम् आसाद्य विमुक्तङ् कृत्स्नवर्त्मना ।
 उत्सृष्टुकामन् तन् नागः पुनः कर्कोटको ऽब्रवीत् ॥ १० ॥
 पदानि गणयन् गच्छ स्वानि नैषध कानिचित् ।
 तत्र ते ऽहम् महाबाहो श्रेयो धास्यामि यत् परम् ॥ ११ ॥
 ततः सङ्ख्यातुम् आरब्धम् अदशद् दशमे पदे ।
 तस्य दष्टस्य तद्रूपङ् क्षिप्रम् अन्तरधोयत ॥ १२ ॥

-
8. Ostendam tibi felicitatem, servare velis me tu; ॥ amicusque tibi ero,
 mei similis non est serpens; ॥ levisque tibi ero cito, postquam sustu-
 9. leris, i, me! ॥ Sic fatus hic serpentum-princeps, factus est digiti-
 mensuram habens. ॥ Eum postquam sumserat Nalus, ivit in regionem
 10. igne-liberatam. ॥ Aëris-regionem aggressus solutam flammâ, ॥ de-
 11. ponendi cupido ei serpens iterum Carcôtacus dixit: ॥ Passuum nu-
 merans, i, tuorum, Naischadhe! aliquos; ॥ in hoc tibi ego, magnis-
 12. brachiis praedite! felicitatem tribuam, quae eximia. ॥ Deinde nu-
 merare exorsum momordit decimo (numerato) passu. ॥ Ei morso
 13. ipsius-forma cito interiit. ॥ Is, tuitus, stupefactus fuit, se defor-

स दृष्ट्वा विस्मितस् तस्याव् आत्मानं विकृतन् नलः ।
 स्वरूपधारिणान् नागान् ददर्श च महीपतिः ॥ १३ ॥
 ततः कर्कोटको नागः सात्वयन् नलम् अब्रवीत् ।
 मया ते ऽन्तर्हितं रूपन् न त्वां विद्युर जना इति ॥ १४ ॥
 यत्कृते चा 'सि निकृतो दुःखिन महता नल ।
 विषेण स मदीयेन त्वयि दुःखन् निवत्स्यति ॥ १५ ॥
 विषेण संवृतेर् गात्रैर् यावत् त्वान् न विमोक्ष्यति ।
 तावत् त्वयि महाराज दुःखं वै स निवत्स्यति ॥ १६ ॥
 अनागा येन निकृतस् त्वम् अनर्हो जनाधिप ।
 क्रोधाद् असूययित्वा तं रक्षा मे भवतः कृता ॥ १७ ॥
 न ते भयम् महावीर दंष्ट्रिभ्यः शत्रुतो ऽपि वा ।

-
- matum, Nalus; । propriam ejus-formam-habentem serpentem vidit-
 14. que terrae-dominus. ॥ Deinde Carcôtacus serpens consolans Nalo
 dixit: । Per me tua interiit forma, «ne te noscant homines,» sic (cogi-
 15. tantem). ॥ Cujus-causâque es afflictus dolore magno, Nale! । veneno
 16. is meo in te dolorose habitabit. ॥ Veneno circumdatis membris, quam
 diu te non solvet, । tam diu in te, magne-rex! dolorose sane is habi-
 17. tabit. ॥ Innocens a quo offensus tu indignus, hominum-regnator! ।
 18. irâ exsecrando eum servatio a me tibi facta. ॥ Non tibi metus, ma-
 gne-heros! ab apris, ab hostibus etiamve, । a brahmânicis sapienti-

ब्रह्मर्षिभ्यश् च भविता मत्प्रसादान् नराधिप ॥ १८ ॥
 राजन् विषनिमित्ता च न ते पीडा भविष्यति ।
 सङ्गमेषु च राजेन्द्र शश्वज् जयम् अवाप्स्यसि ॥ १९ ॥
 गच्छ राजन् इतः सूतो वाहुको ऽहम् इति ब्रुवन् ।
 समीप ऋतुपर्णस्य स हि वेदा 'क्षनैपुणाम् ॥ २० ॥
 अयोध्यान् नगरीं रम्याम् अद्य वै निषधेश्वर ।
 स ते ऽक्षहृदयन् दाता राजा 'श्वहृदयेन वै ॥ २१ ॥
 इक्ष्वाकुकुलजः श्रीमान् मित्रज् चै 'व भविष्यति ।
 भविष्यसि यदा 'क्षतः श्रेयसा योक्ष्यसे तदा ॥ २२ ॥
 समेष्यसि च दारैस् त्वम् मा स्म शोके मनः कृथाः ।
 राज्येन तनयाभ्याज् च सत्यम् एतद् ब्रवीमि ते ॥ २३ ॥

19. busque erit, meâ gratiâ, hominum-regnator! ॥ Rex! venenum-tan-
 quam causam habensque non tibi tormentum erit; । in pugnisque,
 20. regum-princeps semper victoriam adipisceris. ॥ I, rex! hinc, — «au-
 riga Vâhucus ego,» sic dicens । coram Rituparno, is enim noscit ta-
 21. lorum-scientiam — ॥ in Ayôdhyam urbem amoenam nunc, Nischa-
 dhorum-domine! । Is tibi talorum-scientiam dabit rex pro equorum-
 22. scientiâ, ॥ ex Ieschvâcuis-stirpe-natus, felix, amicusque etiam erit. ।
 23. Eris quum talorum-gnarus, felicitati jungeris tum, ॥ congregierisque
 cum uxore tu, — ne moerori animum adhibeas, — । cum regno,
 24. liberisque; veritatem hanc dico tibi. ॥ Tuam formamque quum videre

स्वदूषञ् च यदा द्रष्टुम् इच्छेयात् तन् नराधिप ।
 संस्मर्तव्यस् तदा ते ऽहं वासश् च 'दन् निवासयेः ॥ २४ ॥
 अनेन वाससा हन्तः स्वदूषम् प्रतिपत्स्यसे ।
 इत्य् उक्त्वा प्रददौ तस्मै दिव्यं वासोयुगन् तदा ॥ २५ ॥
 एवन् नलञ् च सन्दिश्य वासो दत्त्वा च कौरव ।
 नागराजस् ततो राज्ञस् तत्रै 'वा 'न्तरधीयत ॥ २६ ॥
 ॥ इति नलोपाख्याने चतुर्दशः सर्गः ॥ १४ ॥

वृहदश्व उवाच

तस्मिन् अन्तर्हिते नागे प्रययौ नैषधो नलः ।

-
- cupias tu, hominum-regnator । recordandus tum tibi ego, vestemque
 25. hanc induas. ॥ Hac veste indutus tuam-formam recuperabis. । Sic
 26. fatus, dedit ei coeleste vestium-par tum. ॥ Sic Nalumque postquam
 edocuerat, vestem dederatque, Caurave! । serpentum-rex tum, rex!
 ibi nempe evanuit.

LIBER DECIMUS QUINTUS.

Vrihadasvus dixit:

1. Hic postquam evanuerat serpens profectus est Naischadhus Nalus, ।

ऋतुपर्णस्य नगरम् प्राविशद् दशमे ऽहनि ॥ १ ॥
 स राजानम् उपातिष्ठद् वाहुको ऽहम् इति ब्रुवन् ।
 अश्वानां वाहने युक्तः पृथिव्यान् ना 'स्ति मत्समः ॥ २ ॥
 अर्थकृच्छ्रेषु चै 'वा 'हम् प्रष्टव्यो नैपुणेषु च ।
 अन्नसंस्कारम् अपि च जानाम्य् अन्यैर् विशेषतः ॥ ३ ॥
 यानि शिल्पानि लोके ऽस्मिन् यच्चै 'वा 'न्यत् सुदुष्करम् ।
 सर्वं यतिष्ये तत् कर्तुम् ऋतुपर्ण भरस्व माम् ॥ ४ ॥

ऋतुपर्ण उवाच

वस वाहुक भद्रन् ते सर्वम् एतत् करिष्यसि ।
 शीघ्रयाने सदा बुद्धिर् ध्रियते मे विशेषतः ॥ ५ ॥
 स त्वम् आतिष्ठ योगन् तं येन शीघ्रा ह्या मम ।

2. Rituparni urbem intravit decimo die. ॥ Is regem adiit, Vāhucus ego, sic dicens, ॥ equorum rectioni aptus in terrā non est mihi-similis; ॥
3. in rerum-difficultatibusque etiam ego interrogandus, in disciplinis-que; ॥ ciborum-paratum etiamque intēllo prae aliis praecipue. ॥
4. Quae artes in mundo hoc, quodque etiam aliud perdifficile-factu, ॥ omne studebo hoc facere, Rituparne! conduc me!

Rituparnus dixit:

5. Habita, Vāhuce! salus tibi! omne hoc facies. ॥ In veloce-cursu sem-
6. per animus tenetur meus praecipue. ॥ Is tu exerce negotium hoc, ut

भवेयुर अश्वाध्यक्षो ऽसि वेतनन् ते शतं शताः ॥ ६ ॥
 त्वाम् उपस्थास्यतश्च वै व नित्यं वार्क्ष्यजीवलौ ।
 एताभ्यां रंस्यसे सार्धं वस वै मयि वाङ्मक ॥ ७ ॥
 एवम् उक्तो नलस् तेन न्यवसत् तत्र पूजितः ।
 ऋतुपर्णस्य नगरे सहवार्क्ष्यजीवलः ॥ ८ ॥
 स वै तत्रा वसद् राजा वैदर्भम् अनुचिन्तयन् ।
 सायं सायं सदा चे मे श्लोकम् एकञ् जगाद् ह ॥ ९ ॥
 क्व नु सा क्षुत्पिपासार्ता श्रान्ता शेते तपस्विनी ।
 स्मरन्ती तस्य मन्दस्य कं वा सा द्यो पतिष्ठति ॥ १० ॥
 एवम् ब्रुवन्तं राजानन् निशायाञ् जीवलौ ऽब्रवीत् ॥ ११ ॥
 काम् एनां शोचसे नित्यं श्रोतुम् इच्छामि वाङ्मक ।

-
- veloces equi mei । sint; equorum-praefectus es; merces tua centies
 7. centum. ॥ Tibi aderuntque etiam semper Vârschnêyus-*et* Dschiva-
 8. lus, । cum iis ludes; habita apud me Vâhuce! ॥ Sic compellatus Na-
 lus ab illo, habitavit ibi honoratus, । in Rituparni urbe, cum-Vâr-
 9. schnêyo-*et* Dschivalo. ॥ Is ibi habitavit rex, Vaidarbham cogi-
 tans; । et vespere, vespere semper hunc Slôcum unum pronuntia-
 10. vit: ॥ «Ubine illa fame-siti-afflicta, defessa, jacet pia? । recordans
 11. hujus stulti? Cuive ea nunc adest?» ॥ Sic dicenti regi noctu Dschì-
 12. valus dixit: ॥ Quam illam miseraris semper? Audire cupio, Vâhuce! ।

आयुष्मन् कस्य वा नारी याम् एवम् अनुशोचसि ॥ १२ ॥
 तम् उवाच नलो राजा मन्दप्रज्ञस्य कस्यचित् ।
 आसीद् बहुमता नारी तस्या 'दृढतरं वचः ॥ १३ ॥
 स वै केनचिद् अर्थेन तया मन्दो व्ययुज्यत ।
 विप्रयुक्तः स मन्दात्मा भ्रमत्य् असुखपीडितः ॥ १४ ॥
 दृश्यमानः स शोकेन दिवारात्रम् अतन्द्रितः ।
 निशाकाले स्मरंस् तस्याः श्लोकम् एकं स्म गायति ॥ १५ ॥
 स विभ्रमन् महीं सर्वाङ् घाचिद् आसाद्य किञ्चन ।
 वसत्य् अनर्हस् तदुःखम् पुनरू एवा 'नुसंस्मरन् ॥ १६ ॥
 सा तु तम् पुरुषन् नारी कृच्छ्रे ऽप्य् अनुगता वने ।
 त्यक्ता तेना 'ल्पपुण्येन दुष्करं यदि जीवति ॥ १७ ॥

Longam vitam promittens! cuive est femina, quam sic miseraris? ॥

13. Ei dixit Nalus rex: Stultâ-mente praedito cuipiam । fuit multi-aesti-

14. mata femina; illius non valde-stabile dictum. ॥ Is aliquâ de causâ
ab illâ stultus disjunctus est. । Disjunctus is stulto-animo praedi-

15. tus errat dolore-afflictus. ॥ Ustus is moerore die-nocte perpetuo, ।

16. noctis-tempore, recordans illius, distichon unum canit. ॥ Is peragrans
terram totam, alicubi aggressus uspiam । habitat indignus, illius-do-

17. lorem rursus quoque recordans. ॥ Illa vero illum virum femina
in miseriâ quoque secuta, in sylvâ । deserta ab eo parvâ-virtute

18. praedito, o grave-facinus! si vivit. ॥ Sola femina, ignaraque

एका बाला नभिज्ञा च मार्गाणाम् अतथोचिता ।
 क्षुत्पिपासापरीताङ्गी दुष्करं यदि जीवति ॥ १८ ॥
 श्वापदाचरिते नित्यं वने महति दारुणे ।
 त्यक्ता तेना ल्पभाग्येन मन्दप्रज्ञेन मारिष ॥ १९ ॥
 इत्य् एवन् नैषधो राज्ञा दमयन्तीम् अनुस्मरन् ।
 अज्ञातवासन् न्यवसद् राज्ञस् तस्य निवेशने ॥ २० ॥
 ॥ इति नलोपाख्याने पञ्चदशः सर्गः ॥ १५ ॥

वृहदश्व उवाच
 कृतराज्ये नले भीमः सभार्ये प्रेष्यताङ् गते ।

- viarum, non-ita-merita, | fame-siti-affecta, o grave-facinus! si
 19. vivit. || A bestiis rapacibus-aditā semper in sylvā magnā, terri-
 bili, | deserta ab illo, parvā-fortunā, stultā-mente praedito, vene-
 20. rande! || Sic nempe Naischadhus rex, Damayantiam recordans, |
 ignotā-habitatione habitabat in regis illius domo.

LIBER DECIMUS SEXTUS:

Vrihadasvus dixit:

1. Abreptum-regnum habente Nalo, Bhimus, cum-conjuge in servitu-

द्विजान् प्रस्थापयामास नलदर्शनकाङ्क्षया ॥ १ ॥
 सन्दिदेश च तान् भीमो वसु दत्त्वा च पुष्कलम् ।
 मृगयधन् नलं यूयन् दमयन्तीञ् च मे सुताम् ॥ २ ॥
 अस्मिन् कर्मणि सम्पन्ने विज्ञाते निषधाधिपे ।
 गवां सहस्रन् दास्यामि यो वस् ताव् आनयिष्यति ॥ ३ ॥
 अग्रहारांश्च दास्यामि ग्रामन् नगरसम्मितम् ।
 न चेत् शक्याव् इहा "नेतुन् दमयन्ती नलो ऽपि वा ॥ ४ ॥
 ज्ञातमात्रे ऽपि दास्यामि गवान् दश शतन् धनम् ।
 इत्य् उक्तास् ते ययूरु वृष्टा ब्राह्मणाः सर्वतोदिशम् ॥ ५ ॥
 पुरराट्प्राणि चिन्वन्तो नैषधं सह भार्यया ।
 नै 'व व्वा 'पि प्रपश्यन्ति नलं वा भीमपुत्रिकाम् ॥ ६ ॥

dinem profecto, । Brāhmanos misit, Nalum-videndi-cupiditate. ॥

2. Mandavitque iis Bhimus, divitias postquam dederat eximias: । «Quae-

3. rite Nalum vos, Damayantiamque meam filiam! ॥ Hoc negotio facto, cognito Nischadhorum-regnatore, । vaccarum mille dabo ei, qui ve-

4. strum eos adducet, ॥ victuales resque dabo, vicum oppido-parem. ।

5. Nisi possunt huc adduci Damayantia Nalus etiamve, ॥ cognito tantum, etiam dabo vaccas decies centum, opulentiam.» । Sic compellati

6. illi iverunt laeti Brāhmani, omnes-plagas versus, ॥ in oppida-regna, quaerentes Naischadhum cum uxore; । non vero alicubi vident Na-

ततश्च चेदिपुरीं रम्यां सुदेवो नाम वै द्विजः ।
 विचिन्वानो ऽथ वैदर्भम् अपश्यद् राजवेश्मनि ॥ ७ ॥
 पुण्याह्वाचने राज्ञः सुनन्दासहितां स्थिताम् ।
 मन्दम् प्रख्यायमानेन द्वेपेणा प्रतिमेन ताम् ।
 निवद्धान् धूमजालेन प्रभाम् इव विभावसोः ॥ ८ ॥
 तां समीक्ष्य विशालाक्षीम् अधिकम् मलिनाङ् कृशाम् ।
 तर्कयामास भैमी 'ति कारणैर् उपपादयन् ॥ ९ ॥

सुदेव उवाच

यथे 'धम् मे पुरा दृष्टा तथाद्वेपे 'धम् अङ्गना ।
 कृतार्थो ऽस्म्य् अद्य दृष्ट्वे 'मां लोककान्ताम् इव श्रियम् ॥ १० ॥
 पूर्णचन्द्रनिभां श्यामाञ् चारुवृत्तपयोधराम् ।

7. lum et Bhîmi - filiam. ॥ Deinde Tschêdi - purim amoenam Sudêvus nomine Brâhmanus । perscrutans tunc, Vaidarbham vidit in regis - domo, ॥
 8. in puri - diei - nuntiatione regis, cum Sunandâ - simul versantem, । parum laudatâ formâ, incomparabili, eam, । involutam nebulae - reti lucem veluti solis. ॥ Eam tuitus magnis - oculis praeditam, supra modum lutulentam, macram, । cogitavit, « Bhaimia, » sic, rationibus colligens.

Sudêvus dixit:

10. Sicut ea a me antea visa, sic - formam habens est haec femina. । Factam rem habens sum nunc, tuitus hanc, a mundo - dilectam veluti
 11. Srlam, ॥ plenae - lunae - similem, nigram, cum pulchris - et - rotundis-

कुर्वन्तीम् प्रभया देवीं सर्वा वितिमिरा दिशः ॥ ११ ॥

चारुपद्मविशालाक्षीम् मन्मथस्य रतीम् इव ।

इष्टां समस्तलोकस्य पूर्णचन्द्रप्रभाम् इव ॥ १२ ॥

विदर्भसरसम् तस्माद् दैवदोषाद् इवो हृताम् ।

मलपङ्कानुलिप्ताङ्गीम् मृणालीम् इव चो हृताम् ॥ १३ ॥

पौष्पासीम् इव निशां राहुग्रस्तनिशाकराम् ।

पतिशोकाकुलान् दीनां शुष्कस्रोतान् नदीम् इव ॥ १४ ॥

विधस्तपर्णकमलां वित्रासितविहङ्गमाम् ।

हृस्तिहृस्तपरामृष्टां व्याकुलाम् इव पद्मिनीम् ॥ १५ ॥

सुकुमारीं सुजाताङ्गीं रत्नगर्भगृहोचिताम् ।

-
- mammis, । facientem splendore reginam omnes expertes - obscuritatis
12. plagas, ॥ pulchris - loto (similibus) - magnis - oculis *praeditam*, Manma-
thi maritam veluti, । amatam universi - mundi, plenae - lunae - splendore
13. *praeditam* veluti; ॥ e Vidarbhorum - lacu illo fati - culpā veluti avul-
sam, । luto - coeno - obducta membra *habentem*, loti fibram velutique
14. avulsam; ॥ plenilunii veluti noctem, a Rahue - voratā - lunā, । de con-
juge - moerore - turbatam, miseram, siccato - fluctu amnem veluti; ॥ la-
psis - foliis - lotos *habentem*, perterritis - avibus *praeditum*; । ab ele-
phanti - proboscide - agitatum, perturbatum veluti lotorum - lacum; ॥
16. teneram, pulchris - membris *praeditam*, gemmarum - sedis - do-
mum - merentem, । ustam veluti sole, loti fibram velutique avul-

दृश्यमानाम् इवा 'केण मृणालीम् इव चो 'दृताम् ॥ १६ ॥
 त्रूपौदार्यगुणोपेताम् मण्डनार्हाम् अमण्डिताम् ।
 चन्द्रलेखाम् इव नवां व्योम्नि नीलाभसंवृताम् ॥ १७ ॥
 कामभोगैः प्रियैर्हीनां हीनाम् बन्धुजनेन च ।
 देहन् धारयतीन् दीनाम् भर्तृदर्शनकाङ्क्षया ॥ १८ ॥
 भर्ता नाम परन् नार्था भूषणाम् भूषणैर् विना ।
 एषा हि रहिता तेन शोभमाना न शोभते ॥ १९ ॥
 दुष्करं कुरुते उत्पन्नं हीनो यद् अनया नलः ।
 धारयत्य् आत्मनो देहन् न शोकेना 'पि सीदति ॥ २० ॥
 इमाम् असितकेशान्तां शतपत्रायतेक्षणाम् ।
 सुखार्हान् दुःखितान् दृष्ट्वा ममा 'पि व्यथते मनः ॥ २१ ॥

17. sam, ॥ formae - et liberalitatis - virtute - praeditam, ornatu - dignam, inornatam, ॥ lunae - virgam veluti novam in coelo, nigris - nubibus -
 18. tectam, ॥ amoris - voluptatibus caris orbatam, orbatam propinquorum - turbâque, ॥ corpus sustinentem, miseram, conjugem - videndi - cupidi-
 19. tate. ॥ Conjux nempe eximium est feminae ornamentum sine ornamen-
 20. tis; ॥ haec enim relictâ ab illo splendens non splendet. ॥ Difficile-
 factu facit ultramodum, privatus quod hac Nalus ॥ sustinet suum cor-
 21. pus, non moerore vero tabescit. ॥ Hanc nigris - comis praeditam, loto similibus - longis - oculis, ॥ gaudio - dignam, afflictam videndo

कदा नु खलु दुःखस्य पारं यास्यति वै शुभा ।
 भर्तुः समागमात् साधी रोहिणी शशिनो यथा ॥ २२ ॥
 अस्या नूनम् पुनर्लाभान् नैषधः प्रीतिम् एष्यति ।
 राजा राज्यपरिश्रष्टः पुनरू लब्धा च मेदिनीम् ॥ २३ ॥
 तुल्यशीलवयोयुक्तान् तुल्याभिजनसंवृताम् ।
 नैषधो ऽर्हति वैदर्भीन् तज् चे यम् असितेक्षणा ॥ २४ ॥
 युक्तान् तस्या प्रमेयस्य वीर्यसत्त्ववतो मया ।
 समाश्वासयितुम् भार्याम् पतिदर्शनलालसाम् ॥ २५ ॥
 अरुम् आश्वासयाम्य एनाम् पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ।
 अदृष्टपूर्वान् दुःखस्य दुःखार्तान् ध्यानतत्पराम् ॥ २६ ॥

-
22. meus quoque laborat animus. ॥ Quandone tandem doloris ad ulte-
 riorem ripam ibit pulchra, I conjugis congressu, bona, Robinia lu-
 23. nae sicut (*congressu*)? ॥ Hujus certe recuperatione Naischadhus ad
 gaudium ibit I rex e regno lapsus, rursus adeptusque terram. ॥
 24. Pari-virtuti-et-aetati-junctam, pari-familiâ-instructam I Naischa-
 25. dhus meretur Vaidarbham, eumque illa nigris-oculis. ॥ Conveniens
 illius incomparabilis, fortitudine-et mente praediti est mihi I con-
 26. solari uxorem, conjugis-visum-desiderantem. ॥ Ego consolor eam,
 plenae-lunae-simili-vultu praeditam, I quae non vidit antea dolo-
 rem, dolore-afflictam, meditationi-addictam. ॥

वृहदश्व उवाच

एवं विमृश्य विविधैः कारणैर् लक्षणैश्च च ताम् ।
 उपागम्य ततो भैमीं सुदेवो ब्राह्मणो ऽब्रवीत् ॥ २७ ॥
 अहं सुदेवो वैदर्भि भ्रातुस् ते दयितः सखा ।
 भीमस्य वचनाद् राज्ञस् त्वाम् अन्वेष्टुम् इहा "गतः ॥ २८ ॥
 कुशलस् ते पिता राज्ञी जननी भ्रातरश्च च ते ।
 आयुष्मन्तौ कुशलिनी तत्रस्थौ दारकौ च तौ ॥ २९ ॥
 तत्कृते बन्धुवर्गाश्च च गतसत्त्वा इवा "सते ।
 अन्वेष्टारो ब्राह्मणाश्च च भ्रमन्ति शतशो महीम् ॥ ३० ॥
 अभिज्ञाय सुदेवन् तन् दमयन्ती युधिष्ठिर ।
 पर्यपृच्छत तान् सर्वान् क्रमेण सुहृदः स्वकान् ॥ ३१ ॥

Vrihadasvus dixit:

27. Sic postquam consideraverat variis rationibus notisque eam, I aggressus, deinde Bhaimiae Sudêvus Brâhmanus dixit: ॥ «Ego sum Sudêvus, Vaidarbha! fratris tui dilectus amicus, I Bhîmi dicto regis te
 28. quaesitum huc aggressus. ॥ Salvus est tuus pater, regina genitrix, fratresque illi; I et longam vitam promittentes salvi sunt ibi-morantes parvuli illi. ॥ Tuâ-causâ propinquorum-turbæ vero expertementis veluti sedent; I quaerentes Brâhmanique peragrant centeni
 29. terram.» ॥ Cognito Sudêvo illo, Damayantia, Yudhishtire! I interrogavit de illis omnibus ex ordine amicis suis; ॥ flevitque valde, rex!

रुरोद च भृशं राजन् वैदर्भी शोककर्षिता ।
 दृष्ट्वा सुदेवं सहसा भ्रातुर् इष्टन् द्विजोत्तमम् ॥ ३२ ॥
 ततो रुदन्तीन् तान् दृष्ट्वा सुनन्दा शोककर्षिताम् ।
 सुदेवेन सहै 'कान्ति कथयन्तीञ् च भारत ॥ ३३ ॥
 जनित्र्याः कथयामास सैरन्ध्री रुदिते भृशम् ।
 ब्राह्मणेन सह 'गम्य तां वित्य यदि मन्यसे ॥ ३४ ॥
 अथ चेदिपतेर् माता राज्ञश्च चा 'तःपुरात् तदा ।
 जगाम यत्र सा बाला ब्राह्मणेन सह 'भवत् ॥ ३५ ॥
 ततः सुदेवम् आनाय्य राजमाता विशाम् पते ।
 पप्रच्छ भार्या कस्ये 'यं सुता वा कस्य भाविनी ॥ ३६ ॥
 कथञ् च भ्रष्टा ज्ञातिभ्यो भर्तुर् वा वामलोचना ।

-
- Vaidarbhia dolore - vexata, | tuita Sudēvum subito, fratris dilectum
 33. Brāhmanorum - excellentissimum. ॥ Deinde flentem eam tuita Su-
 nanda, moerore - attenuatam, | cum Sudēvo secreto loquentemque,
 34. Bhārate! ॥ Genitrici dixit: «Opifex flet valde, | cum Brāhmano con-
 35. gressa; eam nosces, si putas.» ॥ Deinde Tshēdis - domini mater e re-
 gis gynaeceo tunc | ivit eo, ubi illa femina cum Brāhmano erat, ॥
 36. Deinde, Sudēvum adducendum postquam curaverat regis - mater, Vi-
 sorum domine, | interrogavit: Uxor cujus ista, filiae cujus, egregia? ॥
 37. Quomodoque separata a propinquis, a conjugee, pulchris - oculis

तथा च विदिता विप्र कथम् एवङ् गता सती ॥ ३७ ॥

एतद् इच्छाम्य् अहं श्रोतुन् तत्तः सर्वम् अशेषतः ।

तत्त्वेन हि ममा "चक्ष्व पृच्छत्या देवदूषिणीम् ॥ ३८ ॥

एवम् उक्तस् तथा राजन् सुदेवो द्विजसत्तमः ।

सुखोपविष्ट आचष्टे दमयत्या यथातथम् ॥ ३९ ॥

॥ इति नलोपाख्याने षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥

~~~~~

सुदेव उवाच

विदर्भराजो धर्मात्मा भीमो नाम महाद्युतिः ।

सुते यन् तस्य कल्याणी दमयन्ती ति विश्रुता ॥ १ ॥

praedita? । A teque cognita est, Brāhmaṇe! quomodo, sic profecta bo-
38. na? ॥ Hoc cupio ego audire a te omne plane. । Accurate mihi memora
39. interroganti divinā-formā *praeditam*. ॥ Sic compellatus ab illā, rex!
Sudēvus Brāhmanorum - optimus, । cum voluptate - sedens memoravit,
Damayantiae sicut-verum.

~~~~~

LIBER DECIMUS SEPTIMUS.

Sudēvus dixit:

1. Vidarbhorum - rex justo - animo est Bhīmus nomine, magno - splendore praeditus, । filia haec est istius, eximia, «Damayantia,» sic cele-

राजा तु नैषधो नाम वीरसेनसुतो नलः ।
 भार्ये 'धन् तस्य कल्याणी पुण्यश्लोकस्य धीमतः ॥ २ ॥
 स वै द्यूते जितो भ्रात्रा कृतराज्यो महीपतिः ।
 दमयन्त्या गतः सार्धन् न प्राज्ञायत कर्हिचित् ॥ ३ ॥
 ते वयन् दमयन्त्यर्थे चरामः पृथिवीम् इमाम् ।
 से 'धम् आसादिता बाला तव पुत्रनिवेशने ॥ ४ ॥
 अस्या दूषेण सदृशी मानुषी न हि विद्यते ।
 अस्या क्व एष भ्रुवोर् मध्ये सहजः पिप्पूर उत्तमः ॥ ५ ॥
 श्यामायाः पद्मसङ्काशो लक्षितो ऽत्तर्हितो मया ।
 मलेन संवृतो क्व अस्याश् हनो ऽश्रेणो 'व चन्द्रमाः ॥ ६ ॥
 चिह्नभूतो विभूत्यर्थम् अयन् धात्रा विनिर्मितः ।

-
2. brata. ॥ Rex vero Naischadbus nomine, Virasêni-filius Nalus; 1 uxor
  3. haec est istius, eximia, Punyaslôci sapientis. ॥ Is vero in ludo victus a fratre, privatus-regno terrae-dominus, 1 cum Damayantiâ profectus
  4. simul non cognoscebatur unquam. ॥ Ipsi nos Damayantiae-causâ peragamus terram hanc; 1 ea haec a me adita femina in tui filii-domo. ॥ Ei formâ similis humana non enim existit. 1 Ejus autem hic in superciliorum medio ingenitus naevus pulcherrimus, ॥ nigrae, loto-similis conspectus est, qui interiit, a me; 1 sorde obductus enim illius, tecta
  7. nube veluti luna. ॥ Macula-existens excellentiae-causâ haec a Brah-

प्रतिपत्कलुषस्ये 'न्दोर लेखा ना 'तिविराजते ॥ ७ ॥
 न चा 'स्या नश्यते द्रुपं वपुर्मलसमाचितम् ।
 असंस्कृतम् अभिव्यक्तम् भाति काञ्चनसन्निभम् ॥ ८ ॥
 अनेन वपुषा बाला पिप्पुना 'नेन सूचिता ।
 लक्षिते 'धम् मया देवी निभृतो ऽग्निरू इवो 'ष्मणा ॥ ९ ॥

वृहदश्व उवाच

तच् कृत्वा वचनन् तस्य सुदेवस्य विशाम् पते ।
 सुनन्दा शोधयामास पिप्पुप्रच्छादनम् मलम् ॥ १० ॥
 स मलेना 'पकृष्टेन पिप्पुस् तस्या व्यरोचत ।
 दमयत्यास् तदा व्यभ्रे नभसी 'व निशाकरः ॥ ११ ॥
 पिप्पुन् दृष्ट्वा सुनन्दा च राजमाता च भारत ।

mane formata, | interlunio - turbidae lunae virga non valdê-splendet. ||

8. Non tamen illius (*Damayantiae*) perit forma corporis-sorde-obducta, |

9. inornata manifesto splendet auro-similis. || Isto corpore femina,
 naevo isto praedita, | animadversa est ea a me regina, occultus ignis
 veluti calore.

Vrihadasvus dixit:

10. Hoc audito sermone illius Sudêvi, Visorum domine! | Sunanda ab-

11. luit naevum-tegentem sordem. || Is, sorde detractâ, naevus illius
 splendebat | Damayantiae tunc, experte-nubium in coelo veluti

12. luna. || Post naevi conspectum Sunandaque regis-materque, Bhârâte! |

रुदत्यौ ताम् परिघज्य मुहूर्तम् इव तस्थतुः ॥ १२ ॥
 उत्सृज्य वाष्पं शनकै राजमाते 'दम् अब्रवीत् ।
 भगिन्या दुहिता मे ऽसि पिप्पुना 'नेन सूचिता ॥ १३ ॥
 अहञ् च तव माता च राज्ञस् तस्य महात्मनः ।
 सुते दशार्णाधिपतेः सुदाम्नाश् चारुदर्शने ॥ १४ ॥
 भीमस्य राज्ञः सा दत्ता वीरवाहोर् अहम् पुनः ।
 त्वन् तु जाता मया दृष्टा दशार्णेषु पितुर गृहे ॥ १५ ॥
 यथै 'व ते पितुर गेहन् तथै 'व मम भाविनि ।
 यथै 'व च ममै "श्चर्यन् दमयन्ति तथा तव ॥ १६ ॥
 ताम् प्रकृष्टेन मनसा दमयन्ती विशाम् पते ।
 प्रणम्य मातुर भगिनीम् इदं वचनम् अब्रवीत् ॥ १७ ॥

-
13. flentes, illam amplexae, momentum quasi stabant. ॥ Oppressis lacry-
 mis paulatim, regis-mater hoc dixit: । Sororis filia meae es, naevo
 14. hoc praedita. ॥ Egoque tua materque regis illius magnanimi । filiae
 sumus, Dasârnorum-regnatoris Sudâmanis, pulchro-aspectu prae-
 15. dita! ॥ Bhîmo regi illa data est, Viravahni ego vero. । Tu verô nata
 16. a me conspecta es in Dasârnis, in patris domo. ॥ Sicut sane tuo patri
 est domus, ita quoque mihi, eximia! । sicut etiamque mihi est hoc
 17. dominium, Damayantia! ita tibi. ॥ Ei laetâ mente Damayantia, Viso-
 rum-domine! । postquam se inclinaverat, matris sorori hunc sermo-

अज्ञायमाना 'पि सती सुखम् अस्म्य् उषिता त्वयि ।
 सर्वकामैः सुविहिता रक्ष्यमाणा सदा त्वया ॥ १८ ॥
 सुखात् सुखतरो वासो भविष्यति न संशयः ।
 चिरविप्रोषिताम् मातरू माम् अनुज्ञातुम् अर्हसि ॥ १९ ॥
 दारकौ च हि मे नीतौ वसतस् तत्र बालकौ ।
 पित्रा विहीनौ शोकार्तौ मया चै 'व कथन् नु तौ ॥ २० ॥
 यदि चा 'पि प्रियङ् किञ्चिन् मयि कर्तुम् इहे 'हसि ।
 विदर्भान् यातुम् इच्छामि शीघ्रम् मे यानम् आदिश ॥ २१ ॥
 बाढम् इत्य् एव ताम् उक्त्वा दृष्ट्वा मातृधस्ता नृप ।
 गुप्ताम् बलेन मदृता पुत्रस्या 'नुमते ततः ॥ २२ ॥
 प्रास्थापयद् राजमाता श्रीमतीन् नरवाहिना ।

-
18. nem dixit: ॥ Incognita quoque dum eram, laete sum morata apud
 19. te, । omnibus-optatis bene-instructa, custodita semper a te. ॥ Ju-
 cundâ jucundior habitatio erit, non dubium; । diu-exsulem, mater!
 20. me dimittere velis. ॥ Liberi enim mei traducti habitant ibi parvuli, ।
 patre orbat, moerore-afflicti, meque etiam quomodone ii (sint or-
 21. bati)? ॥ Si vero carum quidpiam mihi facere hic vis, । in Vidarbhos
 22. ire cupio, cito mihi vehiculum manda! ॥ «Ita;» sic nempe ad eam
 fâta laeta matris-soror, rex! । custoditam ab exercitu magno, cum filii
 23. assensu, tum ॥ misit regis-mater felicem, a viris-vecto । vehiculo,

यानि भरतश्रेष्ठ क्व अन्नपानपरिच्छदाम् ॥ २३ ॥
 ततः सा नचिराद् एव विदर्भान् अगमत् पुनः ।
 तान् तु बन्धुजनः सर्वः प्रदृष्टः समपूजयत् ॥ २४ ॥
 सर्वान् कुशालिनो दृष्ट्वा बान्धवान् दारकौ च तौ ।
 मातरम् पितरञ् चो भौ सर्वञ् चै 'व सखीजनम् ॥ २५ ॥
 देवताः पूजयामास ब्राह्मणांश्च यशस्विनी ।
 परेण विधिना देवी दमयन्ती विशाम् पते ॥ २६ ॥
 अर्तर्पयत् सुदेवञ् च गोसहस्रेण पार्थिवः ।
 प्रीतो दृष्ट्वै 'व तनयाङ् ग्रामेण द्रविणेन च ॥ २७ ॥
 सा व्युष्टा रजनीन् तत्र पितुर वेश्मनि भाविनी ।
 विश्रान्ता मातरं राजन् इदं वचनम् अब्रवीत् ॥ २८ ॥

-
24. Bharatorum-optime! cibo-potu-instructam. ॥ Deinde illa brevi quo-
 que in Vidarbhos ivit rursus; ॥ eam vero propinquorum-turba omnis
 25. laeta honoravit. ॥ Omnes salvos tuita proquinguos, parvulosque illos, ॥
 matrem patremque, ambos, totamque etiam amicarum-turbam, ॥
 26. Deos coluit Bráhmanosque gloriosa, ॥ eximio modo, regina Dama-
 27. yantia, Visorum domine! ॥ Exhilaravit Sudévumque vaccarum-mille
 28. rex ॥ laetus, tuitus nempe filiam, vico, opibusque. ॥ Illa, morata no-
 ctem ibi in patris domo, egregia, ॥ requieta matri, rex! hunc ser-

माञ् चेद् इच्छसि जीवन्तीम् मातः सत्यम् ब्रवीमि ते ।
 नरवीरस्य च तस्य नलस्या नयने यत ॥२९॥
 दमयन्त्या तथोक्ता तु सा देवी भृशदुःखिता ।
 वाष्पेणा पिहिता राजन् नो तर्ह्य किञ्चिद् अब्रवीत् ॥३०॥
 तदवस्थान् तु तान् दृष्ट्वा सर्वम् अन्तःपुरम् तदा
 ह्लाहाभूतम् अतीवा सीद् भृशञ् च प्ररुहोद ह ॥३१॥
 ततो भीमम् महाराजम् भार्या वचनम् अब्रवीत् ।
 दमयन्ती तव सुता भर्तारम् अनुशोचति ॥३२॥
 अपकृष्य च लज्जां सा स्वयम् उक्तवती नृप ।
 प्रयतन्तु तव प्रेष्ठ्याः पुण्यक्षोकस्य मार्गयो ॥३३॥
 तथा प्रदेशितो राजा ब्राह्मणान् वशवर्तिनः ।

29. monem dixit: ॥ Me si cupis viventem, mater! veritatem dico tibi, ।
 30. in virorum - herois etiam illius, Nali, adductione operam loca. ॥ A
 31. Damayantiā sic compellata vero illa regina, valde-afflicta, । lacrymis
 32. obducta, rex! non responsum quodquam dixit. ॥ Tali-statu affectam
 33. vero eam videns omne gynaeceum tunc, । heu! - heu! - clamans maxime
 34. fuit, valdeque fleuit. ॥ Deinde Bhimo magno-regi uxor sermonem di-
 35. xit: । Damayantia tua filia conjugem dolet, ॥ exutoque pudore, ea ipsa
 36. fata est, rex! । « Operam locanto tui servi in Punyaslôci quaestione. » ॥
 37. Ab illâ incitatus rex Brâhmanos voluntatem - agentes । misit plagas

प्रास्थापयद् दिशः सर्वा यतधन् नलमार्गणे ॥ ३४ ॥
 ततो विदर्भाधिपतेर् नियोगाद् ब्राह्मणास् तदा ।
 दमयन्तीम् अथो सृत्वा प्रस्थिताः स्मे त् अथा ब्रुवन् ॥ ३५ ॥
 अथ तान् अत्रवीद् भैमी सर्वराष्ट्रिष् इदं वचः ।
 ब्रूयास्त जनसंसत्सु तत्र तत्र पुनः पुनः ॥ ३६ ॥
 वा मु तद् किलव च्छिन्वा वस्त्रार्धम् प्रस्थितो मम ।
 उत्सृज्य विपिने सुप्ताम् अनुरक्ताम् प्रियाम् प्रिय ॥ ३७ ॥
 सा वै यथा समादिष्टा तथा स्ते वत्प्रतीक्षिणी ।
 दक्ष्यमाना भृशम् बाला वस्त्रार्धिना पि संवृता ॥ ३८ ॥
 तस्या रुदत्याः सततन् तेन शोकेन पार्थिव ।
 प्रसादङ् कुरु वै वीर प्रतिवाक्यं वदस्व च ॥ ३९ ॥

-
35. omnes versūs: « Operam locate in Nali quaestione! » ॥ Deinde Vidar-
 bhorum-regnatoris jussu Brāhmani tunc । Damayantiam etiam ag-
 36. gressi, « proficiscentes sumus, » sic tunc dixerunt. ॥ Tum illis dixit
 Bhaimia: In omnibus-regnis hunc sermonem । dicatis in hominum-
 37. coetibus ubique iterum iterum: ॥ Quone tu, lusor! abscisso vestis-
 dimidio profectus es meo, । relictā in sylvā dormiente, deditā, amatā,
 38. o amate? ॥ Illa sane sicut jussa ita sedet te-exspectans, । iusta valde
 39. femina, vestis-dimidio quoque induta: ॥ Illi flenti semper ob hunc
 moerorem, rex! । benevolentiam praesta, heros! responsam dicque. — ॥

एवम् अन्यच्च च वक्तव्यञ्च कृपाञ्च कुर्याद् यथा मयि ।
 वायुना धूयमानो हि वनञ् दहति पावकः ॥ ४० ॥
 भर्तव्या रक्षणीया च पत्नी हि पतिना सदा ।
 तन् नष्टम् उभयञ्च कस्माद् धर्मज्ञस्य सतस् तव ॥ ४१ ॥
 ख्यातः प्राप्तः कुलीनिष् च सानुक्रोशो भवान् सदा ।
 संवृत्तो निरनुक्रोशः शङ्के मद्भाग्यसङ्ख्यात् ॥ ४२ ॥
 तत् कुरुष्व नरव्याघ्र दयाम् मयि नरेश्वर ।
 आनृशंस्यम् परो धर्मस् त्वत्त एव मया श्रुतम् ॥ ४३ ॥
 एवम् ब्रुवाणान् यदि वः प्रतिब्रूयाद् धि कश्चन ।
 स नलः सर्वथा ज्ञेयः कश्चिद् वा सौ क्व च वर्तते ॥ ४४ ॥

-
40. Hoc aliudque est dicendum, misericordiam impertiatur ut mihi, I
 41. a vento agitatus enim sylvam comburit ignis. — II Sustentanda est
 tuendaque conjux enim a conjuge semper; I hoc perditum utrum-
 42. que cur, officiorum-gnarus qui es, tibi? II Appellatus sapiens nobi-
 lisque et misericors tu semper, I factus es expertus-misericordiae;
 43. suspicor, ob meae - fortunae - occasum; II ideo impertire, homi-
 num-princeps! misericordiam mihi, hominum-dominel I «Benigni-
 44. tas est summum officium» e te sic a me est auditum. — II Sic dicenti-
 bus si vobis respondeat quispiam, I is Nalus, omnino cognoscen-
 45. dus, et quis iste, et ubi versetur. II Quique, hoc sermone audito,

यम् चै वं वचनं श्रुत्वा ब्रूयात् प्रतिवचो नरः ।
 तद् आदाय वचस् तस्य ममा "वेद्यन् द्विजोत्तमाः ॥ ४५ ॥
 यथा च वो न जानीयाद् ब्रुवतो मम शासनात् ।
 पुनरु आगमनेज् चै व तथा कार्यम् अतन्द्रितैः ॥ ४६ ॥
 यद्विवा सौ समृद्धः स्याद् यद्विवा प्य् अधनो भवेत् ।
 यद्विवा प्य् अर्थकामः स्याज् ज्ञेयन् तस्य चिकीर्षितम् ॥ ४७ ॥
 एवम् उक्तास् त् अगच्छंस् ते ब्राह्मणाः सर्वतो दिशः ।
 नलम् मृगयितुं राजंस् तदा व्यसनिनन् तथा ॥ ४८ ॥
 ते पुराणि सराट्प्राणि ग्रामान् घोषांस् तथा "श्रमान् ।
 अन्वेषन्तो नलं राजन् ना धिजग्मुर द्विजातयः ॥ ४९ ॥

-
- dicat responsum vir, । iste, postquam perceptus erit, sermo ejus
 46. mihi annuntiandus, Bráhmānorum-excellentissimi! ॥ Utque vos non
 cognoscat dicentes meo jussu, । rursus aditioque etiam (*ut sit*), sic
 47. faciendum a non-cunctantibus. ॥ Utrum ille opulentus sit, an pau-
 per sit, । an divitiarum-cupidus sit, cognoscendum *est* ejus propo-
 48. situm. ॥ Sic compellati vero iverunt Bráhmāni quoquoersus in
 49. plagas, । Nalum quaesitum, rex! tunc aerumnosum, ita. ॥ Ii op-
 pida cum-regnis, vicos, pastorales sedes, ita anachoretarum sedes ।
 50. perquirentes, Nalum, rex! non adierunt Bráhmāni. ॥ Illumque

तच् च वाक्यन् तथा सर्वे तत्र तत्र विशाम् पते ।

श्रावयाच्चक्रिरे विप्रा दमयत्या यथे रितम् ॥ ५० ॥

॥ इति नलोपाख्याने सप्तदशः सर्गः ॥ १७ ॥

~~~~~

वृहदश्व उवाच

अथ दीर्घस्य कालस्य पर्णादो नाम वै द्विजः ।

प्रत्येत्य नगरम् भैमीम् इदं वचनम् अब्रवीत् ॥ १ ॥

नैषधम् मृगयानेन दमयन्ति मया नलम् ।

अयोध्यान् नगरीङ् गत्वा भाङ्गासुरिरुपस्थितः ॥ २ ॥

श्रावितश्रु च मया वाक्यन् त्वदीयं स महामते ।

*sermonem ita cuncti ubique, Visorum domine! I audiendum curarunt
Brâhmani, a Damayantiâ sicut emissus. II*

~~~~~

LIBER DUODEVICESIMUS.

Vrihadasvus dixit:

1. At post longum tempus Parnâdus nomine Brâhmanus, I postquam re-
2. dierat in urbem, Bhaimiae hunc sermonem dixit: II Naischadhum
quaerente, Damayantiâ! a me, Nalum, I in Ayodhyam urbem pro-
3. secto, Bhângâsuris aditus, II audiens factusque a me sermonem tuum

ऋतुपर्णी महाभागो यथोक्तं वरवर्णिनि ॥ ३ ॥
 तच्च कृत्वा नाब्रवीत् किञ्चिद् ऋतुपर्णी नराधिपः ।
 न च पारिषदः कश्चिद् भाष्यमाणो मया सकृत् ॥ ४ ॥
 अनुज्ञातन् तु मां राजा विज्ञाने कश्चिद् अब्रवीत् ।
 ऋतुपर्णस्य पुरुषो वाहुको नाम नामतः ॥ ५ ॥
 सूतस् तस्य नरेन्द्रस्य विद्वपो ह्रस्वबाहुकः ।
 शीघ्रयानेषु कुशलो मिष्टकर्ता च भोजने ॥ ६ ॥
 स विनिश्चयस्य बद्धशो रुदित्वा च पुनः पुनः ।
 कुशलञ्चैव माम् पृष्ट्वा पश्चाद् इदम् अभाषत ॥ ७ ॥
 वैषम्यम् अपि सम्प्राप्ता गोपायन्ति कुलस्त्रियः ।
 आत्मानम् आत्मना सत्यो जितस्वर्गा न संशयः ॥ ८ ॥

-
- is, magna-mente praedita! | Rituparnus magnā-fortunā praeditus, si-
 4. cut dictus, eximia! || Hoc audito, non dixit quidquam Rituparnus ho-
 minum-regnator, | neque e coetu quisquam, compellatus a me non
 5. semel. || Dimissum vero me a rege, in experte-hominum loco quidam
 6. allocutus est, | Rituparni homo, Vāhucus nempe nomine, || auriga
 illius hominum-regnatoris, deformis, brevibus-brachiis, | velocium-
 7. cursuum peritus, suave-paransque in cibo. || Iste, postquam suspira-
 verat multum, fleveratque iterum iterum, | salutemque etiam me
 8. postquam interrogaverat, deinde hoc dixit: || In miseriam quoque
 profectae custodiunt generosae-feminae | se per se, bonae, victum-

रहिता भर्तृभिश्च वै न क्रुध्यन्ति कदाचन ।
 प्राणांश्च चारित्र्यवचान् धारयन्ति वरस्त्रियः ॥ ९ ॥
 विषमस्येन मूढेन परिश्रष्टसुखेन च ।
 यत् सा तेन परित्यक्ता तत्र न क्रोडुम् अर्हति ॥ १० ॥
 प्राणयात्राम् परिप्रेक्षोः शकुनैर् कृतवाससः ।
 आधिभिर् दक्ष्यमानस्य श्यामा न क्रोडुम् अर्हति ॥ ११ ॥
 सत्कृता सत्कृता वा पि पतिन् दृष्ट्वा तथागतम् ।
 श्रष्टराज्यं श्रिया कीनङ् क्षुधितं व्यसनाद्भुतम् ॥ १२ ॥
 तस्य तद् वचनं श्रुत्वा वरितो ऽहम् इहा गतः ।
 श्रुत्वा प्रमाणम् भवती राज्ञश्च वै न निविद्य ॥ १३ ॥
 एतच्च कृत्वा श्रुपूर्णाक्षी पर्णादस्य विशाम् पते ।

9. *coelum habentes*, non dubium; ॥ *desertae a conjugibusque etiam non*
irascuntur unquam, ॥ *vitam virtutis-loricā instructam agunt eximiae-*
 10. *feminae*. ॥ *Aerumnoso, stulto, lapsum-gaudium habenteque*, ॥ *quod*
 11. *illa ab illo relictā, idcirco ne irasci velit*. ॥ *Vitae-victum desideranti,*
ab avibus-icaptam-vestem habenti ॥ *sollicitudinibus-usto nigra ne*
 12. *irasci velit*, ॥ *bene-tractata, non-bene-tractatave, conjugem videns*
sic-aggressum, ॥ *lapsum-regnum habentem, felicitate orbatum, fame-*
 13. *licum, calamitate-affectum*. — ॥ *Hujus hoc sermone audito, festi-*
nans ego huc aggressus. ॥ *Auditā re arbitrium tu es, regi vero me-*
 14. *mora*. — ॥ *Hoc postquam audierat, lacrymarum-plenis-oculis, e*

दमयन्ती रक्षो ऽभ्येत्य मातरम् प्रत्यभाषत ॥ १४ ॥
 अयम् अर्थो न संवेद्यो भीमो मातः कथञ्चन ।
 तत्सन्निधौ नियोक्ष्ये ऽहं सुदेवन् द्विजसत्तमम् ॥ १५ ॥
 यथा न नृपतिरू भीमः प्रतिपद्येत मे मतिम् ।
 तथा त्वया प्रयत्नव्यम् मम चेत् प्रियम् इच्छसि ॥ १६ ॥
 यथा चाऽहं समानीता सुदेवेनाऽशु बान्धवान् ।
 तेनैव मङ्गलेनाऽशु सुदेवो यातु माचिरम् ॥ १७ ॥
 समानितुन् नलम् मातरू अयोध्यान् नगरीम् इतः ।
 विश्रान्तन् तु ततः पश्चात् पर्णादन् द्विजसत्तमम् ॥ १८ ॥
 अर्चयामास वैदर्भी धनेना तीव्र भाविनी ।
 नले चेद्वा गते विप्र भूयो दास्याम्य् अहं वसु ॥ १९ ॥

-
- Parnâdo, Visorum domine! I Damayantia clam aggressa matrem allo-
 15. cuta est: II Haec res non memoranda Bhîmo, mater! ullo modo; I in
 16. tuâ praesentiâ instruat ego Sudêvum, Brâhmanorum-optimum; II ut
 non regnator Bhîmus comperiat meum consilium, I-sic tibi nitendum,
 17. mihi si gratum cupis. II Sicutque ego adducta a Sudêvo cito ad pro-
 18. pinquos, I eâdem sane fortunâ cito Sudêvus ito sine morâ, II adductum
 Nalum, mater! in Ayodhyam urbem hinc. I Requietum vero postea
 19. Parnâdum, Brâhmanorum-optimum II coluit Vaidarbhiâ divitiis valde,
 egregia: I «Nalo vero huc aggresso, Brâhmane! plus-dabo ego di-

तथा हि मे वदुः कृतं यथा ना 'न्यः करिष्यति ।
यद् भर्त्रा 'हं समेष्यामि शीघ्रम् एव द्विजोत्तम ॥ २० ॥
एवम् उक्तो ऽर्चयित्वा ताम् आशीर्विदैः समङ्गलैः ।
गृहान् उपययौ चा 'पि कृतार्थः सुमहामनाः ॥ २१ ॥
ततः सुदेवम् आभाष्य दमयन्ती युधिष्ठिर ।
अब्रवीत् सन्निधौ मातुर दुःखशोकसमन्विता ॥ २२ ॥
गत्वा सुदेव नगरीम् अयोध्यावासिनन् नृपम् ।
ऋतुपर्णं वचो ब्रूहि सम्पतन् इव कामगः ॥ २३ ॥
आस्थास्यति पुनर्र भैमी दमयन्ती स्वयंवरम् ।
तत्र गच्छन्ति राजानो राजपुत्राश्च च सर्वशः ॥ २४ ॥
तथा च गणितः कालः शोभूते स भविष्यति ।

-
20. vitiarum. ॥ A te enim mihi multum factum, sicut non alius faciet, ॥
quod cum conjuge ego congregiar cito nempe, Brâhmanorum-excel-
21. lentissime!» ॥ Sic compellatus, postquam coluerat eam benedictioni-
bus felicibus, ॥ domicilia adiit, factâ-re, permagnâ-mente *praeditus*. ॥
22. Deinde Sudêvum alloquens Damayantia, Yudhishtire! ॥ dixit in
23. praesentiâ matris, dolore-et moerore affecta: ॥ Profectus, Sudêve!
in urbem, Ayôdhyam-habitanti regnatori ॥ Rituparno sermonem dic,
24. congregiendus veluti ad arbitrium-iens: ॥ «Parabit iterum Bhaimia
Damayantia conjugis electionem; ॥ illuc eunt reges regum-filii-que
25. omnino. ॥ Sicque computatum est tempus: crastino *die*-facto, ea

यदि सम्भावनीयस् ते गच्छ शीघ्रम् अरिन्दम ॥ २५ ॥

सूर्योदये द्वितीयं सा भर्तारं वरयिष्यति ।

न हि स ज्ञायते वीरो नलो जीवति वा न वा ॥ २६ ॥

एवन् तथा यथोक्तो वै गत्वा राजानम् अब्रवीत् ।

ऋतुपर्णम् महाराज सुदेवो ब्राह्मणास् तदा ॥ २७ ॥

॥ इति नलोपाख्याने अष्टादशः सर्गः ॥ १८ ॥

वृहदश्व उवाच

श्रुत्वा वचः सुदेवस्य ऋतुपर्णी नराधिपः ।

साल्वयन् श्लक्ष्णाया वाचा वाहुकम् प्रत्यभाषत ॥ १ ॥

26. erit. । Si adeunda tibi, i cito, hostis-domitor! ॥ Solis-ortu secundum illa conjugem eliget; । non enim ille noscitur heros Nalus, vi-

27. vatne, necne.» ॥ Sic, ab illa sicut jussus, profectus regi dixit । Rituparno, magne-rex! Sudēvus Brāhmanus tunc. ॥

LIBER UNDEVICESIMUS.

Vrihadasvus dixit:

1. Postquam audierat sermonem Sudēvi Rituparnus hominum-regna-

2. tor, । blandiens suavi voce Vāhuco dixit: ॥ Vidarbham ire cupio,

विदर्भां यातुम् इच्छामि दमयत्याः स्वयंवरम् ।
 एकाङ्गा ह्यतश्चक्ष मन्यसे यदि वाङ्मक ॥ २ ॥
 एवम् उक्तस्य कौन्तेय तेन राज्ञा नलस्य ह ।
 व्यदीर्यत मनो दुःखात् प्रदध्यौ च महामनाः ॥ ३ ॥
 दमयन्ती वदेद् एतत् कुर्याद् दुःखेन मोहिता ।
 अस्मदर्थे भवेद् वा यम् उपायश्च चिन्तितो महान् ॥ ४ ॥
 नृशंसं वत वैदर्भी कर्तुकामा तपस्विनी ।
 मया क्षुब्धेण निकृता कृपणा पापवृद्धिना ॥ ५ ॥
 स्त्रीस्वभावश्च चलो लोके मम दोषश्च च दारुणः ।
 स्याद् एवम् अपि कुर्यात् सा विवासाद् गतसौख्यदा ॥ ६ ॥
 मम शोकेन संविग्ना निराश्यात् तनुमध्यमा ।

-
- ad Damayantiae conjugis electionem, l uno-die, equorum-scientiae-
 3. gnare! si putas, Vâluce! ॥ Sic compellati, Cauntêye! ab illo rege
 4. Nali l laceratum est cor moerore, cogitavitque magnanimus: ॥ «Dama-
 yantia dicat hoc, faciat dolore conturbata? l Meâ-causâ sitve hic dolus
 5. excogitatus magnus? ॥ Improbum, prob! Vaidarbhia faciendi-cupida
 6. est pia, l a me vili offensa, miseranda, pravâ-mente praedita? ॥ Femi-
 narum-indoles mobilis est in mundo, meum vitiumque horrendum. l
 7. Sit, ita quoque ut faciat illa exsilio expers-amicitiae, ॥ meo moe-
 rore perturbata, desperatione, tenui-medio praedita. — l Non sic ea

नै 'वं सा कर्हिचित् कुर्यात् सापत्या च विशेषतः ॥ ७ ॥
 सत्यं यद् अत्रा 'सत्यं वा गत्वा वेत्स्यामि निश्चयम् ।
 ऋतुपर्णस्य वै कामम् आत्मार्थञ् च करोम्य् अहम् ॥ ८ ॥
 इति निश्चित्य मनसा वाङ्मको दीनमानसः ।
 कृताञ्जलिर् उवाचे 'दम् ऋतुपर्णान् नराधिपम् ॥ ९ ॥
 प्रतिजानामि ते वाक्यञ् गमिष्यामि नराधिप ।
 एकाङ्का पुरुषव्याघ्र विदर्भनगरीन् नृप ॥ १० ॥
 ततः परीक्षाम् अश्वानाञ् चक्रे राजन् स वाङ्मकः ।
 अश्वशालाम् उपागम्य भाङ्गासुरिनृपाज्ञया ॥ ११ ॥
 स त्वर्यमाणो वङ्गश ऋतुपर्णेन वाङ्मकः ।
 अश्वान् जिज्ञासमानो वै विचार्य च पुनः पुनः ॥ १२ ॥

-
8. unquam faciat, cum-prole *quae est* etiam praesertim! — ॥ Verum quod in hoc, non-verumve, profectus cognoscam dijudicationem; ।
 9. Rituparni optatum meâ-causâque facio ego.» ॥ Sic postquam constituerat mente Vâhucus miserâ-mente, । implicitis manibus dixit hoc Rituparno hominum-regnatori: ॥ «Satisfacio tuo sermoui; ibo, hominum-regnator! । uno-die, hominum-princeps! Vidarbha-nagarim,
 11. rex! ॥ «Deinde inspectionem equorum fecit, rex! ille Vâhucus, । equorum-stabulum aggressus, Bhângâsuris-regis-jussu. ॥ Ille incitatus multum a Rituparno Vâhucus, । equos cognoscere cupiens postquam

अध्यगच्छत् कृशान् अश्वान् समर्थान् अधनि क्षमान् ।
 तेजोबलसमायुक्तान् कुलशीलसमन्वितान् ॥ १३ ॥
 वर्जिताल् लक्षणैर् हीनैः पृथुप्रोथान् महाह्रून् ।
 शुद्धान् दशभिर् आवर्तैः सिन्धुजान् वातरंहसः ॥ १४ ॥
 दृष्ट्वा तान् अब्रवीद् राजा किञ्चित् कोपसमन्वितः ।
 किम् इदम् प्रार्थितञ् कर्तुम् प्रलब्धव्या न ते वयम् ॥ १५ ॥
 कथम् अल्पबलप्राणा वक्ष्यन्ती मे ह्या मम ।
 महदधानम् अपि च गन्तव्यञ् कथम् ईदृशैः ॥ १६ ॥

वाहुक उवाच

एको ललाटे द्वौ मूर्ध्नि द्वौ द्वौ पार्श्वोपपार्श्वयोः ।
 द्वौ द्वौ वक्षसि विज्ञेयौ प्रयाणे चै क एव तु ॥ १७ ॥

-
13. *perpenderatque iterum iterum, ॥ adiit macros equos, idoneos, in vi-*
 14. *potentes, ॥ vi-et potestate-coniunctos, genere et virtute-praeditos, ॥ li-*
beros a notis malis, ingentibus-nasis, magnis-maxillis, ॥ puros a decem
 15. *notis malis, in Sindhue-natos, sicut ventus-veloces. ॥ Tuitus hos, dixit*
rex paululum irā-affectus: ॥ Quid hoc petatum est facere? Decipiendi
 16. *non tibi nos. ॥ Quomodo parvum-roboris-et halitus habentes vehent*
hi equi mei? ॥ magnam-viam etiamque eundum est quomodo a talibus?

Vāhucus dixit:

17. *Una in fronte, duae in capite, duae et duae in latere-et opposito la-*
tere, ॥ duae et duae in pectore cognoscendae, in tergoque una sic

एते ह्या गमिष्यन्ति विदर्भान् ना त्र संशयः ।

यान् अन्यान् मन्यसे राजन् ब्रूहि तान् योजयामि ते ॥ १८ ॥

ऋतुपर्णा उवाच

त्वम् एव ह्यतत्त्वज्ञः कुशलो ह्यसि वाङ्मनः ।

यान् मन्यसे समर्थांस् त्वङ् क्षिप्रन् तान् एव योजय ॥ १९ ॥

वृहदश्व उवाच

ततः सदश्वांश् चतुरः कुलशीलसमन्वितान् ।

योजयामास कुशलो जवयुक्तान् रथे नलः ॥ २० ॥

ततो युक्तं रथं राजा समारोहत् त्वरान्वितः ।

ततः पर्यपतन् भूमौ जानुभिस् ते ह्योत्तमाः ॥ २१ ॥

ततो नरवरः श्रीमान् नलो राजा विशाम् पते ।

18. etiam; ॥ hi equi ibunt in Vidarbhos, non in hoc dubium. ॥ Quos alios putas, rex! dic; eos jungam tibi. ॥

Rituparnus dixit:

19. Tu ipse equorum-scientiae-gnarus, peritus es, Vāhuce! ॥ Quos putas idoneos tu, cito eos ipsos junge. ॥

Vrihadasvus dixit:

20. Deinde bonos-equos quatuor, genere-et virtute-praeditos, ॥ junxit

21. peritus velocitati-junctos currui Nalus. ॥ Deinde junctum currum

rex ascendit festinatione-affectus, ॥ tum ceciderunt humi genibus illi

22. equorum-excellentissimi. ॥ Deinde virorum-optimus, felix Nalus

सात्वयामास तान् अश्वांसु तेजोबलसमन्वितान् ॥ २२ ॥
 रश्मिभिश्च च समुद्यम्य नलो यातुम् इयेष सः ।
 सूतम् आरोप्य वार्क्ष्यञ् जवम् आस्थाय वै परम् ॥ २३ ॥
 ते नोद्यमाना विधिवद् वाङ्मकेन ह्योत्तमाः ।
 समुत्पेतुर अथा "काशं रथिनम् मोहयन् इव ॥ २४ ॥
 तथा तु दृष्ट्वा तान् अश्वान् वहतो वातरंहसः ।
 अयोध्याधिपतिः श्रीमान् विस्मयम् परमं ययौ ॥ २५ ॥
 रथघोषन् तु तं श्रुत्वा ह्यसङ्गरुणाञ् च तत् ।
 वार्क्ष्यश्च चिन्तयामास वाङ्मकस्य ह्यज्ञताम् ॥ २६ ॥
 किन् नु स्यान् मातलिर् अयन् देवराजस्य सारथिः ।
 तथा तल्लक्षणां वीरि वाङ्मके दृश्यते महत् ॥ २७ ॥

- rex, Visorum domine! I blanditus est illis equis vi et potestate-prae-
- 23. ditis. II Habenisque postquam cohibuerat Nalus, ire cupivit is, I au-
- rigam postquam ascendere fecerat Várschnêyum, velocitatem efficiens
- 24. eximiam. II Illi incitati ad normam a Vâhuco equorum-excellentis-
- 25. simi I exsiluerunt tum in aërem, aurigam conturbantes quasi. II Sic
- vero tuitus illos equos vehentes, ut ventum-veloces, I Ayôdhyae-
- 26. regnator felix admirationem summam adiit. II Currus-strepitumque
- illum postquam perceperat, equorum rectionemque illam, I Vársbnêyus
- 27. reputavit Vâhuci equorum-scientiam: II «Anne sit Mátalis hic, Deo-
- rum-regis auriga? I sic illius-nota in heroë Vâhuco cernitur magna. II

शालिहोत्रो ऽथ किन् नु स्याद् ध्यानाद् कुलतत्त्ववित् ।
 मानुष्यं समनुप्राप्तो वपुः परमशोभनम् ॥ २८ ॥
 उताहोस्विद् भवेद् राजा नलः परपुरञ्जयः ।
 सो ऽयन् नृपतिर् आयात इत्य् एव समचित्तयत् ॥ २९ ॥
 अथवा यान् नलो वेद विद्यान् ताम् एव वाहुकः ।
 तुल्यं हि लक्षये ज्ञानं वाहुकस्य नलस्य च ॥ ३० ॥
 अपि चे दं वयस् तुल्यं वाहुकस्य नलस्य च ।
 ना यन् नलो महावीर्यस् तद्विद्यश् च भविष्यति ॥ ३१ ॥
 प्रच्छन्ना हि महात्मानश् चरन्ति पृथिवीम् इमाम् ।
 दैवेन विधिना युक्ताः प्रच्छन्नाश् चा पि द्रुपतः ॥ ३२ ॥
 भवेन् न मतिभेदो मे गात्रवैद्व्यताम् प्रति ।

-
28. Sâlihôtrus anne sit equorum generis-*et* naturae-gnarus, | humanum
 29. nactus corpus eximie-pulchrum? || An sit rex Nalus hostium-urbis-
 expugnator, | is ille hominum-dominus aggressus? » Sic nempe cogi-
 30. tavit; || «An, quam Nalus scit scientiam, eam etiam Vâhucus; |
 31. aequalem enim conspicio notitiam Vâhuci Nalique; || etiamque haec
 aetas aequalis Vâhuci Nalique. — | Si non hic Nalus magnâ-forti-
 32. tudine, ejus-scientiam *habens* tamen erit; || occulti enim magnanimi
 peragant terram hanc, | divinae sorti juncti, occultique etiam for-
 33. mâ. || Sit non opinionis-discrimen mihi? Corporis deformitatem circa |

प्रमाणात् परिहीनस् तु भवेद् इति मतिर् मम ॥ ३३ ॥

वयः प्रमाणान् तत् तुल्यं द्वयेण तु विपर्ययः ।

नलं सर्वगुणैर् युक्तम् मन्ये वाङ्मयम् अन्तर् ॥ ३४ ॥

एवं विचार्य बद्धशो वार्त्तिः पर्यचित्तयत् ।

हृदयेन महाराज पुण्यश्लोकस्य सारथिः ॥ ३५ ॥

ऋतुपर्णस् तु राजेन्द्रो वाङ्मयस्य ह्यज्ञताम् ।

चित्तयन् मुमुदे राजा सहवार्त्तिः सारथिः ॥ ३६ ॥

ऐकाग्र्यञ् च यथोत्साहं ह्यसङ्ग्रहणे च तत् ।

परं यत्नञ् च सम्प्रेक्ष्य पराम् मुदम् अवाप ह ॥ ३७ ॥

॥ इति नलोपाख्यानि नवदशः सर्गः ॥ ११ ॥

~~~~~

34. documento est privatus vero; sit, ita opinio mea. ॥ Aetas est documentum; ea aequalis; forma vero repugnantia. ॥ Nalun omnibus-

35. virtutibus junctum puto Vāhucum denique. ॥ Sic, considerando multum, Vārschnēyus cogitavit ॥ corde, magne-rex! Punyaslōci auriga. ॥

36. Rituparnus quoque regum-princeps, Vāhuci equorum-scientiam ॥

37. reputans, gavisus est rex, cum Vārschnēyo - aurigā. ॥ Attentionemque secundum-potestatem in equorum-rectione nempe illam, ॥

summum studiumque tuitus, summum-gaudium adeptus est. ॥

~~~~~

वृहदश्व उवाच

स नदीः पर्वतांश्च वै व वनानि च सरांसि च ।

अचिरेणा तिक्काम विचरः किं चरन् इव ॥ १ ॥

तथा प्रयाति तु रथे तदा भाङ्गासुरिर नृपः ।

उत्तरीयम् अधो ऽपश्यद् भ्रष्टम् परपुरञ्जयः ॥ २ ॥

ततः स त्वरमाणस् तु पटे निपतिते तदा ।

ग्रहिष्यामीति तं राजा नलम् आह महामनाः ॥ ३ ॥

निगृह्णीष्व महाबुद्धे हयान् एतान् महाजवान् ।

वार्त्तियो यावद् एनम् मे पटम् आनयताम् इह ॥ ४ ॥

नलस् तम् प्रत्युवाचा धृष्टः पटस् तव ।

योजनं समतिक्रातो ना कर्तुं शक्यते पुनः ॥ ५ ॥

LIBER VICESIMUS.

Vribādasvus dixit:

1. Ille amnes montesque etiam, sylvasque lacusque. I. brevi praeteriit,
2. avis in aëre vadens veluti. ॥ Sic progressoque curro tunc, Bhāngāsuri-
ris rex I. vestem superiorem deorsum vidit lapsam, hostium-urbis-ex-
3. pugnator. ॥ Deinde ille festinans vero, veste delapsa tunc, I. «tollam,»
4. sic illi rex Nalo dixit magnanimus; ॥ «retine, magnā-mente praedite!
equos hos magnā-velocitate, I Vārshnēyus dum hanc meam vestem appor-
5. tat huc.» ॥ Nalus illi respondit tum: Procul lapsa vestis tua, I Yōdscha-

एवम् उक्तो नलेनाथ तदा भङ्गासुरिर् नृपः ।
 आससाद् वने राजन् फलवन्तं विभीतकम् ॥ ६ ॥
 तन् दृष्ट्वा वाहुकं राजा त्वरमाणो ऽभ्यभाषत ।
 ममापि सूत पश्य त्वं सङ्ख्यानि परमम् बलम् ॥ ७ ॥
 सर्वः सर्वन् न जानाति सर्वज्ञो नास्ति कश्चन ।
 नैकत्र परिणिष्ठास्ति ज्ञानस्य पुरुषे वाचित् ॥ ८ ॥
 वृक्षे ऽस्मिन् यानि पर्णानि फलान्यपि च वाहुको ।
 पतितानि च यान्यत्र तत्रैकम् अधिकं शतम् ॥ ९ ॥
 एकम् अत्राधिकम् पत्रम् फलम् एकञ्च वाहुक ।
 पञ्च कोट्योऽथ पत्राणान् द्वयोरपि च शाखयोः ॥ १० ॥
 प्रचिनुक्ष्यस्य शाखि द्वे याष् चान्यः प्रशाखिकाः ।

-
6. *no transita non afferri potest rursus.* ॥ Sic compellatus a Nalo tunc Bhāngāsuris regnator । accessit in sylvā, rex! fructibus praeditum ad
 7. *vibhltacum.* ॥ Eum tuitus, Vāhucum rex festinans allocutus est: । Meam
 8. *quoque, auriga! vide tu in numeratione eximiam vim.* ॥ Omnis omne non intelligit, omnia-sciens non est quisquam; । non in uno sedes est
 9. *scientiae homine unquam.* ॥ In arbore hac quae folia, fructus etiam-
 10. *que, Vāhuce!* । lapsaque quae hic, ibi unum super centum. ॥ Unum ibi super folium, fructus unusque, Vāhuce! । Quinque cōtes vero fo-
 11. *liorum in duobus etiamque ramis.* ॥ Collige ejus ramos duos, et qui

आभ्याम् फलसंरुद्धे द्वे पञ्चोने शतम् एव च ॥ ११ ॥
 ततो रथम् अवस्थाप्य राजानं वाहुको ऽब्रवीत् ।
 परोक्षम् इव मे राजन् कृत्यसे शत्रुकर्षणा ॥ १२ ॥
 प्रत्यक्षम् एतत् कर्तास्मि शातयित्वा विभीतकम् ।
 अथा 'त्र गणिति राजन् विद्यते न परोक्षता ॥ १३ ॥
 प्रत्यक्षन् ते महाराज शातयिष्ये विभीतकम् ।
 अहं हि ना भिजानामि भवेद् एवन् न वे 'ति च ॥ १४ ॥
 सङ्ख्यास्यामि फलान्य् अस्य पश्यतस् ते जनाधिप ।
 मुहूर्तम् अपि वार्त्तयो रश्मीन् यच्छतु वाजिनाम् ॥ १५ ॥
 तम् अब्रवीन् नृपः सूतन् ना 'यद् कालो विलम्बितुम् ।
 वाहुकस् त् अब्रवीद् एनम् परं यत्नं समास्थितः ॥ १६ ॥

-
- etiam alii *intermedii*-rami, | in iis duobus fructuum-millia duo, quin-
 12. que-minus centum etiamque. — || Deinde, postquam currum reti-
 nuerat, regi Vâbucus dixit: | Invisibile quasi mihi, rex! dicis, hostium-
 13. vexator! || Visibile hoc faciam numerando *vibhîtacum*; | deinde, eo
 14. numerato, rex! existit non invisibilitas. || In conspectu tuo, magne-
 rex! numerabo *vibhîtacum*; | ego enim non scio, *utrum* sit ita, an non
 15. ita quoque. || Numerabo fructus ejus, spectante te, hominum-reg-
 nator! | Momentum modo Vârschnêyus habenas cohibeto equorum. — ||
 16. Illi dixit regnator aurigae: Non id tempus est cunctandi. | Vâbucus

प्रतीक्षस्व मुहूर्तन् त्वम् अथ वा त्वरते भवान् ।
 एष याति शिवः पन्था याहि वार्त्तयसारथिः ॥ १७ ॥
 अब्रवीद् ऋतुपर्णास् तु सान्त्वयन् कुरुनन्दन ।
 त्वम् इव यत्ना ना न्यो ऽस्ति पृथिव्याम् अपि बाहुक ॥ १८ ॥
 तत्कृते यातुम् इच्छामि विदर्भीन् हयकोविद ।
 शरणन् त्वाम् प्रपन्नो ऽस्मि न विघ्नङ् कर्तुम् अर्हसि ॥ १९ ॥
 कामञ् च ते करिष्यामि यन् मां वक्ष्यसि बाहुक ।
 विदर्भीन् यदि यात्रा द्य सूर्यन् दर्शयितासि मे ॥ २० ॥
 अथा ब्रवीद् बाहुकस् तं सङ्ख्याय च विभीतकम् ।
 ततो विदर्भीन् यास्यामि कुरुष्वै वं वचो मम ॥ २१ ॥
 अकाम इव ते राजा गणायस्वे त्प उवाच ह ।

17. vero dixit ei, summum studium aggressus: ॥ Expecta momentum tu;
 aut, festinas tu, ॥ haec it recta via, i Vārshnēyum - aurigam habens. ॥
 18. Dixit Rituparnus vero blandiens, o Curuis - proles: ॥ Tu sicut auriga
 19. non alius est in terrā quidem, Vāhuce! ॥ Tuā - causā ire cupio in Vi-
 darbhos, equorum - gnare! ॥ in - refugium ad te profectus sum, ne in-
 20. terruptionem facere velis. ॥ Libenterque tibi faciam, quod mihi di-
 ces, Vāhuce! ॥ in Vidarbhos, si, postquam venerimus hodie, solem
 21. ostendes mihi. ॥ At dixit Vāhucus illi: Postquam numeraverō nempe
 vibhitacium, ॥ tum in Vidarbhos ibo; perfice ita sermonem meum. ॥
 22. Jovitus quasi ei rex, numera, sic dixit, ॥ unum - locum nempe rami

एकदेशञ् च शाखायाः समादिष्टम् मया नघ ॥ २२ ॥
 गणायस्वा 'स्य तत्रज्ञ ततस् त्वम् प्रीतिम् आवह ।
 सो ऽवतीर्य रथात् तूर्णं शातयामास तन् द्रुमम् ॥ २३ ॥
 ततः स विस्मयाविष्टो राजानम् इदम् अब्रवीत् ।
 गणयित्वा यथोक्तानि तावत्स्य एव फलानि तु ॥ २४ ॥
 अत्यद्भुतम् इदं राजन् दृष्टवान् अस्मि ते बलम् ।
 श्रोतुम् इच्छामि तां विद्यां ययै तज् ज्ञायते नृप ॥ २५ ॥
 तम् उवाच ततो राजा त्वरितो गमने नृपः ।
 विद्ध्य अक्षरद्वयज्ञम् मां सङ्ख्याने च विशारदम् ॥ २६ ॥
 वाहुकस् तम् उवाचा ध देहि विद्याम् इमाम् मम ।
 मत्तो ऽपि चाश्चरद्वयङ् गृहाणा पुरुषर्षभ ॥ २७ ॥

-
23. monstratum a me, expers-peccatorum! ॥ numera hujus (vibhitaci),
 veritatis-gnare! inde tu gaudium adduc. ॥ Ille, postquam descenderat
 24. de curru cito, numeravit illam arborem. ॥ Deinde is, admiratione-
 captus, regi hoc dixit, ॥ postquam numeraverat: Sicut dicti, tot sane
 25. fructus etiam. ॥ Permiram hanc, rex! tuitus sum tuam vim. ॥ Audire
 26. cupio illam scientiam, quā hoc noscitur, regnator! ॥ Ei dixit tum rex
 festinans in itinere regnator: ॥ Scito talorum-scientiae-gnarum me,
 27. numerationisque peritum. ॥ Vāhucus ei dixit tum: Da scientiam hanc
 mibi, ॥ a me etiamque equorum-scientiam cape, hominum-princeps! ॥

ऋतुपर्णास् ततो राजा वाहुकङ् कार्यगौरवात् ।
 ह्यज्ञानस्य लोभाच्च तथे त् एवा ब्रवीद् वचः ॥ २८ ॥
 यथोक्तान् त्वङ् गृहाणे दम् अक्षाणां हृदयम् परम् ।
 निक्षेपो मे ऽश्च हृदये त्वयि तिष्ठति वाहुक ॥ २९ ॥
 एवम् उक्त्वा ददौ विद्याम् ऋतुपर्णा नलाय वै ।
 तस्या क्षहृदयज्ञस्य शरीरान् निःसृतः कलिः ।
 कर्कोटकविषम् तीक्ष्णम् मुखात् सततम् उद्धमन् ॥ ३० ॥
 कलिस् तस्य तदा तस्य शपायिः स विनिःसृतः ।
 स तेन कर्षितो राजा दीर्घकालम् अनात्मवान् ॥ ३१ ॥
 ततो विषविमुक्तात्मा स्वं रूपम् अकरोत् कलिः ।
 तं शत्रुम् ऐहत् कुपितो निप्रधाधिपतिरू नलः ॥ ३२ ॥

28. Rituparnus tum rex Vāhuco, propter negotii-gravitatem, l equorum-
 29. scientiae cupiditatemque, «ita,» sic nempe dixit sermonem, l sicut-
 dictum, tu cape hanc talorum scientiam eximiam, l compensatio mea
 30. equorum-scientia-in te est, Vāhuco! l Sic fatus, dedit scientiam Ri-
 tuparnus Nalo. l Hujus talorum-scientiae-gnari e corpore egressus
 est Calis, l Carcōtaci-venenum acre ex ore perpetuo evomens. l
 31. Calis hujus tum afflictī exsecrationis-ignis ille egressus est; l ille hoc
 32. attenuatus est rex longum-tempus non-sui compos. l Deinde veneno-
 solutus propriam suam formam fecit Calis; l eum exsecrari voluit ira-

तम् उवाच कलिर् भीतो वेपमानः कृताञ्जलिः ॥ ३३ ॥
 कोपं संयच्छ नृपते कीर्तिन् दास्यामि ते पराम् ॥ ३३ ॥
 इन्द्रसेनस्य जननी कुपिता मा शपत् पुरा ।
 यदा त्वया परित्यक्ता ततो ऽहम् भृशपीडितः ॥ ३४ ॥
 अवसन् त्वयि राजेन्द्र सुदुःखम् अपराजितं ।
 विषेण नागराजस्य दृश्यमानो दिवानिशम् ॥ ३५ ॥
 शरणं त्वाम् प्रपन्नो ऽस्मि शृणु चे दं वचो मम ।
 ये च त्वाम् मनुजा लोके कीर्तयिष्यन्त्य् अतन्द्रिताः ॥ ३६ ॥
 मत्प्रसूतम् भयन् तेषान् न कदाचिद् भविष्यति ।
 भयार्तं शरणं यातं यदि मान् त्वन् न शस्यसे ॥ ३७ ॥
 एवम् उक्तो नलो राजा न्ययच्छत् कोपम् आत्मनः ।

-
33. tus Nischadhorum-regnator Nalus. ॥ Isti dixit Calis, timidus, tremens, implicitis manibus: । Iram cohibe, hominum-domine! gloriam
 34. dabo tibi eximiam. ॥ Indrasêni genitrix irata me exsecrata est antea, ।
 35. quando a te deserta; ex hoc tempore ego valde-afflictus. ॥ habitavi in
 te, hominum-princeps! perdolorose, invicte! । Veueno serpentum-
 36. regis ustus die-et nocte. ॥ In refugium ad te profectus sum, audi hunc
 sermonem meum: । quicumque te homines in mundo celebrabunt non-
 37. negligentes, ॥ e me-progenitus timor his non unquam erit, । timore-
 38. afflictum, in refugium profectum, si me tu non exsecraberis. ॥ Sic

ततो भीतः कलिः क्षिप्रम् प्रविवेश विभीतकम् ॥ ३८ ॥
 कलिस् त्व अन्यैस् तदा दृश्यः कथयन् निषधेन वै ।
 ततो गतञ्ज्वरो राजा निषधः परवीरका ॥ ३९ ॥
 सम्प्रणष्टे कलौ राजन् सङ्ख्याय च फलान्य् उत ।
 मुदा परमया युक्तस् तेजसा ध परेण च ॥ ४० ॥
 रथम् आरुह्य तेजस्वी प्रययौ जवनैर् ह्यैः ।
 विभीतकम् चा प्रशस्तः संवृत्तः कलिसंश्रयात् ॥ ४१ ॥
 ह्योत्ततान् उत्पततो द्विजान् इव पुनः पुनः ।
 नलः सन्नोदयामास प्रहृष्टेना त्तरात्मना ॥ ४२ ॥
 विदर्भीभिमुखो राजा प्रययौ स महायशाः ।
 नले तु समतिक्रान्ति कलिर् अप्य् अगमद् गृहम् ॥ ४३ ॥

- compellatus Nalus rex, oppressit iram suam; | deinde timidus Calis cito
 39. intravit *viḥṛitacum*. || Calis verò aliis tunc invisibilis erat loquens cum
 Naischadho. | Deinde remotam-difficultatem *habens* rex Naischadhus
 40. hostium-heroum-occisor, || postquam evanuerat Calis, rex! numera-
 41. tisque fructibus, | gaudio eximio junctus, splendore eximioque, || cur-
 rum postquam ascenderat splendidus, processit velocibus equis. | *Vi-*
 42. *ḥṛitacus* vero infamis factus ob Calis-accessum. || Equorum-excel-
 lentissimos, evolantes aves veluti iterum iterum, | Nalus impulit laeto
 43. animo. || Ad Vidharbos-converso-ore rex processit ille magnâ-glo-
 44. riâ; | Naloque progressu, Calis quoque ivit domum. || Deinde re-

ततो गतञ्ज्वरो राजा नलो ऽभूत् पृथिवीपतिः ।

विमुक्तः कलिना राजन् द्वयमात्रवियोजितः ॥ ४४ ॥

॥ इति नलोपाख्याने विंशतितमः सर्गः ॥ २० ॥

~~~~~

वृहदश्व उवाच

ततो विदर्भान् सम्प्राप्तं सायाङ्गे सत्यविक्रमम् ।

ऋतुपर्णञ् जना राज्ञि भीमाय प्रत्यवेदयन् ॥ १ ॥

स भीमवचनाद् राजा कुण्डिनम् प्राविशत् पुरम् ।

नादयन् रथघोषेण सर्वाः सविदिशो दिशः ॥ २ ॥

ततस् तं रथनिर्घोषन् नलाश्वात् तत्र शुश्रुवुः ।

motam-difficultatem-habens Nalus erat terrae-dominus, | solutus
Cale, rex, a formā solum-disjunctus. ||

~~~~~

LIBER VICESIMUS PRIMUS.

Vrihadasvus dixit:

1. Deinde in Vidarbhos profectum, vespere, verā-vi | Rituparnum, ho-
2. mines regi Bhīmo annuntiarunt. || Is Bhīmi-dicto rex Cundinum in-
- travit urbem, | sonantes faciens currus-sonitu omnes cum-intermediis
- || regionibus plagas. || Deinde hunc currus-strepitum Nali-equi ibi

श्रुत्वा तु समाकृष्यन्त पुरे 'व नलसन्निधौ ॥ ३ ॥
 दमयन्ती तु शुश्राव रथघोषन् नलस्य तम् ।
 यथा मेघस्य नदतो गम्भीरञ् जलदागमे ॥ ४ ॥
 परं विस्मयम् आपन्ना श्रुत्वा नादम् महास्वनम् ।
 नलेन सहृद्दीतिषु पुरे 'व नलवाजिषु ॥ ५ ॥
 सदृशं ह्यनिर्घोषम् मेने भैमी तथा ह्याः ।
 प्रासादस्थाश् च शिखिनः शालास्थाश् च 'व वारणाः ।
 ह्याश् च शुश्रुवुस् तस्य रथघोषम् महीपतेः ॥ ६ ॥
 तच् कृत्वा रथनिर्घोषं वारणाः शिखिनस् तथा ।
 प्रणोडू उन्मुखा राजन् मेघनाद इवो त्सुकाः ॥ ७ ॥

-
- audierunt, | audiendo verum gavisi sunt, antea veluti in Nali-
 4. praesentiâ. || Damayantia quoque audivit currus-strepitum Nali
 5. hunc, | sicut nubis tonantis profundum in nubis-aditu. || Summam
 admirationem aggressa est audiendo strepitum magno-sono, | a
 6. Nalo rectis antea veluti Nali-equis. || Similem equorum-strepitum
 putabat Bhaimia, ita equi; | in palatio-versantesque pavones, in sta-
 bulo-versantesque etiam elephantî, | equique audiebant illius cur-
 7. rus-strepitum terrae-domini. || Hoc audito currus-strepitu, ele-
 phanti, pavones ita, | clamarunt erectis-oribus, rex! inter nubis-
 sonitum veluti gaudentes. ||

यथा 'सौ रथनिर्घोषः पूरयन् श्व मेदिनीम् । ॥ १० ॥
ममा "ह्लादयते चित्तो नल ह्यमहोपतिः ॥ ८ ॥
अथ चन्द्राभवत्तान् तन् न पश्यामि नलं यदि । ॥ ९ ॥
असङ्ख्येयगुणं वीरं विनोदयामि न संशयः ॥ ११ ॥
यदि च 'तस्य वीरस्य बाह्वोरानां' 'द्यां' 'हस्तं अन्तरम्' । ॥ १२ ॥
प्रविशामि सुखास्पर्शान् न भविष्याम्य् असंशयम् ॥ १३ ॥
यदि माम् मेघनिर्घोषो नो 'पगच्छति' तेषां । ॥ १४ ॥
अथ चामीक्षरप्राच्यात् प्रवेद्यामि दुर्गाशंभम् ॥ १५ ॥
यदि मां सिंहविक्रान्तो मत्तवारणाविक्रमः । ॥ १६ ॥
ना भिगच्छति राजेन्द्रो विनोदयामि न संशयः ॥ १७ ॥

Damayantra dicitur *Om namo bhagavate*

13. *ditus* I non accedit regum-princeps, peribo, non dubium. II Non

न स्मराम्य् अनृतं किञ्चित् न स्मराम्य् अपकारताम् ॥ १३ ॥
 न च पर्युषितं वाक्यं स्त्रैरेषं अपि कदाचन ॥ १३ ॥
 प्रभुः क्षमावान् वीरश्च दाता चाभ्यधिको नृपैः ॥ १४ ॥
 रहोऽनीचानुवर्ती च क्षीविवन् मम नैषधः ॥ १४ ॥
 गुणांसुः तस्य स्मरन्त्या मे तत्पराया दिवानिशम् ॥ १५ ॥
 हृदयन् दीयते इदं शोकात् प्रियविनाकृतम् ॥ १५ ॥
 एवं विलपमाना सा नक्षसज्जेव भारत ॥ १६ ॥
 आरुरोह महद् विश्वं पुण्यशोकदिदक्षया ॥ १६ ॥
 ततो मध्यमकक्षायां दर्शयन् आस्थितम् ॥ १७ ॥
 ऋतुपर्णम् महीपालं सहवार्क्ष्येवाहुकम् ॥ १७ ॥
 ततोऽवतीर्थ वार्क्ष्यो वाहुकश्च रथोत्तमात् ॥ १८ ॥

13. I do not remember any falsehood, I do not remember any injury, I do not remember any
 14. I do not remember any sermon in liberis: quonque rebus unquam. II. Excelsus, patiens,
 15. heroesque, datorque superior regibus, I. secreto non humile sequens,
 16. eunuchi-instar, meus Naischadhus, II. virtutes ejus recordantis mei,
 17. ei-addictae die-nocte, I. cor laceratur id moerore, amato-privatum. II
 18. Sic lamentans illa perditâ-mente quasi, Bhâratel I. ascendit altum
 19. domum Punyaslôcum-videndi cupiditate. II. Hinc in medio-septo vi-
 20. dit, qui currum adscenderat, I. Rituparnum terrae-dominum cum Vâr-
 21. schnéyo-et Vâhucô, II. Deinde, postquam descenderant Vârschnéyus

ह्यांस् तान् अवमुच्या थ स्थापयामांस वै रथम् ॥ १८ ॥
 सो ऽवतीर्य रथोपस्थाद् ऋतुपर्णी नराधिपः ।
 उपतस्थे महाराजम् भीमम् भीमपराक्रमम् ॥ १९ ॥
 तम् भीमः प्रतिजग्राह पूजया परया ततः ।
 अकस्मात् सहसा प्राप्तं श्रीमन्तन् न स्म विन्दति ॥ २० ॥
 किङ् कार्यं स्वागतन् ते ऽस्तु राज्ञा पृष्टः स भारते ।
 ना भिज्जे स नृपतिर् इहित्रर्थे समागतम् ॥ २१ ॥
 ऋतुपर्णी ऽपि राजा स धीमान् सत्यपराक्रमः ।
 राजानं राजपुत्रं वा न स्म पश्यति कञ्चन ॥ २२ ॥
 नै 'व स्वयंवरकथान् न च विप्रसमागमम् ।
 ततो विगणयन् राजा मनसा कोशलाधिपः ॥ २३ ॥

- Vâhucusque de curruum-excellentissimo, l equis illis abjunctis tum,
 19. collocavit currum (*Vâhucus*). ॥ Ille postquam descenderat de currus-
 sede Rituparnus hominum-regnator, l adiit magnum-regem Bhîmum
 20. timendâ-vi. ॥ Eum Bhîmus excepit cum honore summo tum; l sine-
 21. causâ celeriter aggressum esse fortunatum non putavit. ॥ «Quid est
 faciendum? Prosper tibi adventus esto!» a rege interrogatus est ille,
 Bhârate! l Non cognovit iste hominum-dominus filiae causâ illum
 22. esse aggressum. ॥ Rituparnus vero rex ille sapiens, verâ-vi præditus, l
 23. regem regis-filiumve non videbat quemquam; ॥ non etiam mariti
 electionis-indictionem, neque Brâhmanorum-congressum. l Deinde

आगतो ऽस्मीत्य् उवाच नम भवन्तम् अभिवादकः ।
 राजा पि च स्मयन् भीमो मनसा समचिन्तयत् ॥ २४ ॥
 अधिकं योजनशतान् तस्या गमनकारणम् ।
 ग्रामान् बहून् अतिक्रम्य ना ध्यगच्छद् यथातथम् ॥ २५ ॥
 अल्पकार्यं विनिर्दिष्टन् तस्या गमनकारणम् ।
 पश्चाद् उर्के ज्ञास्यामि कारणं यद् भविष्यति ॥ २६ ॥
 नै तद् एवं स नृपतिस् तं सत्कृत्य व्यसर्जयत् ।
 विश्राम्यताम् इत्य् उवाच क्लान्तो ऽसीति पुनः पुनः ॥ २७ ॥
 स सत्कृतः प्रवृष्टात्मा प्रीतः प्रीतेन पार्थिवः ।
 राजप्रेष्यैर् अनुगतो दिष्टं वेश्म समाविशत् ॥ २८ ॥
 ऋतुपर्णे गते राजन् वार्षेयसहिते नृपे ॥

-
24. considerans rex mente, Cōsalorum - Dominus; ॥ aggressus sum, sic dixit illi, te salutaturus. ॥ Rex vero subridens Bhīmus mente consideravit ॥
25. super yōdschana centum ejus accessus - causam: ॥ Vicos multos trans-
26. gressus non advenit idcirco; ॥ parvi - momenti indicata ejus accessus -
27. causa. ॥ Postea, futuro tempore, cognoscam, causa quae erit, ॥ non nunc. Sic (cogitans) hic rex, illum, postquam refecerat eum, dimisit. ॥
28. Requiescatur, sic dixit, defessus es, sic iterum iterum. ॥ Ille refectus laetam - mentem habens, exhilaratus ab exhilarato rex, ॥ regis - famulis
29. comitatus, monstratam domum intravit. → ॥ Rituparno profecto, rex!

वाहुको रथम् आदाय रथशालाम् उपगमत् ॥ ३१ ॥
 स मोचयित्वा तान् अश्वान् उपचर्य च शास्त्रतः ॥ ३२ ॥
 स्वयं च तान् समाश्वास्य रथोपस्य उपाविशत् ॥ ३० ॥
 दमयन्ती तु शोकार्ता दृष्ट्वा भाङ्गासुरिन् नृपम् ॥ ३३ ॥
 सूतपुत्रञ् च वार्त्तेयं वाहुकञ् च तथाविधम् ॥ ३१ ॥
 चिन्तयामास विदर्भी कस्यै 'व रथनिस्वनाः ॥ ३२ ॥
 नलस्ये 'व महान् आसीन् न च पश्यामि निषधम् ॥ ३२ ॥
 वार्त्तेयेन भवेन् नूनं विद्या सै 'वो 'पशिक्षिता ॥ ३३ ॥
 तेना 'द्य रथनिर्घोषो नलस्ये 'व महान् अभूत् ॥ ३३ ॥
 अहोस्विद् अतुषणीऽपि यथा राजा नलस् तथा ॥ ३४ ॥
 तथा 'यं रथनिर्घोषो निषधस्ये 'व लक्ष्यते ॥ ३४ ॥

-
- Vārschnēyo - comitāto rege, | Vāhucus, curru capto, curruum-rece-
 30. ptaculum adiūt. || Is, postquam disjunxerat illos equos, curaverātque e
 31. scientiā, | ipseque iis blanditus, in currus-sede consedit. || Dama-
 yantia vero moerore-afflicta, tuita Bhāngāsurem regem, | auxigae-
 32. filiumque Vārschnēyum, Vāhucumque talem, || cogitavit Vaidarbhia:
 Cujus ille currus-sonitus? | Nali veluti magnus fuit, non tamen video
 33. Naischadhum. || A Vārschnēyo sit certe scientia illa quoque cognita, |
 34. ideo hodie currus-strepitus Nali veluti magnus fuit. || Fortasse Ritu-
 parnus quoque est | sicut rex Nalus-ātay | itaque hic currus-strepitus

एवं सा तर्कयित्वा तु दमयन्ती विशाम् पति ।

दूतीम् प्रस्थापयामास नैषधान्वेषणे शुभाम् ॥ ३५ ॥

॥ इति नलोपाख्याने एकविंशतितमः सर्गः ॥ ५१ ॥

~~~~~

दमयन्त्य् उवाच

गच्छ केशिनि जानीहि क एष रथवाहुकः ।

उपविष्टो रथोपस्थे विकृतो द्रुस्ववाहुकः ॥ १ ॥

अभ्येत्य कुशलम् भद्रे मृदुपूर्वं समाहिता ।

पृच्छेथाः पुरुषं क्व एनं यथातत्त्वम् अनिन्दिते ॥ २ ॥

35. Naischadhi veluti videtur. — ॥ Sic illa postquam consideraverat Damayantia, Visorum domine! I nuntiam misit ad Naischadhum inquirendum pulchram. ॥

~~~~~

LIBER VICESIMUS SECUNDUS.

Damayantia dixit:

1. I, Cēsīnia! cognosce, quis hic auriga I sedens in currus-sede, de-
2. mis, brevibus-brachiis. ॥ Aggressa salutem, beata! mitis-exordii studiosa, I interrogas virum hunc, secundum-veritatem, non-spreta! ॥

अत्र मे महती शङ्का भवेद् एष नलो नृपः ।
 यथा च मनसस् तुष्टिर् हृदयस्य च निर्वृतिः ॥ ३ ॥
 ब्रूयाश्चै नङ् कथान्ते तम् पर्णादवचनं यथा ।
 प्रतिवाक्यञ् च सुश्रोणि बुध्येथास् तम् अनिन्दिते ॥ ४ ॥

वृहदश्व उवाच

ततः समाहिता गत्वा द्वीती वाङ्मकम् अब्रवीत् ।
 दमयत्य् अपि कल्याणी प्रासादस्या क्व उपैक्षत ॥ ५ ॥

केशिन्य् उवाच

स्वागतन् ते मनुष्येन्द्र कुशलन् ते ब्रवीम्य् अहम् ।
 दमयत्या वचः साधु निबोध पुरुषर्षभ ॥ ६ ॥

3. Heic mihi magna est dubitatio: sit iste Nalus rex, | sicut est animi

4. mei voluptas cordisque laetitia. || Dicasque ei in conversationis-fine
 tu, Parnâdi-sermo sicut, | responsumque, pulchris-femoribus prae-
 dita! noscas tu, non-spreta! ||

Vrihadasvus dixit:

5. Deinde studiosa profecta, nuntia Vâhuco dixit; | Damayantia vero
 eximia, in palatii-suprema parte-stans, spectabat. ||

Cêsinia dixit:

6. Felix adventus tibi esto, hominum-regnator! salutem tibi dico ego. |
 Damayantiae sermonem, age! cognosce, hominum-princeps: ||

कदा वै प्रस्थिता यूयङ् किमर्थम् इह चा "गताः ।
तत् त्वम् ब्रूहि यथान्यायं वैदर्भी श्रोतुम् इच्छति ॥ ७ ॥

वाहुक उवाच

श्रुतः स्वयंवरो राजा कौशल्येन महात्मना ।
द्वितीयो दमयत्या वै भविता श्व इति द्विजात् ॥ ८ ॥
श्रुत्वा 'तत् प्रस्थितो राजा शतयोजनयायिभिः ।
हयैर् वातजवैर् मुख्यैर् अहम् अप्य् अस्य सारथिः ॥ ९ ॥

केशिन्य् उवाच

अथो यो ऽसौ तृतीयो वः स कुतः कस्य वा पुनः ।
तज् च कस्य कथञ् चे 'दन् त्वयि कर्म समाहितम् ॥ १० ॥

7. Quando profecti estis vos, quamobrem hucque aggressi? I hoc tu dic, sicut-convenientia; Vaidarbhia audire cupit. II

Vāhucus dixit:

8. Audita est conjugis electio a rege Causalyo magnanimo I altera
9. Damayantiae; «erit cras;» sic, e Brāhmano. II Audito hoc, profectus est rex centum-yōdschana-euntibus I equis, ut ventus-velocibus, praecipuis; ego vero ejus sum auriga. II

Cēsiniā dixit:

10. At qui ille tertius vestrum, is unde, cujusve etiam? I tuque cujus, quomodoque hoc tibi negotium impositum? II

वाहुक उवाच

पुण्यश्लोकस्य वै सूतो वार्त्तेय इति विश्रुतः ।

स नले प्रदुते भद्रे भाङ्गासुरिम् उपस्थितः ॥ ११ ॥

अहम् अप्य् अश्वकुशलः सूतत्रि च प्रतिष्ठितः ।

ऋतुपर्णेन सारथ्ये भोजने च वृतः स्वयम् ॥ १२ ॥

केशिन्य् उवाच

अथ जानाति वार्त्तेयः क्व नु राजा नलो गतः ।

कथञ् च त्वयि चै 'तेन कथितं स्यात् तु वाहुक ॥ १३ ॥

वाहुक उवाच

इहै 'व पुत्रौ निक्षिप्य नलस्या शुभकर्मणः ।

Vâhucus dixit:

11. Punyaslôci auriga, Vârschnêyus, sic celebratus; | hic, Nalus post-
12. quam aufugerat, eximia! Bhângâsurem aggressus est. || Ego vero
equorum-gnarus, in aurigationeque celeber, | a Rituparno ad auriga-
tionem cibumque parandum electus sum ipse. ||

Cêsinia dixit:

13. At scit Vârschnêyus, quone rex Nalus profectus? | Quomodoque tibi
etiam ab illo narratum est, Vâhucê? ||

Vâhucus dixit:

14. Heic nempe pueris traditis Nali infaustum-factum habentis | pro-

गतस् ततो यथाकामन् नै ष जानाति नैषधम् ॥ १४ ॥
 न चा 'न्यः पुरुषः कश्चिन् नलं वेत्ति यशस्विनि ।
 गूढश् चरति लोके ऽस्मिन् नष्टरूपो महीपतिः ॥ १५ ॥
 आत्मै 'व तु नलं वेत्ति या चा 'स्य तदनन्तरा ।
 न हि वै स्वानि लिङ्गानि नलः शंसति कर्हिचित् ॥ १६ ॥

केशिन्य् उवाच

यो ऽसाव् अयोध्याम् प्रथमङ् गतवान् ब्राह्मणास् तदा ।
 इमानि नारीवाक्यानि कथयानः पुनः पुनः ॥ १७ ॥
 क्व नु तद् कितव च्छित्वा वस्त्रार्धम् प्रस्थितो मम ।
 उत्सृज्य विपिने सुप्ताम् अनुरक्ताम् प्रियाम् प्रिय ॥ १८ ॥
 सा वै यथा समादिष्टा तथा 'स्ते तत्प्रतीक्षिणी ।

15. *fectus est hinc ad-libidinem; non iste scit de Naischadho, ॥ neque alius homo quisquam de Nalo scit, gloriosa! ॥ Occultus peregrinatur*
 16. *in mundo hoc perditam-formam habens terrae-dominus. ॥ Ipse tantum de Nalo scit, et quae ipsius-proxima; ॥ non enim sua signa Nalus indicat unquam. ॥*

Cêsiniâ dixit:

17. *Qui ille Ayôdhyam primum profectus Brâhmanus tunc, ॥ haec fe-*
 18. *minae-dicta dicens iterum iterum: ॥ «Quone tu, lusor! abscisso vestis-dimidio, profectus, meo, ॥ relictâ in sylvâ dormiente, deditâ,*
 19. *amatâ, amate? ॥ Illa sane sicut jussa ita sedet te exspectans, ॥ usta*

दृश्यमाना दिवारात्रं वस्त्रार्धिना भिसंवृता ॥ १९ ॥

तस्या रुदत्याः सततन् तेन दुःखेन पार्थिव ।

प्रसादङ् कुरु वै वीर प्रतिवाक्यं वदस्व च ॥ २० ॥

तस्यास् तत् प्रियम् आख्यानम् प्रवदस्व महामते ।

तद् एव वाक्यं वैदर्भी श्रोतुम् इच्छत्य् अनिन्दिता ॥ २१ ॥

एतच् कृत्वा प्रतिवचस् तस्या दत्तन् त्वया किल ।

यत् पुरा तत् पुनस् ततो वैदर्भी श्रोतुम् इच्छति ॥ २२ ॥

वृहदश्च उवाच

एवम् उक्तस्य केशिन्या नलस्य कुरुनन्दन ।

हृदयं व्यथितञ् चा "सीद् अश्रुपूर्णं च लोचने ॥ २३ ॥

स निगृह्या "त्मनो दुःखन् दृश्यमानो महीपतिः ।

20. die-et nocte, vestis-dimidio induta. ॥ Illi flenti semper, ob hunc dolorem, rex! । benignitatem impertire, heros! responsum dicque. ॥

21. Illi illam caram loquelam dic, magnanime, । illum ipsum sermonem

22. Vaidarbhia audire cupit non-spreta. ॥ Illo audito (*Brāhmaṇi dicto*), responsum illi datum a te sane । quod olim, hoc iterum a te Vaidarbhia audire cupit. ॥

Vrihadasvus dixit:

23. Sic compellati a Cēṣiniā Nali, Curuis-proles! । cor afflictumque

24. erat, lacrymis-plenique oculi. ॥ Iste, cohibito suo dolore, ustus ter-

वाप्यसन्दिग्धया वाचा पुनरू एवे 'दम् अब्रवीत् ॥ २४ ॥

वैषम्यम् अपि सम्प्राप्ता गोपायन्ति कुलस्त्रियः ।

आत्मानम् आत्मना सत्यो जितस्वर्गा न संशयः ॥ २५ ॥

रहिता भर्तृभिश्च चा 'पि न क्रुध्यन्ति कदाचन ।

प्राणांश्च चारित्रिकवचान् धारयन्ति वरस्त्रियः ॥ २६ ॥

विषमस्येन मूढेन परिश्रष्टसुखेन च ।

यत् सा तेन परित्यक्ता तत्र न क्रोडुम् अर्हति ॥ २७ ॥

प्राणयात्राम् परिप्रेप्सोः शकुनैर् दृतवाससः ।

आधिभिर् दृश्यमानस्य श्यामा न क्रोडुम् अर्हति ॥ २८ ॥

सत्कृता सत्कृता वा 'पि पतिन् दृष्ट्वा तथा "गतम् ।

भ्रष्टराज्यं श्रिया हीनङ् क्षुधितं व्यसनान्नुतम् ॥ २९ ॥

-
25. rae - dominus, | lacrymis - obruta voce iterum quidem hoc dixit: || In miseriam quoque profectae custodiunt generosae - feminae | se per se,
 26. bonae, victum - coelum habentes, non dubium. || Desertae a conjugibusque etiam non irascuntur unquam, | vitam virtutis - loricā instructam
 27. agunt eximiae - feminae. || Aerumnoso, stulto, lapsum - gaudiumque habente | quod illa ab illo relicta, idcirco ne irasci velit. || Vitae - victum desideranti, ab avibus captam vestem habenti, | sollicitudinibus
 29. usto, nigra ne irasci velit; || bene - tractata, non - bene - tractatave, conjugem videns sic aggressum, | lapsum - regnum habentem, felicitate

एवम् ब्रुवाणस् तद् वाक्यन् नलः परमदुःखितः ।
 न वाष्पम् अशकत् सोढुम् प्ररुदो ध भारत ॥ ३० ॥
 ततः सा केशिनी गत्वा दमयन्त्यै न्यवेदयत् ।
 तत् सर्वङ् कथितञ् चै 'व विकारञ् चै 'व तस्य तम् ॥ ३१ ॥
 ॥ इति नलोपाख्यानि द्वाविंशतितमः सर्गः ॥ २२ ॥

वृहदश्व उवाच

दमयन्ती तु तच् कृत्वा भृशं शोकपरायणा ।
 शङ्कमाना नलन् तं वै केशिनीम् इदम् अब्रवीत् ॥ १ ॥

30. orbatum, famelicum, calamitate-submersum. — ॥ Sic dicens hunc sermonem Nalus maxime-afflictus, I non lacrymas poterat sustinere,
 31. flebat tum, Bhârâte! ॥ Deinde illa Cêsinia, profecta, Damayantiae memoravit I illud omne dictumque nempe, commotionemque nempe illius illam. ॥

LIBER VICESIMUS TERTIUS.

Vrihadasvus dixit:

1. Damayantia vero, hoc audito, valde moerori-addicta, I opinans
2. Nalum esse illum quidem, Cêsiniae hoc dixit: ॥ I, Cêsinia! iterum

गच्छ केशिनि भूयस् त्वम् परीक्षाङ् कुरु वाहुके ।
 अब्रुवाणा समीपस्था चरितान्य् अस्य लक्षय ॥ २ ॥
 यदा च किञ्चित् कुर्यात् स कारणान् तत्र भाविनि ।
 तत्र सञ्चेष्टमानस्य लक्षयन्ती विचेष्टितम् ॥ ३ ॥
 न चा 'स्य प्रतिबन्धेन देयो ऽग्निरू अपि केशिनि ।
 याचते न जलन् देयं सर्वथा त्वरमाणाया ॥ ४ ॥
 एतत् सर्वं समीक्ष्य त्वञ् चरितम् मे निवेदय ।
 निमित्तं यत् त्वया दृष्टं वाहुके वै त्व् अमानुषम् ॥ ५ ॥
 दमयत्यै 'वम् उक्ता सा जगामा 'थ च केशिनी ।
 निशम्या 'थ ह्यज्ञस्य लिङ्गानि पुनरू आगमत् ॥ ६ ॥
 सा तत् सर्वं यथावृत्तन् दमयत्यै न्यवेदयत् ।

-
- tu, explorationem fac in Vâhuco, | non-loquens in propinquitate-
 3. stans, facta ejus observa; || quandoque quodpiam faciat is factum,
 4. ibi, egregia! | ibi operantis observans sis operam. || Neque ei, im-
 peditionis causâ, dandus ignis vero, Cêsinia, | poscenti non aqua
 5. danda est omnino a festinante te. || Hoc omne, postquam observave-
 ris, tu factum mihi memora, | signum quod a te conspectum in Vâ-
 6. huco quidem non-humanum. || A Damayantia sic compellata illa
 ivit tum etiam Cêsinia; | perceptis tum equorum-gnari signis, rur-
 7. sus adiit Damayantiam. || Ea illud omne sicut-factum Damayantiae

निमित्तं यत् तथा दृष्टं वाहुके वै त् अमानुषम् ॥ ७ ॥

केशिन्य् उवाच

दृढं शुच्युपचारो ऽसौ न मया मानुषः क्वचित् ।

दृष्टपूर्वः श्रुतो वा 'पि दमयन्ति तथाविधः ॥ ८ ॥

ऋस्वम् आसाद्य सञ्चारन् ना 'सौ विनमते क्वचित् ।

तन् तु दृष्ट्वा यथासङ्गम् उत्सर्पति यथासुखम् ॥ ९ ॥

ऋतुपर्णस्य चा 'र्थाय भोजनीयम् अनेकशः ।

प्रेषितन् तत्र राज्ञा तु मांसम् बद्ध च पाशवम् ॥ १० ॥

तस्य प्रक्षालनार्थाय कुम्भास् तत्रो 'पकल्पिताः ।

ते तेना 'वेक्षिताः कुम्भाः पूर्णा एवा 'भवंस् ततः ॥ ११ ॥

ततः प्रक्षालनञ् कृत्वा समधिष्ठित्य वाहुकः ।

memoravit, l signum quod ab eâ conspectum in Vâhuco quidem non-
humanum. ॥

Cêsinia dixit:

8. Valde pura-facta *habens est* ille; non a me homo unquam l conspe-
9. ctus-antea auditusve etiam, Damayantia! talis. ॥ Humilem aggressus
- introitum non ille se inclinât unquam, l eo autem viso, sicut-deside-
10. rium extendit (se introitus) ad-libidinem, ॥ Rituparnique causâ cibus
11. varius l missus est illuc a rege nempe, caro multaque pecuina; ॥ hujus
- lavationis-causâ vasa illuc apportata sunt, l haec ab illo adspecta vasa
12. plena sane fiebant tum. ॥ Deinde, postquam lavationem fecerat, ag-

तृणमुष्टिं समादाय सवितुस् तं समादधात् ॥ १२ ॥
 अथ प्रज्वलितस् तत्र सहसा हव्यवाहनः ।
 तद् अद्भुततमन् दृष्ट्वा विस्मितो हम् इहा गता ॥ १३ ॥
 अन्यच् च तस्मिन् सुमहद् आश्चर्यं लक्षितम् मया ।
 यद् अग्निम् अपि संस्पृश्य नै वा सौ दह्यति शुभे ॥ १४ ॥
 हन्तेन चो दकन् तस्य वहत्य् आवर्जितन् द्रुतम् ।
 अतीव चा न्यत् सुमहद् आश्चर्यन् दृष्टवत्य् अहम् ॥ १५ ॥
 यत् स पुष्पाण्य् उपादाय हस्ताभ्याम् ममृदे शनिः ।
 मृद्यमानानि पाणिभ्यान् तेन पुष्पाणि तान्य् अथ ॥ १६ ॥
 भूय एव सुगन्धीनि दृष्टितानि भवन्ति हि ।
 एतान्य् अद्भुतलिङ्गानि दृष्ट्वा हन् द्रुतम् आगता ॥ १७ ॥

gressus Vāhucus, | graminis-manipulum postquam ceperat, solem ver-
 13. sus eum tenuit; || tum flagrans fuit in eo cito ignis. | Hoc mirissimum
 14. tuita, obstupescita ego aggressa sum. || Aliudque in eo permagnum
 miraculum conspectum est à me, | quod ignem ipsum tangendo non
 15. certe ille uritur, pulchra! || Ad arbitriumque aqua ei fluit, quae eva-
 nit, celeriter. | Maximeque aliud permagnum miraculum tuita ego, ||
 16. quod is flores, postquam ceperat, manibus contrivit lente; | contriti
 17. manibus ab eo flores illi tum || magis nempe bene-odori et arrecti
 sunt. | Haec mira signa tuita, ego celeriter aggressa sum. ||

वृहदश्व उवाच

दमयन्ती तु तच् कृत्वा पुण्यश्लोकस्य चेष्टितम् ।
 अमन्यत नलम् प्राप्तुं कर्म चे 'ष्टाभिसूचितम् ॥ १८ ॥
 सा शङ्कमाना भर्तारन् नलं वाङ्मकद्वयिणाम् ।
 केशिनीं श्रद्धया वाचा रुदती पुनरु अब्रवीत् ॥ १९ ॥
 पुनरु गच्छ प्रमत्तस्य वाङ्मकस्यो 'पसंस्कृतम् ।
 महानसाच् छितम् मांसं समादयै 'हि भाविनि ॥ २० ॥
 सा गत्वा वाङ्मकस्या 'ग्रे तन् मांसम् अपकृष्य च ।
 अत्युत्तमम् एव त्वरिता तत्क्षणात् प्रियकारिणी ।
 दमयत्यै ततः प्रादात् केशिनी कुरुनन्दन ॥ २१ ॥
 सो 'चिता नलसिद्धस्य मांसस्य बद्धशः पुरा ।

Vrihadasvus dixit:

18. Damayantia vero, hac auditâ Punyaslôci operâ, I putavit Nalum aggress-
 19. sum esse, factumque optato-junctum. ॥ Ea, opinans conjugem Nalum
 esse Vâhuci-formâ praeditum, I Cêsiniæ suavi voce flens rursus
 20. dixit: ॥ Rursus i, amentis Vâhuci paratam I, e culinâ coctam carnem
 21. postquam sumseris, veni, egregia! ॥ Illa, postquam ierat ad Vâhucum
 prope, illam carnem detraxeratque, I percalidam quidem festinans eo-
 dem-momento, gratum-faciens, I Damayantiae tum dedit Cêsinia,
 22. Curuis-proles! ॥ Illa, experta a Nalo-paratam carnem saepe antea, I

प्राण्य मत्वा नलं सूतम् प्राक्रोशद् भृशदुःखिता ॥ २२ ॥
 वैक्लव्यम् परमद् गत्वा प्रक्षाल्य च मुखम् ततः ।
 मिथुनम् प्रेषयामास केशिन्या सह भारत ॥ २३ ॥
 इन्द्रसेनां सह भ्रात्रा समभिज्ञाय वाहुकः ।
 अभिदुत्य ततो राजा परिघञ्ज्या 'ङ्गम् आनयत् ॥ २४ ॥
 वाहुकस् तु समासाद्य सुतौ सुरसुतोपमौ ।
 भृशम् दुःखपरीतात्मा सुस्वरम् प्ररुरोद ह ॥ २५ ॥
 नैषधो दर्शयित्वा तु विकारम् असकृत् तदा ।
 उत्सृज्य सहसा पुत्री केशिनीम् इदम् अब्रवीत् ॥ २६ ॥
 इदं सुसदृशम् भद्रे मिथुनम् मम पुत्रयोः ।
 अतो दृष्ट्वै 'व सहसा वाष्पम् उत्सृष्टवान् अहम् ॥ २७ ॥

-
- postquam ederat, putans Nalum esse aurigam, clamavit valde-afflicta. ॥
 23. Commotionem magnam aggressa, ablutoque ore tum, ॥ par liberorum
 24. misit cum Cêsiniâ, Bhârâte! ॥ Indrasênâ cum fratre, postquam co-
 gnoverat Vâhucus, ॥ postquam accurrerat tum rex, amplexus, gremio
 25. admovit. ॥ Vâhucus autem, postquam accesserat ad liberos Deorum-
 26. liberis-similes, ॥ valde dolore-affecto-animo perclare flevit. ॥ Naischa-
 dhus, postquam ostenderat vero commotionem frequenter tunc, ॥ re-
 27. lictis cito liberis, Cêsiniâ hoc dixit: ॥ Hoc persimile est, eximia! par
 meis duobus liberis, ॥ ideo, tuitus nempe subito, lacrymas emisi ego. ॥

बहुशः सम्पत्तन्तीन् त्वज् जनः शङ्कित दोषतः ।

वयज् च देशातिथयो गच्छ भद्रे यथासुखम् ॥ २८ ॥

॥ इति नलोपाख्याने त्रयोविंशतितमः सर्गः ॥ २३ ॥

~~~~~

वृहदश्व उवाच

सर्वं विकारं दृष्ट्वा तु पुण्यश्लोकस्य धीमतः ।

आगत्य केशिनी क्षिप्रं दमयन्त्यै न्यवेदयत् ॥ १ ॥

दमयन्ती ततो भूयः प्रेषयामास केशिनीम् ।

मातुः सकाशं दुःखार्ता नलदर्शनकाङ्क्षया ॥ २ ॥

परीक्षितो मे बहुशो वाहुको नलशङ्कया ।

28. Saepe congregientem te homines suspiciant vitii, I nos vero terrae-hospites sumus; i, eximia! ad-libidinem. ॥

~~~~~

LIBER VICESIMUS QUARTUS.

Vrihadasvus dixit:

1. Totam commotionem tuita vero Punyaslôci sapientis, I aggressa Cêsinia cito Damayantiae memoravit. ॥ Damayantia tum rursus misit
2. Cêsiniam, I in matris propinquitatem, dolore-afflicta, Nalum-vi-
3. dendi-cupiditate: ॥ «Exploratus est a me multum Vâhucus Nali-sus-

द्वये मे संशयस् त्वं एकः स्वयम् इच्छामि वेदितुम् ॥ ३ ॥
 स वा प्रवेश्यताम् मातरं मां वा नुज्ञातुम् अर्हसि ।
 विदितं वा भवा ज्ञातम् पितरं मे संविधीयताम् ॥ ४ ॥
 एवम् उक्ता तु वैदर्भ्या सा देवी भीमम् अब्रवीत् ।
 इदितुस् तम् अभिप्रायम् अन्वजानात् स पार्थिवः ॥ ५ ॥
 सा वै पित्रा भ्यनुज्ञाता मात्रा च भरतर्षभ ।
 नलम् प्रवेशयामास यत्र तस्याः प्रतिश्रयः ॥ ६ ॥
 तां स्म दृष्ट्वैव सहसा दमयन्तीन् नलो नृपः ।
 आविष्टः शोकदुःखाभ्याम् बभूवा श्रुपरिप्लुतः ॥ ७ ॥
 तन् तु दृष्ट्वा तथा युक्तान् दमयन्ती नलन् तदा ।
 तीव्रशोकसमाविष्टा बभूव वरवर्णिनी ॥ ८ ॥

picione, I in formā mihi dubium vero unum; ipsa cupio noscere. ॥

4. Ille aut ut intret curetur, mater! aut me dimittere velis; I aut notum

5. aut ignotum patris mei decernatur. ॥ Sic compellata vero a Vaidar-
 bhiā illa regina Bhimo dixit I filiae illud consilium; permisit hic rex. ॥

6. Illa vero a patre veniam adepta a matreque, Bharatorum-princeps! I

7. Nalum intrare fecit ubi sui habitatio. ॥ Eam tuitus autem subito, Da-
 mayantiam Nalus rex, I captus moerore-et dolore, erat lacrymis-

8. circumfusus. ॥ Eum vero tuita sic adjunctum Damayantia Nalum

9. tunc, I acri-moerore-capta erat egregia. ॥ Deinde rubrā-veste

ततः काषायवसना जटिला मलयङ्किनी ।
 दमयन्ती महाराज वाहुकं वाक्यम् अब्रवीत् ॥ १० ॥
 पूर्वदृष्टस् त्वया कश्चिद् धर्मज्ञो नाम वाहुक ।
 सुप्तम् उत्सृज्य विपिने गतो यः पुरुषः स्त्रियम् ॥ १० ॥
 अनागसम् प्रियाम् भार्यां विजने श्रममोहिताम् ।
 अपहाय तु को गच्छेत् पुण्यश्लोकम् ऋते नलम् ॥ ११ ॥
 किन् नु तस्य मया बाल्याद् अपराधम् महीपतेः ।
 यो माम् उत्सृज्य विपिने गतवान् निद्रया कृताम् ॥ १२ ॥
 साक्षाद् देवान् अपहाय वृतो यः स मया पुरा ।
 अनुव्रतां साभिकामाम् पुत्रिणीन् त्यक्तवान् कथम् ॥ १३ ॥
 अग्नौ पाणिङ् गृहीत्वा च देवानाम् अग्रतस् तथा ।

induta, implicitis - comis, luto - et coeno obducta, I Damayantia, magne-

10. *rex! Vâhuco sermonem dixit: ॥ Num conspectus est antea a te quis-*

piam, officiorum - gnarus nempe, Vâhuce, I dormientem relinquens in

11. *sylvâ profectus est qui vir feminam? ॥ Expertem - peccatorum, caram*

uxorem, in deserto lassitudine - conturbatam, I relinquens vero quis eat

12. *Punyaslôcum praeter Nalum? ॥ Quæne huic per me ab infantiâ of-*

fensio est terrae - domino, I quod me relinquens in sylvâ profectus est,

13. *somno captam? ॥ Palam, Diis relictis, electus est qui ille a me olim, I*

14. *deditam, amantem, liberos habentem deseruit quomodo? ॥ Super*

igne manu prehensâque, Diis coram ita, I «ero,» sic «veritatem»

भविष्यामीति सत्यञ् च प्रतिश्रुत्य क्व तद् गतम् ॥ १४ ॥
 दमयत्या ब्रुवत्यास् तु सर्वम् एतद् अरिन्दम ।
 शोकजं वारि नेत्राभ्याम् असुखम् प्राप्तवद् बहु ॥ १५ ॥
 अतीव कृत्स्नसाराभ्यां रक्ताब्जाञ् जलन् तु तत् ।
 परिस्रवन् नलो दृष्ट्वा शोकार्ताम् इदम् अब्रवीत् ॥ १६ ॥
 मम राज्यम् प्रणष्टं यन् ना हन् तत् कृतवान् स्वयम् ।
 कलिना तत् कृतम् भीरु यच् च त्वाम् अहम् अत्यजम् ॥ १७ ॥
 यत् त्वया धर्मकृच्छ्रे तु शापेना भिक्तः पुरा ।
 वनस्थया दुःखितया शोचत्या मान् दिवानिशम् ॥ १८ ॥
 स मच्छरीरे तच्छापाद् दृश्यमानो ऽवसत् कलिः ।
 तच्छापदग्धः सततं सो ऽग्राव् अग्निरू इवा हितः ॥ १९ ॥

-
15. etiam pollicitus, quo hoc abiit? — ॥ Damayantiae dicentis vero omne hoc, hostis - domitor! I moerore - natus humor ex oculis dolorosus flue-
 16. bat multus. ॥ E maxime nigris, rubros-angulos habentibus humoremque
 17. hunc I fluentem Nalus tuitus, moerore-afflictae hoc dixit: ॥ Meum regnum perditum quod, non ego hoc feci ipse; I a Cale hoc factum,
 18. timida! quodque te ego deserui; ॥ quam ob rem a te, in officii-difficultate nempe, execratione ictus antea, I in sylvâ-versante, afflictâ,
 19. dolente de me die-et nocte. ॥ Ille in meo-corpore, tuâ execratione ustus, habitavit Calis, I tuâ-exsecratione-ustus semper ille, igni ignis

मम च व्यवसायेन तपसा चैव निर्जितः ।
 दुःखस्यात्तेन च तेन भवितव्यं हि नो शुभे ॥ २० ॥
 विमुच्य माङ् गतः पापस् ततो ऽहम् इह चागतः ।
 तदर्थं विपुलश्रोणि न हि मे ऽन्यत् प्रयोजनम् ॥ २१ ॥
 कथन् तु नारी भर्तारम् अनुरक्तम् अनुव्रतम् ।
 उत्सृज्य वरयेद् अन्यं यथा त्वम् भीरु कर्हिचित् ॥ २२ ॥
 दूताश्च चरन्ति प्रिथिवीङ् कृत्स्नान् नृपतिशासनात् ।
 भैमी किल स्म भर्तारन् द्वितीयं वरयिष्यति ॥ २३ ॥
 स्वैरवृत्ता यथाकामम् अनुव्रपम् इवात्मनः ।
 श्रुत्वा चैतत् त्वरितो भाङ्गासुरिरुपस्थितः ॥ २४ ॥
 दमयन्ती तु तच्च ह्रुत्वा नलस्य परिदेवितम् ।

-
20. veluti adhibitus; ॥ meaque operâ devotioneque etiam victus. । Dolo-
 21. ris ob finemque hunc existendum est nobis, pulchra! ॥ Soluta me,
 profectus est scelestus; deinde ego huc aggressus, । tuâ causâ, turgi-
 22. dis - femoribus praedita! non enim mihi aliud negotium. ॥ Quomodo
 vero femina, conjugem deditum, devotum । relinquens eligat alium,
 23. sicut tu, timida! unquam? ॥ Nuntii peragrant terram totam, regis-
 24. jussu, । « Bhaimia sane conjugem alterum eliget, ॥ libero-facto
 praedita, ad-libidinem, convenientem sicut sibi. » ॥ Audito autem
 25. hoc, festinans Bhângâsuris aggressus est. — ॥ Damayantia vero, hoc

प्राञ्जलिर् वेपमाना च भीता च नलम् अब्रवीत् ॥ २५ ॥
 न माम् अर्हसि कल्याण दोषेण परिशङ्कितुम् ।
 मया हि देवान् उत्सृज्य वृतस् त्वन् निषधाधिप ॥ २६ ॥
 तवा धिगमनार्थन् तु सर्वतो ब्राह्मणा गताः ।
 वाक्यानि मम गाथाभिर् गायमाना दिशो दश ॥ २७ ॥
 ततस् त्वाम् ब्राह्मणो विद्वान् पर्णादो नाम पार्थिव ।
 अभ्यगच्छत् कोशलायाम् ऋतुपर्णनिवेशने ॥ २८ ॥
 तेन वाक्ये कृते सम्यक् प्रतिवाक्ये तथा "कृते ।
 उपायो ऽयम् मया दृष्टो नैषधा "नयने तव ॥ २९ ॥
 त्वाम् ऋते न हि लोके ऽन्य एकाङ्गा पृथिवीपते ।
 समर्थो योजनशतङ् गन्तुम् अश्वैर् नराधिप ॥ ३० ॥

-
- audito Nali questu, I implicitis manibus, tremensque timidaque Nalo
 26. dixit: ॥ Ne me velis tu, eximie! vitii suspicere; I a me enim, Diis reli-
 27. ctis, electus tu, Nischadhorum-regnator! ॥ Tui aditus-causâ vero quo-
 quoversus Brâhmani profecti sunt, I dicta mea ad modulos canentes,
 28. plagas decem versus. ॥ Deinde te Brâhmanus sapiens, Parnâdus no-
 29. mine, rex! I adiit Côsalaë, in Rituparni-domo. ॥ Ab illo loquelâ
 factâ omnino, responso etiam accepto, I dolus hic a me conspectus,
 30. Naischadhe! ad adducendum te. ॥ Te praeter non enim in mundo
 alius uno-die, terrae-domine! I potis yôdschana centum ire equis,

स्पृशेयन् तेन सत्येन पादाव् एतौ महीपत ।
 यथा ना 'सत्कृतङ् किचिन् मनसा 'पि चराम्य् अहम् ॥३१॥
 अयञ् चरति लोके ऽस्मिन् भूतसाक्षी सदागतिः ।
 एष मे मुञ्चतु प्राणान् यदि पापञ् चराम्य् अहम् ॥३२॥
 तथा चरति तिग्मांशुः परेण भुवनं सदा ।
 स मुञ्चतु मम प्राणान् यदि पापञ् चराम्य् अहम् ॥३३॥
 चन्द्रमाः सर्वभूतानाम् अन्तश् चरति साक्षिवत् ।
 स मुञ्चतु मम प्राणान् यदि पापञ् चराम्य् अहम् ॥३४॥
 एते देवास् त्रयः कृत्स्नन् त्रैलोक्यन् धारयन्ति वै ।
 विब्रुवन्तु यथासत्यम् एते वा 'द्य त्यजन्तु माम् ॥३५॥
 एवम् उक्तास् तथा वायुर् अन्तरिक्षाद् अभाषत ।

-
31. hominum-regnator! ॥ Tangam per hanc veritatem pedes hos, terrae-domine! ॥ sicut non malum quidquam mente adeo committo ego. ॥
 32. Hic vadit in mundo hoc animantium-testis Ventus, ॥ iste meam solvito
 33. vitam, si peccatum committo ego. ॥ Ita vadit Sol super mundo sem-
 34. per, ॥ is solvito meam vitam, si peccatum committo ego. ॥ Luna
 omnium-creatorum in medio vadit testis-instar; ॥ ea solvito meam
 35. vitam, si peccatum committo ego. ॥ Hi Dii tres totos tres mundos
 sustinent vere; ॥ edicunt sicut-verum, istive hodie relinquunt
 36. me. — ॥ Si compellatus ab eâ Ventus, ex aëre dixit: ॥ Non haec

नै 'षा कृतवती पापन् नल सत्यम् ब्रवीमि ते ॥ ३६ ॥
 राजन् शीलनिधिः स्फीतो दमयत्याः सुरक्षितः ।
 साक्षिणो रक्षिणश्च चा 'स्या वयन् त्रीन् परिवत्सरान् ॥ ३७ ॥
 उपायो विहितश्च चा 'धन् त्वदर्धम् अतुलो ऽनया ।
 न ह्य् एकाङ्का शतङ् गता त्वाम् ऋते ऽन्यः पुमान् इह ॥ ३८ ॥
 उपपन्ना त्वया भैमी त्वज् च भैम्या महीपते ।
 ना 'त्र शङ्का त्वया कार्या सङ्गच्छ सह भार्यया ॥ ३९ ॥
 तथा ब्रुवति वायौ तु पुष्पवृष्टिः पपात ह ।
 देवदुन्दुभयो नेदूर ववौ च पवनः शिवः ॥ ४० ॥
 तद् अद्भुततमन् दृष्ट्वा नलो राजा 'थ भारत ।
 दमयत्यां विशङ्कान् तां व्याकर्षद् अरिन्दम ॥ ४१ ॥

-
37. fecit peccatum, Nale! veritatem dico tibi. ॥ Rex! virtutis-thesaurus
 tumidus Damayantiae bene-custoditus; 1 testes custodesque ejus nos
 38. tres annos. ॥ Dolus constitutusque hic tuâ causâ expers-paris ab eâ; 1
 non enim uno-die centum (*yôdschana*) ibit te praeter alius vir heic. ॥
 39. Adita a te Bhaimia, tuque a Bhaimiâ, terrae-domine! 1 Non in hoc
 40. dubium a te faciendum, congregere cum uxore. — ॥ Sic loquente
 Vento autem, florum-pluvia cadebat, 1 deorum tympana sonabant, fla-
 41. batque zephyrus secundus. ॥ Hoc mirissimum tuitus, Nalus rex tum,
 Bhârate! 1 de Damayantiâ suspicionem illam detraxit, hostis-domi-

ततस् तद् वस्त्रम् अरजः प्रावृणोद् वसुधाधिपः ।
 संस्मृत्य नागराजन् तन् ततो लेभे स्वकं वपुः ॥ ४२ ॥
 स्वद्वपिणान् तु भर्तारन् दृष्ट्वा भीमसुता तदा ।
 प्राक्रोशद् उच्चैर् आलिङ्ग्य पुण्यश्लोकम् अनिन्दिता ॥ ४३ ॥
 भैमीम् अपि नलो राजा भ्राजमानो यथा पुरा ।
 सस्वजे स्वसुतौ चा पि यथावत् प्रत्यनन्दत ॥ ४४ ॥
 ततः स्वीरसि विन्यस्य वक्त्रन् तस्य शुभानना ।
 परीता तेन दुःखेन निशश्वासा यतेक्षणा ॥ ४५ ॥
 तथै 'व मलदिग्धाङ्गीम् परिघ्रज्य शुचिस्मिताम् ।
 सुचिरम् पुरुषव्याघ्रस् तस्थौ शोकपरिप्लुतः ॥ ४६ ॥
 ततः सर्वं यथावृत्तन् दमयन्त्या नलस्य च ।

-
42. tor! ॥ Deinde illam vestem expertem-pulveris induit terrae-regna-
 tor, | recordatus serpentum-regem illum, deinde nactus est suam
 43. speciem. ॥ Ipsius-formā praeditumque conjugem tuita Bhīmi-filia
 44. tunc, | clamavit clare, amplexens Punyaslōcum, non-spreta. ॥ Bhai-
 miam quoque Nalus rex, splendens sicut antea, | amplexus est, suis-
 45. liberisque etiam congrue blanditus est. ॥ Deinde, suo-pectori post-
 quam admoverat os illius pulchro-vultu praedita, | affecta illo dolore
 46. suspiravit longis-oculis praedita. ॥ Ita quoque luto-oblitum-corpus
 habentem amplexens, sereno-risu praeditam, | perdiu hominum-prin-
 47. ceps stabat moerore-affectus. ॥ Deinde totum sicut-factum Da-

भीमाया 'कथयत् प्रीत्या वैदर्भ्या जननी नृप ॥ ४७ ॥
ततो ऽब्रवीन् महाराजः कृतशौचम् अहन् नलम् ।
दमयत्या सहो 'पेतङ् कल्यन् द्रष्टा सुखोषितम् ॥ ४८ ॥

वृहदश्व उवाच

ततस् तौ सहितौ रात्रिङ् कथयन्तौ पुरातनम् ।
वने विचरितं सर्वम् ऊषतुर मुदितौ नृप ॥ ४९ ॥
गृहे भीमस्य नृपतेः परस्परसुखैषिणौ ।
वसेतां कृष्टसङ्कल्पौ वैदर्भी च नलश् च ह ॥ ५० ॥
स चतुर्थे ततो वर्षे सङ्गम्य सह भार्यया ।
सर्वकामैः सुसिद्धार्थी लब्धवान् परमाम् मुदम् ॥ ५१ ॥

mayantiae Nalique । Bhimo narravit cum gaudio Vaidarbhiæ-
48. trix, regnator! ॥ Deinde dixit magnus-rex: Factâ-purificatione præ-
ditum ego Nalum । cum Damayantiâ aggressum cras visurus sum, post-
quam jucunde noctem degerit. ॥

Vrihadasvus dixit:

49. Deinde duo illi conjuncti noctem, narrantes pristinam । in sylvâ-er-
50. rationem totam, traduxerunt læti, rex! ॥ In domo Bhimi hominum-
domini, alter-alterius-voluptatem-cupientes, । habitabant lætâ-
51. mente Vaidarbhiæque Nalusque. ॥ Is quarto deinde anno, congressus
cum uxore, । omnibus-optatis bene-instructus, nactus est summum

दमयन्त्य् अपि भर्तारम् आसाद्या "व्यायिता भृशम् ।
 अर्धसञ्ज्ञातसस्ये 'व तोयम् प्राप्य वसुन्धरा ॥ ५२ ॥
 सै 'वं समेत्य व्यपनीय तन्द्रां शान्तज्वरा कृष्विवृद्धसत्त्वा ।
 रराजभैमी समवाप्तकामा शीतांशुना रात्रिर् इवो दितेन ॥ ५३ ॥
 ॥ इति नलोपाख्याने चतुर्विंशतितमः सर्गः ॥ ११ ॥

~~~~~

वृहदश्व उवाच

अथ तां व्युषितो रात्रिन् नलो राजा स्वलङ्कृतः ।
 वैदर्भ्या सहितः काले ददर्श वसुधाधिपम् ॥ १ ॥

-
52. gaudium. ॥ Damayantia quoque, conjugem aggressa, crescens valde, ।
 53. semi-natis-fructibus veluti aquam nacta terra. ॥ Ea sic congressa
 (cum conjugē), depositā lassitudine, sedatā-difficultate, gaudio-am-
 plificatā-mente praedita, । splendebat Bhaimia impetratis-optatis, lunā
 nox veluti ortā. ॥

~~~~~

LIBER VICESIMUS QUINTUS.

Vrihadasyus dixit:

1. Tum, illam postquam degerat noctem, Nalus rex benè-ornatus, ।
2. cum Vaidarbhiā conjunctus, tempore vidit terrae-regnatorem. ॥ De-

ततो ऽभिवाद्यामास प्रयतः श्वशुरन् नलः ।
 तस्या 'नु दमयन्ती च ववन्दे पितरं शुभा ॥ २ ॥
 तम् भीमः प्रतिजग्राह पुत्रवत् परया मुदा ।
 यथार्हम् पूजयित्वा च समाश्वासयत प्रभुः ।
 नलेन सहितान् तत्र दमयन्तीम् पतिव्रताम् ॥ ३ ॥
 ताम् अर्हणान् नलो राजा प्रतिगृह्य यथाविधि ।
 परिचर्यां स्वकान् तस्मै यथावत् प्रत्यवेदयत् ॥ ४ ॥
 ततो बभूव नगरे सुमहान् कर्पजः स्वनः ।
 जनस्य सम्प्रवृष्टस्य नलन् दृष्ट्वा तथा "गतम् ॥ ५ ॥
 अशोभयन्त नगरम् पताकाधजमालिनम् ।
 सिक्ताः सुमृष्टपुष्पाद्या राजमार्गाः स्वलङ्कृताः ॥ ६ ॥

-
- inde salutavit demissus socerum Nalus, | post eum Damayantia quoque
 3. reverenter salutavit patrem pulchra. || Illum Bhimus excepit filii-
 instar summo cum gaudio; | sicut dignum postquam honoraveratque
 eum, consolatus est praecellens | Nalo conjunctam ibi Damayantiam;
 4. conjugi-devotam. || Illum honorem Nalus rex postquam acceperat se-
 5. cundum-legem, | obedientiam suam illi congrue declaravit. || Deinde
 fuit in urbe permagnus gaudio-natus sonitus | hominum laetorum,
 6. Nalo conspecto sic aggresso. || Ornarunt urbem vexillis-et sertis in-
 structam; | irrigatae, perpuris-floribus-et ceteris instructae regiae-viae

द्वारि द्वारि च प्रौराणाम् पुष्पभङ्गः प्रकल्पितः ।
 अर्चितानि च सर्वाणि देवतायतनानि च ॥ ७ ॥
 ऋतुपर्णी ऽपि शुश्राव वाङ्मकच्छन्निनन् नलम् ।
 दमयत्या समायुक्ताञ् जहृषे च मराधिपः ॥ ८ ॥
 तम् आनाय्य नलो राजा क्षमयामास पार्थिवम् ।
 स च तड् क्षमयामास हेतुभिर् बुद्धिसम्मितः ॥ ९ ॥
 स सत्कृतो महीपालो नैषधं विस्मिताननः ।
 दिव्या समेतो दरिः स्वैर् भवान् इत्य् अभ्यनन्दत ॥ १० ॥
 कञ्चित् तु ना पराधन् ते कृतवान् अस्मि नैषध ।
 अज्ञातवासं वसतो मदृहे वसुधाधिप ॥ ११ ॥

-
7. bene-ornatae; ॥ ad portam ad portamque civium florum-contritio
 8. facta, ॥ honorataque omnia Deorum-altaria etiam. ॥ Rituparnus quo-
 que audivit de Vâhuci-formâ-induto Nalo ॥ Damâyantiae adjuncto,
 9. gavisusque est hominum-regnator. ॥ Huic, postquam adducendum
 curaverat, Nalus rex excusavit se, principi; ॥ hicque ei excusavit se
 10. rationibus, intellectu-praeditus. ॥ Hic, hospitio exceptus terrae-cu-
 stos, Naischadho, obstupefactum-vultum habens, ॥ «Proh felicitatem!
 11. congressus cum uxore tuâ tu»; sic gratulatus est. ॥ «Nonne offensio-
 nem tibi feci, Naischadhe! ॥ incognitâ-habitatione habitanti in meâ-
 12. domo, terrae-regnator? ॥ Si consilio-praecedente praedita, si sine-

यदि वा बुद्धिपूर्वाणि यद् अबुद्ध्या 'पि कानिचित् ।
मया कृतान्य् अकार्याणि तानि त्वद् क्षत्तुम् अर्हसि ॥ १२ ॥

नल उवाच

न मे ऽपराधः कृतवांस् त्वं स्वल्पम् अपि पार्थिव ।
कृते ऽपि च न मे कोपः क्षत्तव्यं हि मया तव ॥ १३ ॥
पूर्वं ह्य् अपि सखा मे ऽसि सम्बन्धी च जनाधिप ।
अत ऊर्ध्वन् तु भूयस् त्वम् प्रीतिम् आर्हर्तुम् अर्हसि ॥ १४ ॥
सर्वकामैः सुविहितैः सुखम् अस्म्य् उषितस् त्वयि ।
न तथा स्वगृहे राजन् यथा तव गृहे सदा ॥ १५ ॥
इदञ् चे 'व ह्यज्ञानन् तदीयम् मयि तिष्ठति ।
तद् उपाकर्तुम् इच्छामि मन्यसे यदि पार्थिव ॥ १६ ॥

*consilio etiam quaequam । a me facta sunt non-facienda, haec tu con-
donare velis. » ॥*

Nalus dixit:

13. Non mihi offensionem fecisti tu, perparvam etiam, rex! । Factâ etiam-
14. que, non mihi *esset* ira; condonandum enim a me tibi. ॥ Antea enim
15. *pore* in posterum etiam rursus tu gaudium afferre velis. ॥ Omnibus-
16. optatis bene-constitutis jucunde sum moratus apud te. । Non sic in
17. propriâ meâ-domo, rex! sicut in tuâ domo semper. ॥ Haec vero equo-
- rum-scientia tua apud me est, । eam tradere volo, si putas, rex! ॥ Sic

एवम् उक्त्वा ददौ विद्याम् ऋतुपर्णाय नैषधः ।
 स च ताम् प्रतिजग्राह विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ १७ ॥
 गृहीत्वा चा 'श्वरुदयं राजन् भाङ्गासुरिरु नृपः ।
 सूतम् अन्यम् उपादाय ययौ स्वपुरम् एव ह ॥ १८ ॥
 ऋतुपर्णे गते राजन् नलो राजा विशाम् पते ।
 नगरे कुण्डिने कालन् ना 'तिदीर्घम् इवा 'वसत् ॥ १९ ॥
 ॥ इति नलोपाख्याने पञ्चविंशतितमः सर्गः ॥ २५ ॥

~~~~~

वृहदश्व उवाच

स मासम् उष्य कौन्तेय भीमम् आमृत्य नैषधः ।

- fatus, dedit scientiam Rituparno Naischadhus, | illeque eam accepit
18. cum normam-conspectam habente facto. || Postquam acceperatque equorum-scientiam, rex! Bhângâsuris regnator, | aurigâ alio assum-
19. pto, ivit in suam-urbem nempe. || Rituparno profecto, rex! Nalus rex, Visorum-domine! | in urbe Cundino tempus non valde-longum habitavit. ||

~~~~~

LIBER VICESIMUS SEXTUS.

Vrihadasvus dixit:

1. Ille mensem moratus, Cauntêye! Bhimo salutato, Naischadhus | ex

पुराद् अल्पपरीवारो जगाम निषधान् प्रति ॥ १ ॥
 रथेनै 'केन शुभ्रेण दन्तिभिः परिषोडशैः ।
 पञ्चाशद्भिर् द्यूयैश् चै 'व षट् शतैश् च पदातिभिः ॥ २ ॥
 स कम्पयन् इव महीन् त्रमाणा महीपतिः ।
 प्रविवेश सुसंरब्धस् तरसै 'व महामनाः ॥ ३ ॥
 ततः पुष्करम् आसाद्य वीरसेनसुतो नलः ।
 उवाच दीव्याव पुनर बद्ध वित्तम् मया 'र्जितम् ॥ ४ ॥
 दमयन्ती च यच् चा 'न्यन् मम किञ्चन विद्यते ।
 एष वै मम सन्यासस् तव राज्यन् तु पुष्कर ॥ ५ ॥
 पुनः प्रवर्ततान् द्यूतम् इति मे निश्चिता मतिः ।
 पणोनै 'केन भद्रन् ते प्राणयोश् च पणावहे ॥ ६ ॥

-
2. urbe, paucos-famulos *habens*, ivit Nischadhos versus, ॥ cum curru uno splendido, cum elephantis sedecim, ॥ cum quinquaginta equisque
  3. etiam, sexies centumque peditibus. ॥ Iste, tremere faciens quasi terram, festinans terrae-dominus, ॥ intravit valde-iratus, cum celeritate
  4. nempe, magnanimus. ॥ Deinde, Pushtcarum aggressus, Virasēni-filius Nalus ॥ dixit: Ludamus iterum; multae divitiae a me acquisitae. ॥
  5. Damayantiaque, et quod aliud mihi ullum est, ॥ id quidem meum in
  6. ludo positum, tuum *in ludo positum sit* regnum vero, Pushtcare! ॥ Iterum versetur ludus, sic meum certum consilium, ॥ ludo uno, salus tibi!

जित्वा परस्वम् आकृत्य राज्यं वा यदिवा वसु ।
 प्रतिपाणाः प्रदातव्यः परमो धर्म उच्यते ॥ ७ ॥
 न चेद् वाञ्छसि त्वन् द्यूतं युद्धयूतम् प्रवर्तताम् ।
 द्वैरथेना 'स्तु वै शान्तिस् तव वा मम वा नृप ॥ ८ ॥
 वंशभोज्यम् इदं राज्यम् अर्थितव्यं यथातथा ।
 येन केना 'प्य् उपायेन वृद्धानाम् इति शासनम् ॥ ९ ॥
 द्वयोर् एकतरे बुद्धिः क्रियताम् अद्य पुष्कर ।
 कैतवेना 'क्षवत्यां वा युद्धे वा नाम्यतान् धनुः ॥ १० ॥
 नैषधेनै 'वम् उक्तस् तु पुष्करः प्रहसन् इव ।
 ध्रुवम् आत्मजयम् मत्वा प्रत्याह पृथिवीपतिम् ॥ ११ ॥
 दिष्ट्या तया 'र्जितं वित्तम् प्रतिपाणाय नैषध ।

-
7. de vitis etiam ludimus. ॥ Vincendo alius - proprio capto, vel regno vel
 8. opulentia, ॥ contra - lusus dandus summum officium appellatur. ॥ Nisi
 cupis tu ludum, pugnae-ludus versetur. ॥ Singulari certamine esto
 9. nempe placatio tuave meave, rex! ॥ Hereditarium hoc regnum peten-
 dum est quoquo modo, ॥ quocunque etiam remedio; senum sic est prae-
 10. ceptum. ॥ Duarum rerum in altera consilium fiat hodie, Puschcare! ॥
 11. per lulum in talario ludove, in pugnave tendatur arcus. — ॥ A Nai-
 schadho sic compellatus vero Puschcarus, ridens quasi, ॥ certam suam-
 12. victoriam putans, respondit terrae-domino: ॥ Proh felicitatem! a te

दिष्ट्या च दुष्कारङ् कर्म दमयत्याः क्षयङ् गतम् ॥ १२ ॥
 दिष्ट्या च ध्रियसे राजन् सदारो ऽद्य महाभुज ।
 धनेना 'नेन वै भैमी जितेन समलङ्कृता ॥ १३ ॥
 माम् उपस्थास्यति व्यक्तान् दिवि शक्रम् इवा 'सराः ।
 नित्यशो हि स्मरामि त्वाम् प्रतीक्षे ऽपि च नैषध ॥ १४ ॥
 देवनेन मम प्रीतिरू न भवत्य् असुकृद्गणैः ।
 जित्वा त्व् अद्य वरारोहान् दमयन्तीम् अनिन्दिताम् ॥ १५ ॥
 कृतकृत्यो भविष्यामि सा हि मे नित्यशो वृदि ।
 श्रुत्वा तु तस्य ता वाचो बह्वबद्धप्रलापिनः ॥ १६ ॥
 इषे स शिरश्च हेतुङ् खड्गेन कुपितो नलः ।
 स्मयन् तु रोषताम्राक्षस् तम् उवाच ततो नलः ॥ १७ ॥

-
- acquisitae sunt divitiae ad contra-lusum, Naischadhe; I prob felicitatemque! difficile-factu opus Damayantiae ad finem est profectum. ॥ Proh felicitatemque! vivis, rex! cum-uxore hodie, magnis-*
 13. *brachiis praedite! I Divitiis his sane Bhaimia lucrifactis ornata ॥ mihi*
 14. *adstabit certe, in coelo Sacro veluti Apsarasis. I Semper enim recordor*
 15. *te, exspecto etiamque, Naischadhe; ॥ ludo mihi gaudium non est cum*
 16. *non-amicorum-turbis. I Lucrifactā vero hodie pulchra-femora habente*
 17. *Damayantiā, non-spretā, ॥ contentus ero; ea enim mihi semper in*
corde. — I Auditis vero ejus bis loquelis multum-et insanum-garrientis, ॥ voluit ille caput scindere ense iratus Nalus; I subridens vero, irā-

पणावः किं व्याहरसे जितो न व्याहरिष्यसि ।
 ततः प्रावर्तत द्यूतम् पुष्करस्य नलस्य च ॥ १८ ॥
 एकपाणेन वीरेणा नलेन स पराजितः ।
 स रत्नकोषनिचयैः पाणेन पणितो ऽपि च ॥ १९ ॥
 जित्वा च पुष्करं राजा प्रहसन् इदम् अब्रवीत् ।
 मम सर्वम् इदं राज्यम् अव्यग्रं कृतकण्टकम् ॥ २० ॥
 वैदर्भी न त्वया शक्या राजापसद वीक्षितुम् ।
 तस्यास् त्वं सपरीवारो मूढ दासत्वम् आगतः ॥ २१ ॥
 न त्वया तत् कृतङ् कर्म येना 'हं विजितः पुरा ।
 कलिना तत् कृतङ् कर्म त्वन् तु मूढ न बुध्यसे ॥ २२ ॥
 ना 'हम् परकृतङ् कोपन् त्वय् आधास्ये कथञ्चन ।

-
18. *rubros-oculos habens, illi dixit tum Nalus: ॥ Ludimus; quid fabularis? victus non fabulaberis. — ॥ Deinde versabatur ludus Pusheari Nali-*
 19. *que; ॥ uno-ludo ab heroë Nalo ille victus est; ॥ ille cum gemmarum-*
 20. *et auri-acervis ludo lucrifactus est etiamque. ॥ Victoque Pushearo, rex ridens hoc dixit: ॥ Meum est totum hoc regnum, imperturbatum,*
 21. *occisis-hostibus praeditum. ॥ Vaidarbhia non a te potest, regum-ab-*
 22. *jecte! spectari; ॥ ejus tu cum-famulis, stulte! ad servitudinem es ag-*
 23. *gressus. ॥ Non a te illud perfectum factum, quo ego victus antea, ॥*
 23. *a Cale illud perfectum factum, tu vero, stulte! non intelligis. ॥ Non ego*

यथासुखं वै जीव त्वम् प्राणान् अवसृजामि ते ॥ २३ ॥
 तथै 'व सर्वं सम्भारं स्वम् अंशं वितरामि ते ।
 तथै 'व च मम प्रीतिस् त्वयि वीर न संशयः ॥ २४ ॥
 सौहार्दञ् चै 'ब मे त्वत्तो न कदाचित् प्रहास्यति ।
 पुष्कर त्वं हि मे भ्राता सञ्जीव शरदां शतम् ॥ २५ ॥
 एवन् नलः सान्त्वयित्वा भ्रातरं सत्यविक्रमः ।
 स्वपुरम् प्रेषयामास परिघञ्च पुनः पुनः ॥ २६ ॥
 सान्त्वितो नैषधेनै 'वम् पुष्करः प्रत्युवाच ह ।
 पुण्यश्लोकन् तदा राजन् अभिवाद्य कृताञ्जलिः ॥ २७ ॥
 कीर्तिरू अस्तु तवा 'क्षया जीव वर्षायुतं सुखी ।
 यो मे वितरसि प्राणान् अधिष्ठानञ् च पार्थिव ॥ २८ ॥

-
- ab alio - excitatum iram in te convertam ullo modo. | Ad-libidinem
 24. quidem vive tu, vitam remitto tibi; || ita quoque omnes facultates,
 propriam tuam partem, condono tibi. | Sic nempe mea voluptas in te,
 25. heros! non dubium, || amicitiaque etiam mea a te non unquam dis-
 cedet; | Puscare! tu enim es meus frater, vive annos centum. — ||
 26. Sic Nalus consolatus, fratrem verà - vi praeditus | in ipsius - urbem mi-
 27. sit, amplexus iterum iterum. || Consolatione affectus a Naischadho
 sic, Puscarus respondit | Punyaslôco tunc, rex! postquam se incli-
 28. naverat factam - manuum implicationem habens: || Gloria sit tibi pe-
 rennis, vive annos - decies mille laetus, | qui mihi condonas vitam ur-

स तथा सत्कृतो राक्षसमासम् उष्य ततो नृपः ।

प्रययौ स्वपुरं कृष्टः पुष्करः स्वजनान्वितः ॥ २९ ॥

महत्या सेनया सार्धं विनीतैः परिचारकैः ।

भ्राजमान इवा "दित्यो वपुषा भरतर्षभ ॥ ३० ॥

प्रस्थाप्य पुष्करं राजा वित्तवत्तम् अनामयम् ।

प्रविवेश पुरं श्रीमान् अत्यर्थम् उपशोभितम् ॥ ३१ ॥

प्रविश्य सान्त्वयामास पौरान् स निषधाधिपः ॥ ३२ ॥

पौरजानपदाश्च चापि सम्प्रहृष्टतनूरुहाः ।

ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे सामात्यप्रमुखा जनाः ॥ ३३ ॥

अद्य स्म निर्वृता राजन् पुरे जनपदे ऽपि च ।

उपासितुम् पुनः प्राप्ता देवा इव शतक्रतुम् ॥ ३४ ॥

29. bemque, rex! — ॥ Ille sic hospitio affectus, mensem postquam habitaverat tum rex, I. ivit in suam-urbem laetus Puschcarus, cognatis-

30. comitatus, ॥ magno cum exercitu, cum submissis servis, I. splendens

31. sicut sol corpore, Bharatorum-princeps! — ॥ Postquam dimiserat

Puschcarum rex opulentum, incolumem, I. intravit urbem felix supra-

32. modum ornatum. ॥ Postquam intraverat, consolatus est cives ille Ni-

33. schadhorum-regnator. ॥ Cives-rusticique vero, arrectos-pilos habentes (gaudio), I. dixerunt implicitis manibus omnes, cum-consiliario-

34. rum-praecipuis versantes homines: ॥ Hodie sumus felices, rex! in urbe, ruri etiamque, I. te cultum rursus profecti, Dii veluti Satacra-

प्रशान्ते पुष्करे दृष्टे सम्प्रवृत्ते महोत्सवे ।
 महत्या सेनया राजा दमयन्तीम् उपानयत् ॥ ३५ ॥
 दमयन्तीम् अपि पिता सत्कृत्य परवीरका ।
 प्रास्थापयद् अमेयात्मा भीमो भीमपराक्रमः ॥ ३६ ॥
 आगतायान् तु वैदर्भ्यां सपुत्रायान् नलो नृपः ।
 वर्तयामास मुदितो देवराड् इव नन्दने ॥ ३७ ॥
 ततः प्रकाशतां यातो जम्बुद्वीपे स राजसु ।
 पुनः शशास तद् राज्यम् प्रत्याकृत्य महायशाः ।
 ईजे च विविधैर् यज्ञैः विधिवच् चा "सदक्षिणैः" ॥ ३८ ॥
 ॥ इति नलोपाख्यानं समाप्तम् ॥

35. tum. — ॥ Sedato Pushearo laeto, praeteritā magnā-festivitate, ।
 36. magno cum exercitu rex Damayantiam adduxit. ॥ Damayantiam nempe
 pater, beneficiis postquam affecerat hostium-heroum-occisor, । dimi-
 37. sit immenso-animo praeditus Bhīmus timendā-vi. ॥ Aggressā vero
 Vaidarbhiā cum liberis, Nalus rex । erat laetus, Deorum rex veluti in
 38. Nandano. ॥ Deinde, ad claritatem profectus in Dschambudvipo is
 inter reges, । rursus regebat illud regnum, postquam recuperaverat,
 magnā-gloriā praeditus, । sacrificabatque variis sacrificiis ad normam
 etiam, apto dono sacrificali instructis. ॥

ANNOTATIONES.

LIBER PRIMUS.

- Sl. 3. a. Sanscritè, *Nischadhâh*, pluralis a *Nischadha*. Regio haec eadem esse videtur ac *Nischadha-râschtra* et *Nischadha-dêsa*, de quibus vide: Wilford, *List of mountains, rivers, countries, from the Purâna's and other books*. Asiat. Res. t. 8.
- Sl. 4. b. Tschat. रक्षिणान्.
- Sl. 5. a. Hujus regionis urbs a poëta nostro Cundina, Vidarbhanagarî (i. e. Vidarbhorum urbs) et Vidarbha nominatur, et eadem ac Vaidarbha (Burra-Nag-poor, secundum Wilford) esse videtur.
- Sl. 11. b. Radix आसृ cl. 2. *Atm.* Praeteritum augment. primum nonnunquam ad primae classis normam *Parasmaipadi* format; ita heic पर्यपासत् pro पर्यपास्त. Invenitur etiam, teste Schlegelio, simplex आसृ pluribus in locis Râmâyani, ubi omnes comparati codices inter se consentiunt.
- Sl. 12. a. Patronymicum Damayantiae a patris Bhîmi nomine derivatum.

Sl. 12. *b.* विद्युत् et सौदामिनो secundum *Amara-cóshum* ambo fulgur significant. Teste Nilacantho adjectivum सौदामिनो a सौदामन derivatur, nomine colectivo, quod ipsum a सुदामन् (annui pluviosi temporis nubes) venit. Tales nubes ita appellari dicit, quia „valde mundo vitam dant”. Sunt nempe ejus verba: सौदामिनी प्रावपेयमेघसम्बन्धिनी ॥ सुष्टु जग-
तो जीवनन् ददति ते सुदामानो मेघास् तेषां समूहः सौ-
दामनः प्रावद्रकालः तत्सम्बन्धिनी ॥ सा हि अत्यन्तन्
द्योतमाना भवती 'ति प्रसिद्धम् ॥ विद्युत् सौदामिनी ergo
fulgur est, quod de annui pluviosi temporis nube
procedit.

Sl. 14. *a.* TSCHAT. न च श्रुता.

Sl. 14. *b.* TSCHAT. चित्तप्रसादनी; et इव pro अपि.

Sl. 16. *b.* Nali cognomen, ab ejus regni nomine formatum.

Sl. 19. *a.* ज्ञातद्वयपरिष्कृतान् सुवर्णपद्मान् । Sic schol. Nil. ex-
plicat.

Sl. 19. *b.* TSCHAT. वने निवसताम्.

Sl. 21. *b.* TSCHAT. न च सा कामयिष्यति. Sequitur hicce sló-
cus, apud Nil. et in cod. sine scholiis omissus:
तव चै 'व यथा भार्या भविष्यति तथा वयम् । विधास्या-
मो नरव्याघ्र स माम् उत्सृष्टम् अर्हसि ॥

Sl. 24. *a.* Omnes codices exhibent सखिगणावता, ita ut, si le-
ctio genuina est, primum compositi membrum sit
सखि *amicus*, quod etiam de feminis dicitur, vel सखी

correpto ई, ad analogiam Comparativorum et Superlativorum veluti सतितरा, सतितमा pro सतीतरा, सतीतमा (v. Gramm. r. 249.). Pluribus tamen aliis locis (ut III. 12. a.) codices de lectione सखोगण inter se consentiunt, quod insuper L. II. 6. b. metro defenditur. Hanc ob rem non dubito, h. l. corruptam esse codicum scripturam.

Sl. 27. b. Inter hunc et sequentem slôcum omnes codices addunt semislôcum ex sl. 15. repetitum — कन्दर्प इव रूपेण मूर्तिमान् अभवत् स्वयम् — quem Schlegelii consilio omisi, quia ejus sensus utroque loco non idem esse posset; nam अभवत्, quod sl. 15. erat significat, heic *factus est* significaret. Si tamen retinendus esset, sequentium slôcorum ordine non turbato, antecedenti slôco cum adscriberem, cum slôci ex tribus compositi lineis non raro occurrant.

Sl. 29. a. Serpentes apud Indos magna veneratione fruuntur, urbemque in tartaro *Bhogavati* dictam habent.

Sl. 31. b. TSCHAT. नलं वद.

LIBER SECUNDUS.

Sl. 6. a. TSCHAT. न्यवेदयत न स्वस्थाम्.

Sl. 9. b. अन्वीयताम्, sic TSCHAT., apud Nil. et in cod. sine scholiis, violato metro, legitur अनुभूयताम्.

Sl. 11. *b.* TSCHAT. स्वयङ्कृतेः.

Sl. 18. *b.* I. e. Hic mundus (Indri coelum) perennis eorum est abundantiae vacca (quippe qui omnia optata eis praebeat) sicuti mea est. Potest etiam significare „hic mundus perennis eorum est, sicut abundantiae vacca mea est”.

Sl. 19. *b.* Cschatriyorum animas in pugna occisorum Indri coelum (Indra-lôca) adire Brahmanica docet religio; quam ob rem eos hospites suos Indrus appellat.

Sl. 25. *a.* TSCHAT. तच् हुम्बुः pro ते प्रम्बुः.

Sl. 25. *b.* गच्छामि, sic omnes codices.

Sl. 31. Genitivus pro dativo in Sanscrito frequentissime ponitur. Plura de vario genitivi usu dixi in annotatione ad INDRALOC. I. 27. *a.*

LIBER TERTIUS.

Sl. 2. *b.* TSCHAT. तत्त्वेन परिपच्छामि कथयध्वं यथातथम् ।

Sl. 4. *b.* नृणां, sic W., reliqui, violato metro, नृणां (vid. gramm. IV 182.).

Sl. 5. *b.* Ad verbum, „quorum magnus Indrus primus.” Voces आदि et आद्य, *primus*, nominibus subjunguntur, ubi e variis rebus unius et primae solummodo exempli gratia mentio fit, et hac in constructione a sensu Latinae locutioni, et cetera,

respondent. Locus noster itaque verti potest, „mundi custodes, ut magnus Indrus,” aut, „magnus Indrus et ceteri.” Vide Gramm. r. 666.

Sl. 12. a. Cognomen Damayantiae, a patriae nomine derivatum.

Sl. 15. b. धर्षिताः अभिभूताः । Sic TSCHAT. schol.

Sl. 16. b. TSCHAT. अभ्यचिन्तयन् pro अभ्यपूचयन्.

Sl. 19. a. Nimis festinanter fortasse scripturam prioris editionis स्मितपूर्वाभिभाषिणी dissolvi in स्मितपूर्वा 'भिभाषिणी, quod praetulerim, si Adjectiva suff. kri-dantico इन् formata (v. r. 645.) Accusativum regere possent; sed certa exempla talis constructionis nondum inveni. Nostro loco एनं समयमानम् ad नलं वीरम् referri potest, ita ut ab अभ्यभाषत regatur: „ei ridenti, risu antecedente alloquens (eum), Damayantia Nalo heroi dixit.” Schlegelio non assentire possum, qui vocem स्मितपूर्वाभिभाषिणी perpetuam Damayantiae qualitatem designare putat. Non raro enim hujusmodi verbalia ad actionem praesentem referuntur; cf. Lib. XI. 21. et XXII. 2.

Sl. 20. b. Ad verbum, „noscere cupio tui.” Infinitivus, qui verbi casum alias regit, hic substantivorum modo constructus videtur, quasi, „cognitionem cupio tui.” Plura de Infinitivi constructionibus dixi in

ann. ad *INDRAL.* I. 16., ubi tamen, in loco e *Râ-mâyano* citato, pro मदीयन् नगरं यातुः कार्यं हि तावद् उच्यताम् melius cum *Schlegelii* editione, ... यातुः कार्यं हि महद् उच्यतम्, legendum.

Sl. 21. b. *TCHAT.* आसीरु न लक्षितः

Sl. 25. b. *NIL.* महाकक्षम् per महान्तं राजद्वारप्रवेशम् explicat.

LIBER QUARTUS.

Sl. 7. a. *TCHAT.* इच्छति pro अच्छति, in qua recepta lectione codex *Ud.* cum reliquis convenit, ita ut haec forma generalem euphoniae regulam 36. sequatur, contra id quod *r.* 44. praescribitur.

Sl. 8. b. Omnes codices particulam तु tam post भूषणानि quam post प्राप्य exhibent.

Sl. 10. *Yamus* justitiae et mortis deus, quia cum *Indro* (aëre) *Agne* (igne) et *Varuno* (aquâ) tanquam mundi custos (लोकपाल) et mundi creator (लोकतृ) celebratur, hoc munere terram significare videtur. Quam ob rem maximi mihi est momenti, *Dschemschitum*, qui apud *Persas* primus est terrae regnator, cui *Ormuzd* legem suam primo tradidit eumque terram colere jussit, re vera eundem esse atque *Indorum* *Yamum*. Hoc non solum *Zendico* nomine *Yimô* (Nom. a themate *Yima*) cum यम् conveniente demonstraverim, sed potissimum eo, quod in

Zendavestâ Yimi i. e. Dschemschitis (*yimahē csaētahē*) pater idem est ac Yami pater, etsi id vix in Anquetilii scriptura Vivengham quaesiveris. Indici Yami pater est विवस्वत् i. e. Sol, ex quo Yamus nomen duxit वैवस्वत. Ita SAV. V. 40. विवस्वतस् त्वन् तनयः प्रतापवांस ततो हि वैवस्वत उच्यसे बुधेः । «Vivasvatis tu es filius excelsus, inde enim Vaivasvatus appellaris a sapientibus.» Cum विवस्वत्, si legitimas et constantes respicis sonorum primitivorum in Zendica lingua mutationes, accuratissime convenit *vivanghuat*; s. enim ubique transit in *h*, cui, si *a* vocalis ei antecedit, et quaequam vocalis sequitur, saepissime gutturalis nasalis, quam per *ng* scribimus, anteponitur. A themate *vivanghuat* descendit Genitivus *vivanghuató*, quod Sanscrito विवस्वतस्, ante sonoras litteras विवस्वतो, respondet. Cum autem litterae *u* et *h* consuetissimâ transpositione locum suum commutent, ita ut e. c. pro *vanghu* pura saepissime scribatur *vanguh*, et a *kharēnanghuat* splendore praeditus formetur Genitivus *kharēnanguható*: non miraberis, etiam pro *vivanghuató* scribi *vivanguható*. Ita legimus in Vend. Sade (ed. Burnouffii p. 40.): *Yimó Vivanguható puthró* i. e. यमो विवस्वतः पुत्रः. —

In Nominativo Zendicum *vivanghuat*, abjectâ vocali *u*, format *vivanghāo*, quod ceterum ad Sanscritum विवस्वान् eandem habet rationem quam, e.c., *vidvāo* sciens ad Sanscritum विद्वान्. Sanscrita Nominativi forma विवस्वान् (a fortiori themate विवस्वन्त् abjecto त् ex gramm. lege r. 57.) non tamen plane interiit in lingua Zendica; descendit ab ea, ut mihi videtur, patronymicum *vivanghana* (Nom. - ó) eodem suffixo quo वैवस्वत deducitur a विवस्वत्. Vriddhis incrementum, quo saepe prima in Sanscritis derivatis vocibus afficitur syllaba, in lingua Zendica hucusque in iis tantummodo observavi vocibus, quae in prima syllaba *a* vocalem habent. Ita, ut aliquot exemplis hoc illustrem, ab *ahura* (deus vulgo Ormuzd dictus) suffixo *ya* venit *āhūirya*, cujus Genitivum *āhūiryéhé* (*āhūiryéhé?*) invenies Vend. Sad. p. 29., et Accusativum *āhūirīm* (*āhūirīm?*) p. 20. A *mazdayasna* (Ormuzdis assecla) venit *māzdayasnya*, cujus Accusativum *māzdayasnīm* exhibet p. 22., qui tamen, sicut *āhūirīm* etiam a themate suffixo *i* formato deduci possit, cum *ī* ante *m* finalem legitime producat. A *věřethraghna* vel *vāřě...* (Scr. वृत्रघ्न *Vritri* occisor cognomen Indri) *victoriosus*, venit *vāřěthra-*

ghnya, in Nomin. *vārēthraghnyō*, unde descendit superlativus *vārēthraghnyōtēma*, quod saepius invenitur V. S. p. 327. et 328. ubi Accus. *vārēthraghnyōtēmēm* videtur esse adverbialiter positus — *imann vacó drēngayōis yōi ang-hēn vārēthraghnyōtēmēmā baésazyótēmēmā*, haec verba dicas, quae sunt victoriosissimaque saluberrimaque, welche sind am siegreichsten und am heilsamsten. Superlativi suffixum *tēma* heic, et, nisi fallor, ubique in codd. mnsr. a voce ad quam pertinet, puncto est separatum; praeterea nota Accusat. pl. *imann* pro Scr. इमान्. Plura de linguae Zendicae grammaticis legibus disserui in Annal. Berol. a. 1831. m. Jan. et Dec.

- Sl. 12. Vel „si cogitas Varunum” cf. I. 21. — Schlegelius et Rosenius slôcum quo Varunus celebraretur — eodem jure, quo antecedentibus slôcis Agnis, Yamus et Indrus — omissum et hoc loco वरुणं pro वरुणं legendum esse putant. Quâ valde probabili conjecturâ receptâ, vertendum esset: „Fiat sine dubitatione, mente si putas (si tibi placet), electio e mundi custodibus.” Sic nempe, si अविशङ्केन (ex अ et विशङ्का) adverbialiter est positum, et, quod plerumque accidit, prius hemistichium, vel lineae

dimidium, a posteriori commate est separatum. Si tamen मनसा non ad मन्यसे, sed ad क्रियताम् pertinet, अविशङ्केन tanquam adjectivum ei est adjungendum: „Fiat dubitationis experte mente, si putas etc.”

Sl. 15. b. कथं स्वार्थम् इहो 'त्सहे । Sic TSCHAT. iisdem verbis ac Sl. 16. b.; reliqui: तथा भद्रे विधीयताम्. Aptam Schlegelius emendationem nobis offert, pro कथं conjiciens कर्तुं, quod meliorem praebet sensum et contra codicum auctoritatem in textum erit recipiendum, si locus noster unicus et solus manet, ubi verbum उत्सहे exprimat *tractare, urgere aliquam rem*, quam significationem in Glossario admittere cunctatus sum. Praeterea Schlegelius conjecturam suam eo confirmat, quod etiam sl. 17. b. verbum करोमि cum स्वार्थम् est constructum.

Sl. 31. b. Pronomen एतावत् (q. v. in Gloss.) nonnunquam cum quadam emphasi ponitur, ita Bb. I. 8.: एतावान् पुरुषस् तात कृतं यस्मिन् न नश्यति । *Is est homo (nominandus), care! in quo data ipsi opera non perit (i. e. qui eam non obliviscitur, qui non ingratus est).* Schol. h. l. एतावान् explicat per एतावान् एव पुरुषो न त्व् अन्यः । „Is tantummodo est homo, non vero alius”. In DEVIMAHATMYO

I. 74. (ed. Ber.) legitur: भवेताम् (*) अद्य मे तुष्टौ मम
वध्याव् उभाव् अपि । किम् अन्येन वरेणा 'त्र एतावद् धि
वतम् मया ॥ „Si estis nunc mecum contenti, a me
occidendi ambo *estis* (i. e. sit mihi gratiâ vestrâ fa-
cultas vos ambos occidendi), quid mihi aliâ gratiâ
heic *opus est?* *hoc* enim (nihil aliud) a me *est* ele-
ctum. Hitop. (ed. Lond.) p. 20.: तथा 'पि मम चै
'तावान् सङ्कल्पः त्वया सह सौख्यम् अवश्यद् करणीयम्
इति *Nihilominus mihi hoc est consilium „tecum*
amicitia necessario est facienda” ita. In eodem li-
bro (ed. Lond. p. 8. Bonn. p. 11.) legitur: मम चै
'तावाँल् लेभविरहो येन स्वहस्तस्थम् अपि सुवर्णकिङ्कणं
यस्मै कस्मैचिद् दातुम् इच्छामि, *mihi que ea est avi-*
ditatis-relictio, quâ in meâ-manu-versans aureum
armillum cuipiam dare cupio. Non video, quam Las-
senius affirmat, peculiarem quandam vim quâ pron.
rel. heic sit positum, quippe quod consuetâ ratione
antecedenti respondeat demonstrativo, et quidem
cum Indicativo verbi, sicut supra एतावान्...
यस्मिन् न नश्यति. Nulla igitur heic est analogia
cum Ciceronis sententia: *talem te esse oportet, qui*
ab impiorum civium societate te sejungas; nulla
etiam est similitudo cum alio Hitopadesi a Lass.

(*) Suppleatur oratio भवन्तो voce.

laudato loco, ubi एतादृशाः *tales* excipitur a conjunctione यत्, quo gravissima etsi a Lassenio non considerata constructionis differentia efficitur. Cum in sentiis correlativis altera vox correlativa alterius quasi exhibeat imaginem, ex qua respondentis vocis natura et indoles intelligi potest: notatu est dignum, pronomē एतावत् a mero relativo यत् excipi, sicut तावत् *tantus*, tot, a यावत्, et तादृश *talis* a यादृश. Ubi in sententia simplici positum est एतावत्, nonnunquam sine sensus detrimento reddi potest per *talis*, vel etiam, si eo monstrata res vel persona eximiā est quantitate vel magnitudine, per *tantus*, *tot*. Ita latinum *qualis* saepe eodem jure ponitur ac *qui*, et Sanscritum तत् interdum etiam valet *talem*. — Schlegelius naturam hujus pronominis parum intelligit, quippe qui neutralem Accusativum, adjective positum, cum adverbio एतावत् confundens, in annotatione ad BṚAṢ. XVI. 24. verba poëtae nostri reddat per „Hactenus quidem, o Divi! sicut evenit, a me plene narratum est”. Persistit vir doctissimus pertinaciter in absurda hac opinione, quam in annot. ad HITOP. (ed. Bonn. Vol. 2. p. 21.) defendere periclitatur, affirmans एतावत् in एतावद् उक्ता, aliisque ejusmodi locutionibus, indicare terminum, ad quem progressus sit

sermo, ac reddi debere per *hactenus*. Quod si ita esset, in DEVIM. l. c. एतावत् terminum indicaret, quo Vischnus vel electio ipsius, in gratia ab ambo-
 bus Asuris eligenda, sit profectus. Potius Lassenio assenserim, qui एतावत् in hujusmodi locutio-
 nibus sensu adjectivo recte accipiens, sibi persua-
 det, vocabulum hoc ibi valere: tantum dictum
 esse, quantum praecedente sermone contineatur,
 quod, quantum differat a तत्, mirum esse dicere.
 Quid miri? si quidem latine „hoc dixit” id valet,
 aliquem tantum et tale dictum habere, quantum
 qualeque antecedente sermone dixit. Sanscrite ta-
 men rarius dicitur तद् उक्ता, quam एतद् उक्ता, vel
 एतावद् उक्ता, quia, quod primus Rückertus inge-
 niose observavit, एतावत् proprie ad rem narra-
 tam, sicut इदम् ad rem narrandam refertur, qua in
 re एतावत् cum primitivo suo एतत् convenit. —
 Ceterum miror Schlegelii et Lassenii etymolo-
 giam, qui ambo, et spero soli, एतावत् ex ए et ता-
 वत् compositum esse dicunt. „A तावत् formatur
 एतावत् sicuti एतत् a तत्, eadem plane ratione,
 eodemque sensus discrimine”. Sic confidenter
 Schlegelius alte scilicet sonantibus verbis, a veri-
 tate tamen valde alienis, nisi forte Romanorum
istic, istinc, isto, istoc formantur a *tic, tinc, to, toc,*

sicuti iste revera duobus ex pronomibus est compositum, ex *is* et *te*, quorum posterius, etsi simplex usu non est conservatum, origine tamen idem est ac Graecum $\tau\acute{o}$ ($\acute{o}$), et Sanscritum त (स); adverbialque reliquit, *tum*, *tunc*, *tam*, et derivata, *talis*, *tot*, *totus*, *tantus*, *toties*. Ab *iste* deducuntur *istic*, *istinc*, etc. et, si velis, omnes obliqui casus. In Sanscrito autem ab एत descendit एतावत्, sicut तावत् a त et यावत् a य. — Etiam adverbium एतावत् meras demonstrativas habet significationes, mensurae notione, quae adverbio तावत् inhaeret, nunquam adjecta: 1) *tam* c. c. एतावद् दूरम् *tam longe* (Hir. ed. Bonn. p. 27.), quod तावत् per se solum indicare potest, sicut यावत् in SAV. V. 19. *quam longe* significat; 2) tamen (*malgré cela*); non satis confirmata vero haec est significatio, quia L. XI. 8. adverbium एतावत् apte per *nunc* reddi potest, et insuper lectiones variant. Male igitur sibi consuluit Schlegelius, cum ex eo, quem Amarasinhus adverbio तावत् (*tam diu* etc. nunquam simpliciter *tam*) praebet sensum, vocis एतावत् quaesivit illustrationem. Conatur, in fine annotationis suae, sanscritis, nisi praecrita sunt, verbis contumeliam dicere vir eloquentissimus, iracundior quam doctior; non melius enim declinat vocem एतावत् quam ejus originem vim et

usum intelligit. Primam et tritissimam declinationem ante oculos habuisse videtur, cujus formam अयोस् (*ay : ós*) contra linguae naturam in अ-योस् dissolverit clar. vir, ita ut योस् sit terminatio, quae, cum एतावत् conjuncta, formaret एतावत्योस्. — मूर्खो ऽपि शोभते तावत् (non एतावत्) सभायां वस्त्रवेष्टितः । तावच्च शोभते मूर्खो यावत् किञ्चिन् न भाषते ॥

LIBER QUINTUS.

- Sl. 1. *b.* Casus locativus non ubique commorationem in loco, sed motionem versus locum non raro exprimit. Cf. L. XIII. 9, 25, etc.
- Sl. 5. *b.* शोभन्ते cum praecedente verbo दृश्यन्ते sensum praeteritum a particula स्म accipit.
- Sl. 7. *a.* Urbs serpentum in tartaro.
- Sl. 12. *a.* Semisòlcus hic melius vel antecedenti slóco annumeretur, vel per se solum constituat slócum, ita ut sequentes versus, sicuti sensu cohaerent, ita sint disponendi: सा चिन्तयन्ती बुद्धा 'थ तर्कयामास भाविनी । कथं हि देवान् ज्ञानीयाद् कथं विद्यान् नलन् नपम् ॥ एवं सञ्चिन्तयन्ती सा वैदर्भी भृशदुःखिता । श्रुतानि देवलिङ्गानि तर्कयामास भारत ॥ देवानां यानि लिङ्गानि स्थविरेभ्यः श्रुतानि मे । तानो 'ह तिष्ठताम् भूमाव् एकस्या 'पि न लक्षये ॥ सा विनिश्चित्य ब्रह्मा विचार्य च पुनः पुनः । शरणम् प्रति देवानाम् प्राप्तकालम्

अमन्यत ॥ वाचा च मनसा चै 'व नमस्कारम् प्रयुज्य च ।
देवेभ्यः प्राञ्जलिं भूत्वा वेपमाने 'दम् अब्रवीत् ॥

Sl. 24. a. Apud Tschat. deest.

Sl. 24. b. Tschat. समस्तं pro सामर्थ्यं.

Sl. 25. b. हृषितस्रग्रोहीनान् । v. Gramm. r. 662.

Sl. 32. b. एवन् ते । Sic Par. et ambo Tschaturbudschi scholiis instructi codices, pro Nilacanthi lectione एतत् ते, quam in priori editione secutus sum. Sequitur in Par. वचने स्थितम्, apud Nil. वचने रतम्; ex utraque lectione orta esse videtur tertia, codicis C. a. वचचनेरितम्, manifesto falsa. Composita enim esset ex वचन et इरित, quod, si *sermone declaratum* significare posset, non malum praeberet sensum. Sed verbum इरामि proprie valet *mitto* et tam simplex quam cum उत्तु compositum, id quod omnibus notum est, saepe construitur cum Accusativo vocum, quae *sermonem, vocem, sonum* significant; sic supra, sl. 30. legitur इरितः शब्दः; vix tamen invenies इरितुं vel इरितं शब्देन *emittere* vel *emissum voce*; वचतेरितम् igitur *tatpuruschicum* compositum (v. r. 672.) cognoscere nequeo. Lectione एतत् ते वचने रतम् servatâ, एतत् sensu *nunc* optime esset accipiendum: „Ideo me scito conjugem nunc, tuo sermoni addictum”, vel commate aliter posito, „conjugem tuum, sermoni (tuo) addic-

- tum". — In Pv. legitur वचनेरिव, quod ad वचनैरु
इव tendit.
- Sl. 36. Faustum, nullâ re impeditum gressum aliasque a
Diis sibi datas gratias nonnullas Nalus experitur
L. XXIII. sl. 9. sq.
- Sl. 37. b. आत्मप्रभांल्लोकान् sui (mundorum) ipsius splendo-
rem habentes mundos, nisi, quod in prioris edi-
tionis versione feci, vocem आत्मन् ad Agnem re-
ferre malueris, ita ut mundos per deum Agnem
splendentes intelligas. Explicat tamen TSCHAT.
hoc adjectivum per स्वयम्प्रभान् (v. Gloss.). Etiam
in alio Mahâ-Bhârati episodio (INDR. I. 37.) लो-
कान् आत्मप्रभान् a NIL. illustratur per आत्मना सूर्या-
दिवत् प्रभान्ति तान् आत्मप्रभान् „per se ipsos sicut
sol et cetera lumina splendent, hos sui ipsius
splendorem-habentes animantes". Nostro loco
autem लोकाः non sunt animantes sed mundi, sicut
in episodio SUND. IV. 22., ubi Apsarasis Tilôttama
mundos splendidos, pulchros exposcit a Brah-
mane, qui ipsi (Sl. 24.) satisfecit, concedens po-
testatem mundos a sole permeatos (आदित्य चरितौल्ल
लोकान्) peragrandi. Apud Manuem L. VI. sl. 39.
legitur: तस्य तेजोमया लोका भवन्ति ब्रह्मवादिनः
„huic splendidi mundi sunt Vedos-enuntianti".
Plura de hoc in annot. ad INDR. I. 37.

Sl. 45. a. *Asvamedha* equi sacrificium est. Nāhuschus patronymicum e Nahuscha, Yayātis regis patre.

LIBER SEXTUS.

Sl. 1. b. *Dvāpara* et *Cali* sunt nomina tertiae et quartae mundi aetatis, et Daemones harum aetatum.

Sl. 4. a. निवृत्ते व्यतीतः । Sic TSCHAT. schol.

Sl. 9. a. Ita in Mahābhārati libro हिदिम्बवद् inscripto, quinque Pāndavi, cum quibus mater Cuntia, मातृषष्टा: appellantur. Vid. Gramm. r. 666.

LIBER SEPTIMUS.

Sl. 2. a. अन्तरप्रेक्षुश्चिद्वानुसारी । Sic TSCHAT. schol.

Sl. 3. a. अन्वास्त उपासितवान् । सो ऽस्ते स्मे 'ति पाठे स उपास्ते स्मे 'त्य् अर्थः । आर्पः सन्धिः । Sic NIL.

Sl. 5. a. Oblitus sum in versione accusativum Nalum. Pro हि TSCHAT. male legit स.

Sl. 5. b. Rosenius mihi proponit interpretationem „Nischadhos adipiscere (tanquam) regnum, vincendo Nalum regem“, quod maxime mihi arridet; puto tamen etiam in textu levem emendationem necessariam, quā जित्वा et राज्यन् locum suum commutent: निषधान् प्रतिपद्यस्व राज्यञ् जित्वा नलन् नृपम् ।

Sl. 6. b. Secundum NIL. vocibus गवाम् et वृषो tropice poëta utitur, priori talos, alterā eximium talum desig-

nante. Ita quoque in sequente *slóco* वृषेण per अक्षमूह्येन explicat. Voces कलिष् चै 'व Schlegelius apte proponit mutare in द्वापरम् च, quia in antecedente Libro, sl. 15. *b*. Calis dixit Dvâparo: „Tu vero talos ingressus facere auxilium velis”.

Sl. 17. *b*. ना 'यम् अस्ति नष्टो ऽस्ति । Sic Nil.; नष्टो ऽअयम् । Sic Tschat. explicat.

LIBER OCTAVUS.

Sl. 3. *a*. तस्य पापम् अनिष्टम् । Sic Tschat. schol.

Sl. 4. *a*. अतियशास् । Sic Tschat.; reliqui omnes अतियशान् (-न्) exhibent, posito अतियश pro अतियशस् sicut L. XVI. 14. शृङ्गस्त्रोत pro शृङ्गस्त्रोतस् .

Sl. 5. *a*. आनाय्य proprie „postquam adducere feceris”.

Sl. 11. *b*. Codicem Par. hic secuti sumus; in aliis legitur: वार्ष्णेयम् आनयामास, quod cum sequente casu instrumentalī minus congruit.

Sl. 12. *a*. Nominativus mascul. participiī praesentis nonnunquam adverbialiter ponitur, ita ut generis et numeri substantivi, ad quod pertinet, ratio non habeatur. Sic heic सान्त्वयन् pro सान्त्वयन्ती et L. XIX. 24. *b*. मोहयन् इव pro मोहयन्त इव. Aliquid simile habet haec locutio cum gallicae constructione participiī praesentis cum praepositione *en* conjuncti (*en consolant, en confondant*). Respicia-

- tur etiam germanicorum adjectivorum adverbialis
usus (*er ist grofs: sie sprach schmeichelnd*).
- Sl. 17. *a*. न दोषो ऽस्ति नैपधस्य किन्तु देवस्य । Sic TSCHAT.
schol.
- Sl. 18. *b*. NIL. explicat: विनशेत् विनश्येत् नल इति शेषः ॥
- Sl. 19. *b*. Urbs Vidarbhorum.
- Sl. 21. *b*. मुख्यशः मुख्येषु ॥ Sic NIL. scholiastes. I. e. Adver-
bium मुख्यशः heic ad substantivum नलामात्येषु, non
ad verbum est referendum. Vid. Gramm. r. 652.
- Sl. 22. *b*. वाहिना रथेन । Sic TSCHAT. schol.; अश्वरथेन । Sic
NIL. schol.
- Sl. 23. *a*. TSCHAT. स विन्यस्य pro विनिक्षिप्य.

LIBER NONUS.

- Sl. 2. *b*. प्रतिपाणः पणनीयन् द्रव्यम् । Sic NIL. schol.
- Sl. 6. *a*. असंवीतो ऽनुत्तरीयः । Sic TSCHAT. schol.
- Sl. 8. *a*. TSCHAT. महाभाग.
- Sl. 15. *a*. Contra consuetum usum pronomen एतत् heic pro
इदम् ad verba dicenda refertur, cf. p. 208.
- Sl. 16. *b*. दिग्वाससम् अवाससम् । Sic TSCHAT. schol.
- Sl. 18. *b*. प्राणयात्राम् प्राणधारणोपायम् । Sic TSCHAT. schol.
- Sl. 19. *b*. Sic TSCHAT.; reliqui: वासो भीरु हरन्ति मे ।
- Sl. 21. *b*. Miror similitudinem quâ Romanorum Aventinum
et mons noster *Avanti* inter se conveniunt; notetur
etiam analogia, jam alibi a me exposita, inter

montem et Sanscritum हिमवन्तम्; nam, abjectâ syllabâ हि, *montem* vox ad मवन्तम् eandem offert rationem, ac *malo, nolo, amasti* ad मावπο, नेवोलो, *amavisti*; vel *tantum* ad sanscritum Accusativum तावन्तम्. Sanscritum suffixum वत् (वन्त), in Latino *tantus, quantus* adjectâ vocali secundae declinationis est auctum, ita ut *tantus* aut *tantum* pro *tans, tantem, quantus, quantum* pro *quans, quantem* dicatur, sicut in Sanscrito भवन्त *tempus praesens*, quod a भू esse suffixo unādico अन्त descendere dicitur, proprie venit a भवन्त (formâ forti et primitivâ partic. praes.) adjecto अ. Altera forma, quâ suffixum वन्त Romani conservarunt, est *lent* (Nom. *lens* ut *opulens*), semivocalibus l et v commutatis. Ex *lent* autem ortum est *lentus* (*opulentus*) eâdem ratione quâ tantu-s ex tant. Quartam denique formam suffixi वत् video in vit, si, quod equidem puto, *dives, divit-is* cum Sanscrito धनवत् *divitiis praeditus* cohaeret, ita ut syllaba na heic sit absorpta, sicut va in ta(va)ntus. Apud Graecos suffixum, de quo heic agitur, sonat evt, ex Fevt, ut δακρυόεις, δακρυόε-vt-ος.

Sl. 26. a. उद्देपते । Sic Tschat. et Par. pro उद्देज्ञते; quo lex sextae classis, ad quam चिज्ञ pertinet, violatur.

Sl. 31. a. Proprie, „relinquendi-cupiditatem habens”. Cum

nominum compositorum membra initialia casuum terminationes abjiciant, infinitivi quoque म् finale, quod accusativum designat, abjiciatur necesse est.

Sl. 31. b. TSCHAT. प्रज्ञायाम् (v. Gramm. r. 370.) pro त्यजेयम्.

Sl. 36. NIL. explicat: यद् अपि पूजयिष्यति तथा 'पि त्वं सुखम् नो वत्स्यसि वासङ्गं करिष्यसि श्वशुरगृहवासस्य नीचता-
वहत्वात् ॥ „Si etiam honorabit, tamen tu laete non

habitabis (non habitationem facies), in soceri-domo-habitantis propter humilitatis adductionem;”
i. e. propter dedecus in soceri domo habitandi.

Haec interpretatio absurda mihi videtur, quia conjugii, id quod sensus clare indicat, Damayantia persuadere vult, ut cum ipsa Cundinum petat, ibique in Bhimi regis domo habitet.

LIBER DECIMUS.

Sl. 4. a. Vestē privato conjugii propriae vestis dimidium Damayantiam dedisse poëta heic supponit.

Sl. 6. a. TSCHAT. pro विकटो exhibet विकचो quod per मुक्त-
केशः explicat. कट् quo compositum nostrum terminatur, a NIL. explicatur per तृणासनम्.

Sl. 8. b. आत्मन् hic eundem in modum usurpatum videtur sicut saepe derivativum आत्मिक (vid. Glossar. sub voce आत्मन्), ita ut compositum nostrum proprie significet «moestitiā quassi animi naturam habens.»

Sl. 14. a. Quia infinitivus Sanscritus passivum non habet, adjuncto verbo auxiliari vel participio sensus passivus indicatur. Saepissime infinitivus cum verbo vel participio passivo radicis शक् *posse* (v. Gloss.) invenitur. Notetur etiam constructio cum adjectivo अर्ह *dignus, merens*, quod accusativum regit, quam ob rem Infinitivus eodem jure ei apponitur, quo Supinum in *u* Latino *dignus*. Ita SAV. V. 15. ना 'हो मत्पुरुषैर् नेतुम्', non merens qui a meis famulis abducatur".

Sl. 17. a. Scriptura विकर्तेयन्, quā grammaticae offenditur lex, mihi ex duabus diversis lectionibus orta esse videtur, ex विकृन्तेयन् et विकर्षेयन्, ita ut ex priori त् littera, ex altera Guna sit conservata. Variantem tamen lectionem in codicibus me invenire non mini.

Sl. 17. b. TSCHAT. vocem समा per गृह explicat.

Sl. 21. a. Sensus praeteriti praecedente पुरा indicatur, quod saepe tempus praesens post se habet.

Sl. 24. a. Adityi, Vasavi (a *Vasu*), Rudri et Maruti geniorum ordines sunt, quorum definitum quivis numerum amplectitur. Vide Moor, *Hindu Pantheon*.

LIBER UNDECIMUS.

Sl. 4. b. Contra eam, quam in priori editione dedi inter-

pretationem («quomodo, quod dixisti, ita verum, dormientem cum reliquisti in sylva») तथा सत्यं esse Nali verba a Damayantia in memoriam revocata nunc mihi persuadeo, quia उक्ता absolute positum esse nequit, sine ulla dicti commemoratione. Intendit, ut mihi videtur, Damayantia ad Nali verba «एवम् एतद् यथा"त्य त्वम्», quae idem valent ac तथा सत्यम्. Aliter sentit Nil., qui उक्तान् pro उक्ता legisse videtur; sunt nempe ejus verba: तथा सत्यं यत् स्वयंवरे उक्तान् «त्वा न त्यक्ष्यामी» 'ति। — Lectionem उक्तान् tamen in nullo inveni codice; sed C.a. exhibet उक्ता, omnes reliqui उक्ता. In fine hujus semislôci C.a. exhibet ताङ् गतः pro माङ् गतः, in quo reliqui consentiunt codices, praeter eos, qui Nilacanthi instructi sunt scholiis, quorum lectionem कानने in priori secutus sum editione.

Sl. 5. a. Ambo TSCHAT. scholiis instructi codices exhibent गन्तास्मि pro गन्तासि, et वश्याम् pro दक्ष्याम्.

Sl. 5. b. Versus idem in libro हिदिम्बवध inscripto legitur; etiam in multis aliis Mahâbhârati locis haec locutio occurrit.

Sl. 6. a. सत्याः, sic TSCHAT.; reliqui सम्यक्.

Sl. 6. b. TSCHAT. pro तेषां exhibet त्वया, quam meliorem lectionem in textum recipere oblitus eram.

Sl. 8. a. TSCHAT. pro एतावत् exhibet एतावान्, quod for-

tasse praefendum sit, si पर्याप्त, sicut Rosenius putat, h. l. significat *sufficientem*. Tum vertendum est, «*jam* sufficiens (satis) est jocus hic iste, hominum princeps! timens (enim) ego» etc. Pronomen अयम् igitur cum एतावान् esset constructum, eodem modo ut saepe cum स (v. तत् in Gloss.). Si retines एतावत्, una cum significatione *sufficiens* vocis पर्याप्त, illi adverbio etiam h. l. sensus *nunc* vindicari possit: «sufficiens est jocus hic nunc; *nun istis genug* — *mit diesem Scherz.*» (cf. adv. एतत्).

Sl. 10. a. TCHAT. एवङ् pro एव.

Sl. 10. b. TCHAT. समालिङ्ग्य pro समागत्य.

Sl. 11. b. शोचिमि शोचामि. Sic NIL. explicat, TCHAT. exhibet रोदिमि, in quod etiam Schlegelius incidit; dubito tamen de transitivo usu verbi रोदिमि.

Sl. 20. a. Radix चाप्, quartae classi a grammaticis adscripta, heic ad normam primae est formata. Schlegelius वाश्यतीम् legere proponit.

Sl. 24. Schlegelii secutus sum emendationem in ejiciendo versu, quem codices inter कथम् भविष्यति etc. et शापान् मुक्तः inserunt, huncce: कथम् भवान् जगामा 'द्य माम् उत्सृज्य वने प्रभो । quo sensus et apta slôcorum dispositio pariter perturbantur.

Sl. 24. b. बुद्धिलाभाद् उर्ध्वम् मां विना कथम् भविष्यसि कथञ् जीविष्यसि ॥ Sic NIL.

Sl. 28. Rosenio libenter assentio qui putat, adverbium मूढतः heic apte reddi posse per *inde ab ore*, quam significationem etiam Wilsonus huic voci tribuit. विशस्य fortasse non ad sequentem slôcum est trahendum, sed in parenthesi ponendum, sicut saepe istud gerundium. Vertendum esset igitur: «Inde ab ore perforavit sagittâ acutâ non renitentem serpentem illum, occidens.»

Sl. 34. b. भाविनी, ubi ad feminam celebrandam usurpatur, non venit a radice भू *esse*, tanquam fem. vocis भाविन् *existens*, sed a भा splendor, suffixo विन्, in fem. विनी; inde proprie significat *splendidam*. Ita etiam भवत् *excellens* non est participium praesentis, sed manifesto est pro भावत् *splendore praeditus*, correptâ vocali आ. Male explicavi originem utriusque vocis in Glossario. Etiam Wilsonus भाविनी perperam deducit a भू *esse* et, sicut Colebrookius, reddit per «*a wanton woman*». Melius vocem भवत् explicat vir clarissimus, cui tamen non assenserim in deducendo hoc vocabulo a radice ipsa भा *splendere* auxilio suffixi unâdici (v. Gramm. n. 646.).

LIBER DUODECIMUS.

Sl. 2. a. द्वीपी चित्रव्याघ्रः । Sic TSCHAT. schol.

- Sl. 11. *b.* अभिभ्यत् । v. in Gloss. भी et Gramm. r. 421.
- Sl. 20. *a.* Tschat. et Par. कर्षयत्य् pro भक्षयत्य्. — व्याप्त ex वि et आप्त, quod a radice अद् descendere male suspicatus sum in Glossario. Genuinam etymologiam mihi proponit Rückertus, qui a radice दा praefixo आ (आदा tollere, abripere) recte hanc formam deducit. Radix दा simplex in partic. pass. format दत्त, quam anomaliam explicavi in gramm. r. 608. Ubi tamen cum आ componitur, syllaba reduplicativa, quam दत्त (द-त्त) continet, abjicitur; inde fit आ-त्त pro आ-दात्, abjecto आ radicali, sicut in omnibus hujus radice formis non auctis (v. r. 608.). आत्त nonnisi in initio compositorum invenitur et per *taken* recte vertitur a Wilsono, etsi ille originem vocis non exhibet, nisi sub प्रत्त (प्र-त्त) *datus*.
- Sl. 20. *b.* Scilicet tigris.
- Sl. 25. Par. माम् इहै 'काकिनीं सतीम् । स्वपत्नीम् अभिभाषन्तीङ् pro अहम् etc.
- Sl. 29. *a.* सङ्गत्या यदृच्छ्या । Sic Tschat. schol.
- Sl. 35. *b.* माङ् खादय, sic Nil.; reliqui माम् अदस्व.
- Sl. 36. *b.* Codicem Par. cui codex J. Bengalici litteris consentit, hic secuti sumus. In reliquis pro यात्य् एताम् legitur यामिमाम्, quod sententiâ caret. Codex H. यामी 'माम् exhibet, quod etiam in codice C. fuisse et in यामिमाम् mutatum videtur.

- Sl. 38. *b.* केतुभूतन् ध्वजत्रूपम् । Sic TSCHAT.
- Sl. 44. *a.* Lege राज्ञा विदर्भाधिपतिः, quod ex Par. in textum recipere neglexi; NIL. legit विदर्भराज्ञाधिपतिः verbum male compositum; non apte vero dissolvi potest in विदर्भराज्ञा 'धिपतिः, quia pro राजन् rex in fine compositorum semper राज vel राज् dicitur.
- Sl. 48. *b.* E गृहीत *captus* et नामन् *nomen*; compositum hoc *bah. celebrem* significare videtur.
- Sl. 56. *b.* सत्यसन्ध a TSCHAT. explicatur per सत्या सन्धा प्रतिज्ञास्थितिर् वा यस्य.
- Sl. 58. *b.* विस्पष्टां, sic NIL.; reliqui कतिथां.
- Sl. 59. *a.* Pro ऋद्धीम् in cod. Par. legitur मृद्धीम्, quod praefendum.
- Sl. 59. *b.* Errore scripsi माञ् च pro च मान्, de quo codices inter se consentiunt, praeter eos qui NIL. scholiis instructi sunt, quippe qui pluralem आश्वासयत exhibeant. Falsam istam lectionem schol. perridicule excusat verbis hisce: आश्वासयते 'ति वृज्जत्वं वक्तुं वैल्लव्यान् न दोषावहम्.
- Sl. 65. Nilacanthum secutus sum; apud TSCHAT. legitur: सा दृष्टे 'वा "अमपदञ् चारुमगनिषेवितम् । शाखामगगणैश्चै 'व तापसैश्च समन्वितम् ॥ In Par. pro चारु legitur नाना, ceterum convenit cum TSCHAT.
- Sl. 66. *b.* स्वसितायतलोचना, sic NIL.; reliqui स्वच्चितोद्यतगामिनी.

- Sl. 101. *b.* *Asóca* expertem moeroris significat, quam ob rem arbor haec *Vitasóca* quoque, cui eadem significatio est, appellatur.
- Sl. 107. *b.* अशोकः शोकनाशनः, sic NIL.; apud TSCHAT. legitur: मम शोकविनाशनात्, quocum Par. consentit, excepto विनाशनात्, quod ibi corruptum in विनाशन.
- Sl. 108. *a.* परिगम्य दक्षिणीकृत्य । Sic TSCHAT. schol.
- Sl. 112. *a.* Rosenius pro उत्तरन्तन् legere proponit उत्तरन्तन् *transgredientem*, quod in textum erit recipiendum, si उत्तरम् tanquam praepositio cum significatione *ultra* aliis locis confirmari nequit.
- Sl. 115. *b.* Nilacantho non assentio, qui पांशुध्वस्तशिरोरुह explicat per पांशुयुक्ताः ध्वस्ता मुक्ताबन्धाश्च च शिरोरुहाः केशा यस्याः ॥ V. Gloss. ध्वंस.
- Sl. 120. *a.* TSCHAT. पन्नगी pro रक्षसी.
- Sl. 123. *b.* NIL. secutus sum, reliqui codd. accusativum exhibent: युवस्थविरबालांश्च सार्थस्य च पुरोगमान्, quod praetulerim, si in anteccedente versu ज्ञानान् legeris pro ज्ञाना, de qua lectione tamen omnes consentiunt codices, TSCHAT. scribit: ज्ञाना वा ये ऽत्र । Par. pro युव separatum युनः offert.

LIBER DECIMUS TERTIUS.

- Sl. 2. *b.* पद्मसौगन्धिकम् पद्मैः स्रभीकृतम् । सौगन्धिकैश्च युतं वा । Sic TSCHAT.

- Sl. 6. b. पश्चिमां वेलां सन्ध्यां सरस्तीरभुवं वा । Sic NIL. schol. —
 पश्चिमां सायाह्नलक्षणां वेलां समयम् । Sic TSCHAT. schol.
- Sl. 7. Apud TSCHAT. et in cod. Par. prius hujus slôci di-
 midium cum sl. 10. b. est conjunctum; versus, quos
 NIL. quem secutus sum, inserit, desunt.
- Sl. 11. a. स तम् । In hac lectione cod. Par. cum NIL. conve-
 nit, quanquam युय, ad quod स refertur, generis
 neut. est. In Pu. legitur सुसम्, quae tautologia
 est, quum jam antecedente linea संसुसम् conti-
 neatur. Dubium est utrum चेष्टमानम् an 'चेष्टमानम्
 sit scribendum, i. e. utrum non renitentem an re-
 nitentem vel luctantem comitatum contriverit ele-
 phantorum grex. Cf. XI. 28. निर्विचेष्टम्. — TSCHAT.
 legit sine negatione चेष्टमानम् quod per लुठन्तम् se
 volventem, explicat.
- Sl. 15. Nilacanthum secutus sum, apud TSCHAT., et in
 utroque bengalici litteris scripto codice, prius hu-
 jus slôci dimidium deest et posterius cum sl. 35. b.
 est conjunctum, desuntque intermedii versus. Pro
 राजन् विनिहतं ibi legitur तथा तन् निहतं ।
- Sl. 21. a. संसक्तवदनाश्रया । In prioris editionis versione di-
 visi, संसक्तवद् अनाश्रया, vertens, «confestim ex-
 pers-solatio», quod etiam nunc praetulerim, si a
 संसक्त propinquius adjecto अतः adverbium संसक्तवत्
 — quod ad tempus relatum *confestim* significaret —

— *ortum* esset, quod tamen neque in lexicis neque in
 loco non ambiguo apud auctores huc usque inveni.
 Secutus sum igitur, quanquam non plane cōvle-
 compertus, aliam à Schlegelio acceptam syllabarum se-
 junctionem, quā संसक्त et वदन priora sint compo-
 siti elementa, et संसक्त (a सञ्ज् vel सङ्ज्) *compres-*
sus, clausus significaret, id quod confirmatione ad-
 huc indiget. Ultimam vocem Schlegelius legit आ-
 श्वासा, ego अश्वासा (ex अ et आस halitus cf. गतश्वास
 Sav.V. 17.). — संसक्तावदना et 'श्वासा verba etiam
 separari possunt.

Sl. 23. a. *Kaisravana* patronymicum est Cuvēri, divitiarum
 dei, cuius ministri Yačchi sunt.

Sl. 23. b. I. e. Cultus eorum, qui constanter Deos non co-
 lunt, et primus Dīs oblati cultus, cultus non ap-
 pellandi sunt.

Sl. 28. b. लोष्टभिः a लोष्टन्, quod in lexicis non invenitur.
 Nil explicat: लोष्टभिः इति प्रयोगाद् एवं लोष्टशब्दो
 नकारान्तो ऽस्ति.

Sl. 31. b. Cum significatio *durare* verbi अनुबन्धु aliis locis
 non confirmetur, libenter Rosenio assentio, qui
 putat vocem अनुबध्नाति ad antecedens विधेः संरम्भो
 referendum et कुशलङ्ग tanquam accusativum, ab
 अनुबध्नाति profectum, esse accipiendum. Verti-
 mus igitur: Eheu! quae est super me fati ira, ter-

ribilis, magna, non conservat fortunam. Cf. DEVIMAH. L. I. 22, 23. (edit Poley).

Sl. 34. b. Prioris editionis versionem correxi, adjutus simili constructione Brahma - Vaivarta - Purani, II. 106. b. apud Stenzlerum, qui ibi विच्छेदो हरिणा सह recte per «sejunctio ab Hare» vertit. Saepius voces sejunctionem exprimentes cum solo Instrumentali construuntur, qui per se ipsum etiam notionem cum exprimit.

Sl. 45. b. TCHAT. et Par. सत्यवादिनः.

Sl. 51. b. प्रसादतलम् प्रसादोपरि ॥ Sic NIL.

Sl. 55. b. TCHAT. et Par. सैरिन्धीञ् ; etiam sl. 73. सैरिन्धीम्.

Sl. 56. a. यत्र सायङ्कालश्च तत्र प्रतिश्रयो गृहं यस्याश्च ताम् ॥ Sic NIL.

Sl. 57. b. स्म देवने । Sic TCHAT.; NIL. सुदेवने; Par. च देवने.

Sl. 60. b. तम् एकवसनम् नग्नम् । sic NIL. et Par; meliorem TCHAT. lectionem in textum recipere neglexi hancce: तम् एकं व्यसने मग्नम्.

Sl. 61. a. स्वपामि, sic omnes codices.

LIBER DECIMUS QUARTUS.

Sl. 2. a. Sic NIL.; reliqui अथ शुश्राव मध्ये ऽग्नौ शब्दम् भूतस्य कस्यचित्.

Sl. 6. b. मोक्ष्यसि proprie liberaberis, Futur. pass. est a मुच्, cum terminatione Parasmaipadi pro eadem Atman.

v. gramm. r. 493. Etiam praesens pass. radicis

मोक्ष् esse potest, item pro मोक्ष्यसे.

Sl. 12. a. Simulatque *dasā* Nalus dixit, serpens eum mor-
dit. *Dasā* enim et *decem* et *monde* significat.

Sl. 18. a. Par. शत्रुभ्यो दंष्ट्रिणोऽपि वा.

Sl. 21. a. Urbs Ayôdhya, hodie Oude nominata, L. XXIV.

Sl. 28., Côsala appellatur.

LIBER DECIMUS QUINTUS.

Sl. 6. a. योगम् उपायम् । Sic Tschat. schol.

Sl. 6. b. Scilicet *suvarni*, secundum Nil. *Suvarnus* quae-
dam auri mensura est. (Vide Amar.) Commen-
tarii verba sunt: शतं शताः । शतानि । मासिकं वेतनम्
दशं सहस्रं सुवर्णा इत्यु अर्थः ॥

Sl. 7. b. मयि मत्समीपे । Sic Tschat. schol.

Sl. 12. Aut prior aut alter semislôcus spurius videtur; op-
time, ut equidem puto, priorem ejicias, ita ut in
antecedente linea cum cod. Par. pro वा legatur सा.
Igitur: एवम् ब्रुवन्तं राजानन् निशायाञ् जीवतोऽब्र-
वीत् । आयुष्मन् कस्य सा नारी याम् एवम् अनुशोचसि ॥

Sl. 18. b. Ad verbum, fame-siti-affecta-membra habens.

LIBER DECIMUS SEXTUS.

Sl. 4. a. अग्रहारांश्च melius reddas per *possessiones* vel *agros*.

Nil. originem hujus vocis explicat: अग्रम् ब्राह्मण-

भोजनम् । तदर्थं द्रियन्ते राजधनात् पथिकक्रयन्ते ते अग्र-
हाराः क्षेत्रादयः । I. e. अग्रम् significat Brahmanorum
cibum, hujus (cibi) causâ sumuntur ex regis opibus
et distribuuntur illi *Agrahâri* i. e. campi vel aliae
hujusmodi res. — TSCHAT. legit अग्रहारज् (sic etiam
Par.) quod explicat per शासनम्. Hoc vocabulum
praeter jussum, praeceptum, secundum Wilsonum
etiam significat: *“A royal grant of land or of privi-
leges, a charter etc. usually inscribed on stone or
copper”*.

Sl. 9. b. कारणीज् अभिज्ञानैः । उपपादयन् निरूपयन् । Sic TSCHAT.
schol.

Sl. 12. a. NIL. secutus sum; reliqui पलाश pro विशाल.

Sl. 14. a. Lunam deficientem a Rahu daemone, serpenti po-
stremo corpore simili, voratam mythologia fingit.

Sl. 14. b. शुष्कस्रोतान् नदीम् । sic NIL. et TSCHAT. Cf. ann.
ad VIII. 4. Par. शुष्कस्रोतानदीम् (स्रोतो pro स्रोतो).

Sl. 16. a. TSCHAT. गृहीयिताम्.

Sl. 21. a. केशान्त proprie comarum finis, in fine composito-
rum bah. saepissime pro simplici केश invenitur.

Sl. 26. a. TSCHAT. et Par. pro अहम् exhibent अयम् quod
TSCHAT. per अहम् explicat.

Sl. 27. a. TSCHAT. et Ud. विमृष्य.

Sl. 34. b. वेत्थ, sic TSCHAT. Par. et Ud.; NIL. वेद, quod ex-
plicat per विचार्य.

LIBER DECIMUS SEPTIMUS.

- Sl. 6. *b.* कृत्रो ऽभ्रेणे 'व, sic NIL.; Par. तनुत्रेणे 'व; TSCHAT. C. a. तनुभ्रेणे 'व, male pro तन्वभ्रेण; TSCHAT. Pu. तन्वभ्रेणे 'व (तु pro न). Etiam in utriusque codicis commentario male scribitur तनुभ्रेण, quodd medium habeatur inter lectiones तनुभ्रेण et तन्वभ्रेण; explicatur per इपिन्मेघेन.
- Sl. 9. *b.* निभृतो । sic NIL.; reliqui पिहितो.
- Sl. 35. *b.* प्रस्थिताः स्मे 'त्य अथा 'ब्रुवन् । sic TSCHAT. et Par.; NIL. प्रस्थितास्ते तथा 'ब्रुवन्.
- Sl. 41. *b.* I. e. Cur neque sustentas neque tueris uxorem,;
- Sl. 49. *b.* Verba ना 'धिज्ञगमू in prioris ed. versione reddidi per «non praeterierunt» i. e. urbes etc., Nalun quaerentes. Cum tamen haec significatio uno tantum nititur loco, Hid. I. 30. ubi ना 'धिगन्तुन् निद्राम्, si lectio est genuina, *somnum non praeterire* i. e. *somni participem esse* significat; nunc loco nostro अधिज्ञगमू sensu *adierunt* i. e. *invenerunt* accipere malo (v. Gloss. rad. गम्).

LIBER DUODEVICESIMUS.

- Sl. 2. *a.* मया नलम्, sic NIL.; reliqui दिव्यानिशम्.
- Sl. 2. *b.* Cognomen Rituparni.
- Sl. 3. *a.* महामते, sic TSCHAT.; NIL. et Par. महाज्ञने.
- Sl. 6. *b.* मिष्ट, sic NIL. et Ud.; TSCHAT. et Par. मृष्ट.

- Sl. 13. *b*. भवती; sic Tschat. et Par.; Nil. et Ud. भवति.
 Sl. 16. *a*. प्रतिपद्येत जानीयात्; sic Tschat. schol.
 Sl. 21. *b*. गृह्यन्, sic omnes codices.
 Sl. 23. *b*. कामगः fortasse heic avem significet, sicut कामचारिन् secundum Wils. est *passer* et nomen *Garudi*.
 Quod si ita est, सम्पतन् per *volans* sit reddendum, «volans veluti avis».
 Sl. 25. *b*. सम्भावनीयस्, sic legendum esse censeo pro सम्भाविनीयस् vel सम्भाविनीयन्, सम्भावनीयन्, quod exhibent codices, primum Nil. et Par., alterum Tschat., postremum Ud. — Nil. explicat: सम्भाविनी सम्भाविता इयद् गतिश्च इति शेषः.
 Sl. 26. *b*. Tschat. जीवन् मृतो ऽपि वा pro जीवति वा न वा, quod reliqui codd. exhibent.

LIBER UNDEVICESIMUS.

- Sl. 8. *a*. सत्यं यद् अत्रा 'सत्यं वा, sic Tschat.; Nil. यद् अत्र सत्यं वा 'सत्यद्; Par. यद् अत्रा 'तथ्यन् तत्यञ् च.
 Sl. 12. *b*. Sic Tschat., Par. et Ud.; apud Nil. nisi fallor, deest.
 Sl. 16. *b*. गन्तव्यम् (अस्ति) heic impersonaliter cum accusativo, quem verbum activum postulat, est positum, quā in constructione hoc partic. fut. passiv. cum græcis Verbalibus in *τέος* — quod suffixum etiam formā et origine cum Sanscrito तव्य est cognatum —

et latinis in *ndus* convenit. — Nota etiam compositum महदध्वानम् contra gramm. r. 681., sic in Rāmāyano (ed. Bonn.) XXII. 11. महदावास.

Sl. 17. Sic NIL.; in reliquis codd. hic slōcus deest. NIL. etiam observat: श्लोकः कचिन् न दृश्यते.

Sl. 24. b. मोहयन् pro मोहयन्त, cf. annot. ad VIII. 12. a.

Sl. 26. a. हयानां सङ्ग्रहणं संयमनम् । Sic TSCHAT. schol.

Sl. 32. b. प्रह्वनां च पि ह्वपतः, sic TSCHAT. Par. et Ud.; apud NIL. legitur: शास्त्रोक्तैश्च निह्वपणैः.

Sl. 33. a. TSCHAT. भवेत् तु et गात्रवैषम्यताम्; Ud. et Par. item भवेत् तु, sed cum NIL., quem secutus sum गात्रवैह्वप्यताम् lego.

LIBER VICESIMUS.

Sl. 3. b. Lege ग्रहीष्यामि cum TSCHAT. et Par. (v. Gramm. r. 486.).

Sl. 11. b. पञ्चोनम् ex पञ्चन् et ऊन v. Gramm. r. 258. et euph. r. 67.

Sl. 12. a. NIL. secutus sum; reliqui codd. exhibent रथाद् अवप्लुत्य. Cf. 23. b. ubi lectiones non variant.

Sl. 31. NIL. शापाग्निर्दमयन्तीनिस्तृष्टः स विषह्वपः । अनात्मवान् हृदयशून्यो मूढ इत्यर्थः.

Sl. 32. a. Ad verbum, veneno-solutam-animam *habens*.

Sl. 39. a. In Par. legitur: कलिसु त्व अन्येन ना दृश्यत् cum Parasmaipadi in passivo terminatione (v. gramm.

r. 493.) Codicum TSCHAT. et Ud. lectiones h.l. mihi desunt.

Sl. 42. *b.* सन्नेदयामास, sic NIL., reliqui: सन्नेदयामास.

LIBER VICESIMUS PRIMUS.

Sl. 3. *a.* Nali equi, quos per Vârschnéyum aurigam Damayantia Cundinum miserat.

Sl. 7. *b.* Pro मेघनाद इवो 'त्सुका: in Par. legitur, मेघोदयम् इवे "द्वय ह.

Sl. 14. *b.* क्लीववन् मम नैषधः, sic NIL. Par. et Ud.; apud TSCHAT. legitur: बलवान् मम सौहृदः — NIL. explicat: क्षितेन्द्रियत्वम् एवा "ह । रह इति । रहसि कर्तव्ये स्मृतविषये नीचङ्ग कर्म पारदार्यादि तदनुवर्तन इति तद् अन्यः । अनौचानुवर्ती परस्त्रीषु क्लीव इत्यर्थः ॥

Sl. 18. *b.* Par. स्थापयामासभूरथम् lectio ad स्थापयामासत् रथम् intendit, quod receptae NIL. lectioni praeferendum. Reliquorum codd. lectiones mihi desunt.

Sl. 20. Sic TSCHAT. Par. et Ud.; apud NIL. quem in priori secutus sum editione inter semislôcum तम् भीमः etc. et अकस्मात् etc. leguntur versus hîc: स तेन पूजितो राज्ञा ऋतुपर्णो नराधिपः । स तत्र कुण्डिने रम्ये वसमानो महीपतिः । न च किञ्चित् तदा 'पश्यत् प्रेक्ष्यमाणो मुञ्जः । स तु राज्ञा समागम्य विदर्भपतिना तदा. — C. n. exhibet स्त्रीमन्त्रन् pro श्रीमन्तन्, de quâ lectione reliqui codd. inter se consentiunt.

- Sl. 27. *a.* नै 'तद् एवम् । एतद् अस्मिन् काले । एवं विचार्य व्य-
सर्जयत्.

LIBER VICESIMUS SECUNDUS.

- Sl. 3. *b.* TSCHAT. मे मनस्तुष्टिर् pro मनसस् तुष्टिर् codd. Nil.
Par. et Ud. — Pro यथा च Pu. exhibet तथा हि.
Sl. 7. *b.* Ambiguae sunt duae priores syllabae, quum prae-
ter तत् त्वम् *hoc tu*, etiam तत्त्वम् *veritatem* signi-
ficare possint.
Sl. 8. *a.* Cognomen Rituparni.
Sl. 16. *b.* TSCHAT. et Par. चै 'तानि pro वै स्वानि.
Sl. 29. *a.* W. तथाविधम्. Fortasse तथागत et alibi एवङ्गत
pro compositis sunt habenda, quae significant, sic
constitutum, vel tali conditione affectum.

LIBER VICESIMUS TERTIUS.

- Sl. 3. *b.* Par. संलक्ष्यन् ते.
Sl. 5. Sequitur in codd. slôcus hicce, यच् चा 'न्यद् अपि
पश्येथास् तच् चा "ल्येयन् त्वया मम, quem spurium ar-
bitratus ejeci, quia aptiorem slôcorum ordinem tur-
bat, et, si sensum spectas, omnino superfluous vide-
tur. Alterum inter sl. 9. et 10. *a.* a codicibus inter-
jectum semislôcum omisi huncce: सङ्कटे ऽप्य् अस्य
सुमहान् विचरे ज्ञायते ऽधिकः, quippe quem, ad ante-
cedentia verba explicanda, insertum esse censuerim.

- Sl. 5. *b.* In codicibus Par. et J. pro वै त्व् अमानुषम् legitur दिव्यमानुषम्.
- Sl. 6. *b.* Par. च यथान्यायम् pro 'थ ह्यज्ञस्य.
- Sl. 12. *b.* Codices pro समादधात् contra grammaticam exhibent समादधत्. Nil. vocem सवितुस् tanquam Ablativum accipiens, explicat: सवितुः सकाशात् समादधत् उद्घोषितवान्. TSCHAT. सवितुस् explicat per आदित्यस्य, et समादधत् per समुखम् अकरोत्. Cod. Par. pro सवितुस् तं समादधत् exhibet समिधे समासज्ञत्; sic nempe transscripsi et fortasse legi, pro समासज्ञत्.
- Sl. 15. *a.* कन्देने "क्या आवर्जितम् प्रवणीकृतम्.
- Sl. 18. *b.* TSCHAT. चेष्टितसूचितम्; in receptâ lectione etiam pro चे 'ष्टाभिसूचितम् legi potest चेष्टाभिसूचितम्, ita ut prius compositi membrum sit substantivum चेष्ट, quod operam significare possit. Aptâ significatione autem caret कर्म चेष्टाभिसूचितम् *factum operâ praeditum*, quod praeterea nulla particulâ copulativâ cum antecedentibus verbis esset conjunctum.

LIBER VICESIMUS QUARTUS.

- Sl. 14. *b.* Intendit Damayantia ad Nali verba: त्वयि भविष्यामि सत्यम् एतद् ब्रवी मि ते, L.V. 33. *b.* Scripsi igitur भविष्यामि cum Pu. H. et Par. pro भविष्यामि quod

- C.n. et C.a. exhibent. Varietas lectionum ex eo fluxit, quod litterae च et र bengalicâ scripturâ raro distinguuntur. Pro च in nonnullis codd. legitur तु.
- Sl. 16.a. TCHAT. कृष्णसाराभ्याम् explicat per कृष्णताराभ्याम्, quod Par. in textu habet.
- Sl. 19.b. Par. ज्ञानाव इव समाहितः ।
- Sl. 33.a. Significationem *super* quam voci परेण tribui, aliis locis nondum confirmatum vidi. Ceterum aliter eam TCHAT. explicat, cujus verba sunt: परेण भुवनम् भुवनस्या 'द्वे भुवनान्तर इत्य् अर्थः. — Accus. भुवनं a verbo चरति *perambulat* profectus, et परेण adverbialiter positum esse potest.
- Sl. 35.b. एते वा 'द्य, sic TCHAT.; Par. एते चा 'द्य; NIL. एतद् देवास्. — Pro विब्रुवन्तु, quod e NIL. retinui, melius legas cum TCHAT. et Par. ते ब्रुवन्तु.
- Sl. 38.b. शतं योजनानो 'ति शेषः । Sic TCHAT. schol.
- Sl. 48. Partim Nilacanthi partim Tschaturbhudschi et codicum sine scholiis lectiones in hoc slôco secutus sum. Cum NIL. lego महाराजः, quod TCHAT., Par. et Ud. in vocativo exhibent (महाराज), qua scriptura अव्रवीत् ad Damayantim esset referendum, ita ut illa Bhimo diceret: Magne rex! purificatum Nalum cras videbis. Explicat enim TCHAT. vocem दृष्टा per दृक्ष्यसि, quod tamen grammaticae repugnat, quia, ubi nomin. part. fut. in तु ad aliam

quam tertiam refertur personam, hoc per adjunctum pronomen indicetur necesse est (v. annot. ad Gramm. r. 460.). Melius igitur दृष्टा, si ad secundam pers. est referendum, explicaveris per दृष्टा भवान्, sicut in Dev. loco supra laudato (p. 206.) भवेताम्, si lectio est genuina, positum est pro भवेताम् भवन्तो. In antiquioribus tamen libris hujusmodi ellipsin me invenire non memini. Quid denique, si दृष्टा est pro दृष्टा भवान्, feceris de कृतशौचमहम्? Compositum esset satis ineptum, elementa continens कृत *factus*, शौच *purificatio* et मह, quod inter alia *lumen* vel sacrificium significare dicitur; vertendum esset igitur, *factâ purificatione et lumine*, vel *factae purificationis lumine praeditum*, vel aliter si aliam quampiam voci मह adscriptam notionem praetuleris. Omnis vero difficultas removetur, ubi, separato महम् ab antecedentibus syllabis, istoque pronomine relato ad दृष्टा, probaveris, pro Tschat. et reliquorum codd. lectione महाराज, illam Nil. महाराजः. — Pro दृष्टा Nil. exhibet दृष्टा, ita ut, qui ejus sequeretur auctoritatem, non minus quam Tschaturbhudscho confidens, verba कृतशौचमहम् tanquam compositum accipere deberet. Male praeterea sequenti narrationi respondet interpretatio "*splendidum* (vel purificatum) *Nalum*

mane tuitus. Pro कृतशौचमहन् in W. legitur कृत-
शौचमलम्. Adverbium कल्यम् a Tschat. explica-
tur per प्रातर, a Nil. per प्रभातम्; ut equidem puto
id heic significat vel *cras mane* vel solum *cras*.

Sl. 51. a. Scil. a tempore, quo regnum perdidit.

Sl. 51. b. Ad verbum, bene - perfectas - res *habens*.

LIBER VICESIMUS QUINTUS.

Sl. 1. b. Par. कल्यन् pro काले.

Sl. 2. b. Nil. ततो ऽन् pro तस्या 'न्.

Sl. 6. b. Pro स्वलङ्कृताः, quod e Nil. recepi, melius cum
Par. legas कृतास्तदा. Tschat. lectio h. l. mihi deest.

Sl. 7. a. I. e. ad omnes portas. — पुष्पभङ्ग a Nil. per पुष्प-
सम्मर्द, a Tschat. per कुसुमसमूह explicatur.

Sl. 9. b. सम्मितः; sic Nil., reliqui सम्मतः.

Sl. 10. Omisi sequentem semislôcum, qui apud Nil. inter
स सत्कृतो etc. et दिष्ट्या est interjectus, in Par. au-
tem deest: उवाच वाक्यन् तन्वशो नैपथं वधतां वरः.

Sl. 11. b. Accus. अज्ञातवासं heic sicut XV. 20. b. adverbialiter
est positus (vide gramm. r. 683, 2)).

Sl. 12. a. अबुद्ध्या 'पि, sic Nil., reliqui अबुद्धानि.

Sl. 16. b. उपाकर्तुम् दातुम्. Sic Nil.

Sl. 18. Superfluous mihi videtur et aptam slôcorum dispo-
sitionem turbans semislôcus, quem codd. inter
गृहीत्वा etc. et सूतम् etc. inserunt: निषधाधिपतेः

चा 'पि दत्त्वा' जहदयन् नृपः । — jam enim in L. XX.
30. narratum est, Nalo Rituparnum talorum scientiam tradidisse.

LIBER VICESIMUS SEXTUS.

- Sl. 2. *a.* Lege षट्शतैश्च tanquam compositum, et nota adjectivum vocis शत usum; cf. ann. ad sl. 25. *b.*
- Sl. 6. *b.* पणावहे, sic omnes codd., fortasse vitiose pro पणावहे.
- Sl. 13. *a.* अयं महाभुञ्ज, sic NIL.; reliqui अग्निवर्हण.
- Sl. 15. *a.* Nilacanthum secutus sum; nunc tamen Par. lectionem praetulerim hancee: देवने च मम प्रीतिरु अमचन न सुहृद्गणैः «in ludo enim mihi gaudium non erat cum amicorum turbis» (i. e. ludenti cum amicis etc., quia tecum ludere cupiebam). Sic etiam TSCHAT. Pu., excepto देवने न male pro देवने च. Reliquorum codd. lectiones mihi desunt.
- Sl. 25. *b.* शरदां शतम्, sic TSCHAT., NIL. शरदः, Par. et Ud. सज्जीवस्व शतं समाः. — Cf. annot. ad sl. 2. *a.*
- Sl. 37. *a.* स राजसु, sic NIL. et Ud.; TSCHAT. et Par. erhibent च pro स.
- Sl. 38. *a.* Dschambudvīpa, sic in *Purānis* India nominatur.

CORRIGENDA.

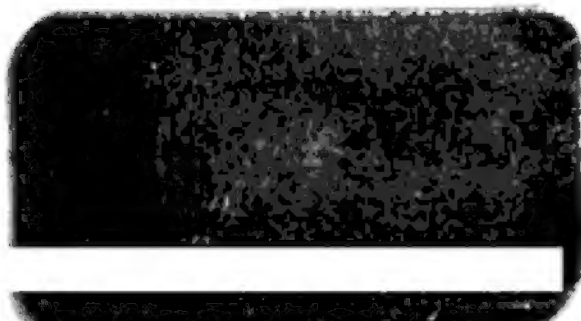
- Pag. 53. sl. 30. *a.* pro 'त्य lege "त्य
- 58. - 21. *b.* pro मयो lege मध्ये
- 99. - 39. *b.* pro यान् lege यन्.
- 108. - 12. *b.* pro अन्तरधायत lege अन्तरधीयत
- 113. - 9. *b.* pro श्लीकम् lege श्लोकम्
- 116. - 4. *b.* pro चेत् शक्याच् lege चेच् कक्याच्
- 151. - 32. *b.* pro ऐ.. lege ऐ..
- 160. - 30. *b.* pro स्वयं lege स्वयञ्
- 180. - 31. *a.* pro महीपत lege महीपते
- 180. - 31. *b.* pro किचित् lege किञ्चित्.
-

212

3

vin
X